

Romano džaniben

sborník romistických studií | říjen 2003

chronikái, chodieval na osade ich u-
it náboženstvo, naučil ich Oleňas
Adrávas spievat'. R. 1933 dal wysta-
vit po svojom na pýť sady křiš, kbo-
aj bol slávnostne a d. 22 sept. 1933
svätený. Tu pri křiš odpíjajú pivo
i pítie onen Oleňas a Adrávas,
ktorý Oleňas píše takto: Amen

dad, ho sal andeš nebos, saj avel
křiš nar swato, saj avel křiš pshuv,
saj avel křiš volai, sar pro nebos arka
the pro pshuv. De amenge sako-
tives eske maro adas dšives, the
male amen andeš bini, sar amen
muhaha e lenge, sar amen kosienas,
the male amen andeš bini a visba-
vin amen ole dšivengibneslar. Amen.

Adrávas: Radisaleš dub Marija, Tu
sai najsvatešer, o naj hin kuhar, Tu
bachkali sal msharo romonija, the
bachkalo hin o dšiv be pereshke je-
sis! Svatai Marije, daj devleskri,
modloni vas amen de dšana, the
andš kova amarengre mshibeneskro.
Amen

Chvála geniálních nápadů

Motto:

*Lači godi je zdravý rozum,
dobrá rada,
ale také geniální nápad!*

10. června oslavila naše milá šéfredaktorka, naše učitelka a profesorka, kolegyně a přítelkyně

Milena Hübschmannová

své významné životní jubileum.

I hodilo by se v úvodu seriózního periodika, za které se *Romano džaniben* považuje a v jehož čele M. Hübschmannová již deset let stojí, věnovat její osobě, jejím zásluhám, odborným i literárním pracím i významným oceněním, kterých se jí dostalo, seriózní medailon...

Jak ale napsat seriózní, vážně laděný a vážně míněný medailon o člověku tak nekonvenčním, na hony vzdáleném obecné průměrnosti, tak neješitnému, tak pozemskému a obyčejně lidskému, o člověku s tak rozvinutým smyslem pro humor, kterého by náš medailon nejspíš k slzám rozesmál?

Každý, kdo ji osobně zná, musí uznat, že by to bylo skoro totéž jako upéct na její počest sele (je zapřisáhlá vegetariánka), koupit jí darem křišťálový lustr (její byt, resp. pracovna se rozhodně nepodobá zámeckému salónu) nebo kalhotový kostým (kalhoty nosí snad jen na lyže).

A tak jsme – její kolegové, přátelé, bývalí i současní studenti – dlouze (a skoro seriózně) uvažovali, jak její výročí připomenout, jak ho oslavit – a hlavně jak jí poblahopřát, protože jako Romové i romisté přece bezvýhradně věříme v magii slova.

Napadalo nás všechno možné, ale pořád něco chybělo... Chyběla nám totiž ona sama a nějaký z těch jejích neuvěřitelných, s každým novým ránem se rodících, neotřelých a nekonvenčních *geniálních nápadů*.

A tak jsme měli aspoň nápad negeniální, naprosto konvenční a otřelý: oslovit některé z jejích přátel, aby napsali krátkou vzpomínku či blahopřání. A vida: vznikla z toho nakonec nekonvenční mozaika, která – ač nesourodá – je o to srdečnější a autentičtější.

Pochválena buď lači godi, pochválen buď, *geniální nápade!*

Milena Hübschmannová mezi tureckými Romy. Foto archiv redakce.

Pozor: soutěžní otázka! Čtenáři, kteří M.H. mezi tureckými Romy najdou, získají roční předplatné časopisu **Romano džaniben** a jedna vylosovaná čtenářka navíc krásný turecký šátek! Své odpovědi zasílejte na adresu redakce.

Amari lači raňije docentko!

Amari lači Mileno!

Pre kada tumaro eftavardešto baro d'ives

kamas tumenge te phenel,

sar bares tumen rado dikhas

the sar barikane sam andr'oda,

hoj san ajsi, savi san,

hoj keren bare buta perdal o Roma,

ale the perdal o gadže,

hoj amen sikhaven,

hoj calone tumare dživipnaha

phundraven o jakha lače manušenge.

Je více než těžké vyjádřit písemně obdiv k celoživotní práci doc. Mileny Hübschmannové, zejména když se jí, člověku přirozeně skromnému, podobné projevy přičítají. Jenže významné výročí nelze pominout bez povšimnutí, nota bene poji-li se v její osobě funkce šéfredaktorská s funkcí motorového dynama či fluida převádějícího světelné záblesky v očích (pravidelně provázené jásavým zvoláním „*Mám geniální nápad!*“) v články, studie, postřehy a náměty, jež od roku 1994 zaplňují stránky našeho periodika.

Jistě, periodickou platformu pro zveřejňování nových romistických poznatků si vyžádala mimo jiné i společenská objednávka, nicméně bez vrchovatě naplněné studny poznatků a onoho příslovečného „*geniálního nápadu*“ naší oslavenkyně by její zrod byl bezpochyby mnohem pomalejší a namáhavější.

Letitý, utříděný, stále doplňovaný a ošetřovaný materiál, z kterého čerpali její žáci, studenti i dnešní kolegové, bude bezesporu vděčným zdrojem informací i pro nastupující badatelskou generaci.

Lví podíl na založení a rozvoji romistiky jako vědecké discipliny u nás vzbuzuje oprávněný úžas, jak obrovský kus práce lze odvést za jediný lidský život, jak neutuchat v nasazení a neustále kolem sebe podněcovat nadšení a elán. Zdá se, jako by celoživotní zájem o vše romské byla jakousi vrozenou daností či talentem, jako by mytická *gul'i daj* provedla v dobré pohnutce už v kolébce duchovní záměny, aby trojjediná pohádková bytost – *Sladký, Požehnaný, a k tomu ještě Spravedlivý* – mohl zaměněnému dítěti našeptávat slovy vypravěče ty nejkrásnější příběhy romského folkloru.

AŽ

— Obsah

Mozaika přání a vzpomínek	7
Elena Lacková (22. 3. 1921 – 1. 1. 2003)	19
Svetislav Kostić	
Původní lexikální vrstva a označení částí lidského těla	31
Tři rozhovory s romskými pamětníky	46
E Maria Terkeľovo leperel, sar has andro mariben	
Vzpomínky paní Marie Terkeľové na válku	52
Vzpomínky paní Onodyové a jejích příbuzných	62
O Ivan Veselý vakerel pal e Šmižaňa, kaj uľila u kaj bariľa avri	
Ivan Veselý vypráví o Smižanech, kde se narodil a kde vyrůstal	76
Vlasta Fabianová	
Fragmenty z dejín Rómov v obecnej kronike v Smižanoch podľa Matúša Pajdušáka	87
Zuzana Jurková	
Co víme a nevíme o hudbě „našich“ Romů	96
Elena Marušiaková, Veselin Popov	
Dve skupiny „valašských“ Rómov v bývalom Sovietskom zväze	115
Lolja Bernal	
Polekra taj vica katar e Rrom Chorachane ande Sud Amerika	
Původ a rody Romů Chorachane v Jižní Americe	133

Zuzana Jurková		
Phurikane gifa – kotva identity	————	141
ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA		
Helena Červeňáková-Lalíková	————	146
Romňi graješkere petalenca / Žena s koňskými podkovami	————	146
Pukla / Puklo	————	150
Baxtalo Rom / Šťastný Rom	————	155
Párno graj / Bílý kůň	————	158
Lavutári / Muzikant	————	160
Romipen / Romství	————	163
VÝTVARNICTVÍ		
Dobrá zpráva o obchůdku Romen	————	169
RECENZE – ANOTACE	————	182
OHLASY	————	202

— Mozaika přání a vzpomínek

Lači raňi le jileskeri

Agnesa Horvátová

Prajinav Tumenge but sajsipen,
but lačhiben le jilestar,
kaj o Del Tumenge te del ča koda,
so Tumen peske gondoliŋen.
Vaš miri familija the vaš mange
Tumenge paŋikeras
vaš amari romaňi čhib.
O Del te bo delas
buter kajse manuša, sar Tumen san,
elas bo le Romenge pro svetos mištes.
But berša kaj amenge kadaj aven
a pro Roma te na bisteren,
kada Tumenge prajinav le jilestar.
Vaš savoro, so kerdan predal mande,
paŋikerav, paŋikerav, na bisterava!

Amari jekhfeder taj bari kuč dajori Mileno!

Vojta Fabián

Bo hjaba tut cirdes pale taj phenes, hod' na, me džanav taj andro jilo tut ŋikerav. Ta na čak me, tiš o aver manuša – či o Roma, či o gadže, savore tut kamen taj lošanen, kana tut dikhen.

Bo tu amenge le Romenge sikhadaŋ, so taj sar kampil te keren, kaj te feder dživas taj so, te ma pobisteras, so amenge o phure Roma adaj mukle, bo imar but našŋila. Taj čak lačhes, hod' tu salas adaj amenca taj na muklaŋ oda čepo, so amenge ačhiŋa: ola giŋora, paramisa taj phurikano godavipen, kaj pes te na našŋol.

O Roma hine sar o cikne čhavora: Te avel vareko, kas na džanen, ta pes ladžan. Taj amen le Romen sikhaves, kaj pes te na ladžas, kaj te sikhavas, so hin andre amende, bo nane pes vaš soske te ladžan. Naopak, kaj te ovas barikane pr' oda, so amenge džal mištes.

Adaďives tut hin ulišagos – te oves bachtaľi, but sasti taj čak sa o lačo pes tuha ulavel!

Pharo mange, hod' na som paš tute, kaj tut te šaj čumidav taj tiš vareso tut dav, kaj te šaj dikhav, sar čepo lošanes.

Te ovavas bi bosoris či čohano, lavas bi tuke het o berša, so tuke anen dukh taj phuripen, taj čhivás bi len het andre jag. Mukavas bi tuke ča oda terňipen sar akkor, kana tut pin-džardom, sar avľal ke amende. Takoj pes mange sidelinda o dživipen, diňal man kňiška taj me arakhľom aver vilago. Oda me ňigda na pobisterava.

Taj kamav mek te phenen – či kames, či na – tu sal odi, so andre amare jile dživla, džimek ovna o Roma. Taj šoha pre tute na bisteraha.

Tu, amari guľi jekhfeder taj bari kuč dajori!

Milenu znám 35 let

Karel Holomek

V těchto dnech slaví Milena Hübschmannová významné životní jubileum. Dá se říci, že je úspěšnou ženou podle všech pravidel. Prezident Havel jí nedávno udělil vysoké státní vyznamenání za její práci, která nesporně přispěla k pozvednutí Romů, a taktéž ji ocenila i ministryně školství. To je co říci, protože Milena je velmi skromný člověk a rozhodně se nevystavuje obdivu veřejnosti. Tím více vyniká rozsah a velikost její práce.

Milenu jsem poznal v době, kdy byl založen Svaz Cikánů-Romů. I když to navenek nemohlo být příliš zdůrazňováno, Svaz usiloval o kultivaci romské kultury a nutně také podporoval jazykové pozvednutí romštiny. Milena jako orientalistka profesí romštinu ovládala. Měla tehdy už za sebou delší pobyt v rodinách Romů v romské osadě, což samo o sobě je čin hodný nejvyššího uznání. Můj táta, který tehdy patřil mezi zakladatele Svazu, mluvil krásnou romštinou, a nutně se tedy musel s Milenou setkávat. A tak mi ji při nějaké příležitosti představil.

Svaz bohužel vydržel jen 3 roky, byl komunistickou nomenklaturou zrušen jako plod „pražského jara“. Ostatně tento fakt dodnes může Svaz Cikánů-Romů velmi ctít a ukazuje na jeho letité osvícenské a demokratizační úsilí ještě v dobách naprostého temna.

Jenže naše cesty s Milenou se rozešly na delší dobu. Měl jsem jiné starosti a Milena určitě také. Po „sametové revoluci“ se naše cesty opět setkávaly, sice sporadicky, ale byly dosti významné. Alespoň pro mne. Každý jsme pracovali na něčem jiném, ale bylo to pokračování

v myšlenkách Svazu Cikánů – Romů a jejich dovádění k vytouženým koncům. Milenina láska k romštině přetrvala a doznala v mnoha směrech konkrétního naplnění, ať už výukou na katedře romistiky, kterou založila, v publicistické a publikační činnosti, práci na slovníku apod. To byly a jsou grandiózní úkoly, které v plné míře ocení teprve další generace Romů i majoritní společnost v intelektuální sféře.

Mileně přejeme všichni zdraví, životní pohodu a klid pro práci i soukromý život.

A poděkujeme jí.

Je to skromná žena, která v pokoře a pílí uskutečnila veliké profesionální a lidské dílo. Může být skvělým příkladem zejména dnes, kdy té pokory tolik schází, stejně tak jako poctivosti a profesionality u lidí, které máme na očích denodenně. Ale nevím proč a zač?

T'aves bachtaľi, amari pheňije!

Jankus Horváth Bilovcistar

Som lošando, hoj šaj čhinav duj trin lava pal amari bari romaňi phen – pal amari Milena Hübschmannovo.

Kana me la prindžadom, ala lacha manušňa? Talam imar ole d'ivesestar pregela but paňori thaj but maro chal'am.

Jekhvar korkoro pestar phučavas: „So som? Khatar amaro nipos avilas? Savi amari duma, amari čhib hiňi? Sas mange akor – imar na džanav keci – duminav, hoj biš, bišupandž berš.

Ginavas, cinavas mange o komunisticka novinki (aver varekana na sas) u odoj gindom bari duma pal oda, sar o Roma (jon phenenas *občané cikánského původu*) dživen.

Odoj pes delas anglal, sar o chochade manuša, o gadže, kamenas e romaňi čhib the o dživipen te našavel. Tiž odoj sas than pre amare Roma the džene, savenge na sas jekh, so o KSČ le Romenca kerel, sar našľol amari guli romaňi čhib, sar o bare lole raja kamen o romano narodos, romano nipos te visarel pre peskeri sera.

Ta me akor tiž paru manušenca khere Bilovciste man maravas pal amaro romipen. Ta andre kola novinki gendom the irindom odoj mire lava the miro lav. Avka prindžardom amara Milena. Arakhlom lakeri adresa ta čhindom lake.

Lakero ľil chudľom vaš paru kurke pale u somas sar koro: Na paťavas mire jakhenge, sar čhindas romanes. Ginavas savorenge, mira fajtake, le Romenge adaj Bilovciste, ňiko na kamelas te paťal, hoj e „gadži“ džanel te čhinel, te irinel romanes.

No, u palis imar džalas sa lokes.

Avilas e „perestrojka“, andre Rusiko sas o Gorbačov u amare komunisti imar daranas.

Jekhetane le Emiliha Ščukaha, le Andrišiha, le Ondraha Giňaha the aver Romenca ispidahas le rajen, hoj našti oda keren amare nipoha, so keren.

Džalas oda phares, igen phares, šaj palikeras le Devleske, hoj avilas o novembros u amaro drom pes phundrađa.

O Emilis le Rusenkoha zathoda e ROJka u odoj amen savore, so pes paš o lole marahas vaš o romano drom the romipen, zgelam. The amari bari pheñ – e Milena.

Sas man bacht la te vičinel, te arakhel tiž andre amari fajta – sar adaj Bilovciste, tiž khere pre Slovensko: Nedidate, Farkašdate, Šalate, Trnovcate.

Phirahas pal amare ungrike Roma u jon amenge denas duma, vakerenas pal čirlatuno romano pharo the šukar dživipen.

La Milenake šaj amen o Roma but the but palikeras, najisaras.

O somnakuno Devloro la amenge bičhađa u jekhetane la Eva Davidovaha, la Hanka Šebkovaha, la Edita Žlnayovaha, savi imar nane maškar amende (mi del lake o Devloro loki phuv) u mek butedera, so nane Roma, a'e maren andre lende romano jilo, maren pes vaš romano kham.

Amaro romano godaver lav phenel: Kaj šundol but lava, na šundol o jilo. – *Kde je slyšet mnoho slov, není slyšet srdce.*

Ta imar na dava duma, na vakerá, sar phenen amare ungrike Roma (pal mro dad som Spišakos, pal miri daj Ungriko, mi del lenge o Del loki phuv) u pro agor bi kamás ča te phenel:

Milen – mangav tuke vaš miri fajta, vaš mire pandž čhavore the vaš miri romni:

But, but sastipen.

Mi del tuke amaro somnakuno Devloro zor

andre tiri rajkañi buti perdal amaro nipos.

But tuke palikerav.

But berša te aves maškar amende.

Stretnutia s dr./doc. Milenou H.

Arne B. Mann

S menom dr. Mileny Hübschmannovej som sa stretol po prvý raz v roku 1985, kedy sme s ing. Viliamom Gruskom pripravovali program *Ludia z rodu Rómov* pre folklórny festival vo Východnej. Je zaujímavé, že hoci nám táto významná romistka poskytla viacero vynikajúcich typov, sama sa odmietla na programe podieľať ako odborná spolupracovníčka: Alebo nemala dôveru k autorom, ktorí sa s rómskou problematikou zoznamovali po prvý raz v živote, alebo

im nechcela svojím menom spôsobiť problémy (tých bolo aj tak dosť!), lebo v tom čase jej na Slovensku „nevedeli prísť na meno“ (Je zaujímavé, že odbornú spoluprácu na tomto napokon úspešnom programe odmietla aj doc. Emília Horváthová, dôrazná oponentka Mileny Hübschmannovej.)

Meno dr. Mileny H. však s programom predsa len – aj keď kuriózne – súviselo: Režisér-etnograf Martin Slivka (známy aj svojím cyklom o európskych Rómoch *Deti vetra*) sním mal nielen uvedenie programu, ale nakrútil aj dokumentárny film o jeho príprave. V jednej jeho časti rozprával rómsky spisovateľ Andrej Giňa z Rokycian o tom, že k písaniu ho priviedla dr. Milena Hübschmannová, ktorá u neho spočiatku zapisovala rómske rozprávky. Uvedená sekvencia síce vo filme ostala, ale pri vysielaní v Slovenskej televízii bola „čiastočne upravená“. Meno tejto českej romistky bolo na Slovensku v tom čase utajované, a preto vo chvíli, keď ho mal pán Giňa vysloviť, sa na obrazovke objavila akási chalúpka (chatrč), vo zvuku zaznelo zachrčanie, ako keď preladujete rozhlasové stanice – a potom sa znovu objavil pán Giňa a pokračoval vo svojom rozprávaní...

Uvedenie programu *Ludia z rodu Rómov*, ktoré prelomilo bariéru tabuizácie rómskej problematiky v našej spoločnosti a z pohľadu najnovších dejín našich Rómov sa stalo akýmsi historickým medzníkom, súviselo s vtedajším celkovým politickým uvoľňovaním – „glasnosťou“ M. Gorbačova. Túto situáciu sa pokúsil využiť aj Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied vydaním monotematického „rómskeho“ čísla časopisu *Slovenský národopis*. A vtedy som sa ako zostavovateľ tohto čísla stretol s dr. Milenou H. po druhýkrát. Na redakčnej rade, kde som predstavoval koncepciu budúceho čísla, vystúpila významná slovenská romistka (ciganologička) doc. E. Horváthová a nesúhlasila s tým, aby do časopisu boli zaradené príspevky Ctibora Nečasa a Mileny Hübschmannovej. Prvého preto, lebo Rómovia vraj na Slovensku neboli za vojny prenasledovaní, tak ako to tvrdí tento autor (!), druhého jednoducho preto, lebo má na Slovensku zakázané publikovať (!). Musím podotknúť, že tento názor sa u ostatných členov redakčnej rady nestretol s pochopením. Keďže vtedajšia riaditeľka Národopsného ústavu SAV Božena Filová dokázala „na vyšších straníckych miestach“ vymôcť povolenie, v časopise *Slovenský národopis* (36, 1988, č. 1) sa objavil tak príspevok Ct. Nečasa, ako aj M. Hübschmannovej.

Do uvedeného obdobia sa radí aj ďalšie stretnutie s dr. Milenou H.: Kolegovia z katedry mi „doniesli“, že aspirantka doc. Horváthovej (dnes známa romistka) o mne rozhlasuje, že so mnou sa už nedá objektívne rozprávať o Cigánoch, pretože som úplne pod vplyvom Hübschmannovej. Napriek tomu, že moje vtedajšie kontakty s dr. M. H. boli skôr sporadické (priznávam, že som sa pri rozhovoroch s kolegami od nej nedištancoval, skôr naopak!), pravdepodobne spôsobili, že vzťahy medzi mnou a doc. Horváthovou natoľko ochladli, že som sa s ňou až do jej smrti (1996) o rómskej problematike vôbec nerozprával.

Ďalšie stretnutie sa viaže k roku 1997, kedy slovenský novinár Jerguš Ferko vo svojom článku „Rómsky holokaust“ (*Literárny týždenník*, č. 15, z 10. 4. 1997) dve české romistky – dr. Evu Davidovú a dr. Milenu Hübschmannovú – označil ako „*prefikane propagandistky, (...) ktoré za peniaze zo Západu dodali nekvalitný text*“ do publikácie J.-P. Liégeoisa *Rómovia, Gígani, kočovníci*, čím „*zatajili a skreslili fakty v neprospech situácie na Slovensku*“, v jednej záležitosti „*pravdepodobne dokonca nehorázne klamali...*“. Pritom mňa (editoval som slovenské vydanie tejto publikácie) autor označil takmer za hrdinu, ktorý uvedené dezinformácie „*uviedol na pravú mieru*“. Po kontaktovaní sa s oboma napadnutými romistkami som napísal odpoveď („*Aby sme si rozumeli*“, *Literárny týždenník*, 22. 5. 1997, s. 11), v ktorej som sa zastal oboch nespravodlivo obvinených vedkýň, pričom o dr. M. H. som sa vyjadril, že ju „*považujem za svoj odborný a morálny vzor, v prenesenom zmysle slova sa považujem za jej žiaka*“. Kópiu článku som poslal obom dámam. Po krátkom čase som dostal pohľadnicu, je na nej chrám sv. Barbory v Kutnej Hore, na druhej strane stručný text: „*Děkují, M.H.*“ Túto pohľadnicu mám dodnes odloženú...

Pravda, môj vzťah k doc. Milene H. nie je obmedzený len na takéto zdanlivé stretnutia, ale aj na stretnutia naozajstné. Som rád, že táto vynikajúca odborníčka bola prvou posudzovateľkou rukopisu *Rómskeho dejepisu*, že patrila medzi tých, ktorí ma morálne podržali, keď som práve so slovenskou verziou tejto publikácie prežíval ťažké chvíle; ďakujem jej za posúdenie obsiahlejšej a stále ešte na vydanie čakajúcej štúdie o rómskych priezviskách. Som hrdý na to, že som smel byť jej partnetom pri „dvojrozhovore“ pre česko-slovenský týždenník *Mosty* („Medzi dvoma mlynskými kameňmi“, 9, 4. 4. 2000, č. 14, s. 1-2), že som dostal príležitosť osloviť študentov na „jej“ katedre...

Milá pani doc. Milena H.,

želám Vám pri príležitosti Vášho životného jubilea veľa zdravia,
nevypchávaného životného optimizmu a vytrvalosti
vo Vašej ďalšej práci.

Vychovali ste minimálne dve generácie odborne aj morálne pripravených romistov,
a navyše jedného žiaka,

ktorý na Vaše prednášky nechodil.

Ďakujem.

Amen lake vinšinas but sajsipen the but dživipen

Vlado Oláh

La Milena Hübschmannovo dikhl'om perševār Perješiste ke imar mul'i Elena Lackovo. But man prekvapindā, že džanelas šukar romanes, sa džanelas romanes lačhes a hin te phenel, že irinlas la Lackovonaha kňižki. Oj irinlas kole kňižki a man diňa kajso podňetos, kaj the me te irinav kňižki perdal o Roma. Ta chudňom te pisinel perdal o Roma kňižki, lake pes igen l'u-
binlas, ta phenda mange, kaj te irinav dureder.

Igen lačhes dikhel pro Roma, dikhel rado le Romen.

vzpomínka a blahopřání z 15. 3. 2003

Je snad nemožné ji nemít rád

Jana Horváthová

Nejprve jsem o ní stále jen slyšela. Z řečí bylo jasné, že je to u nás bezkonkurenční jednička v romistice, a taky mimochodem zaznělo, že vypadá tak asi na 30 (let). To ve mně jako ženě vzbudilo zvědavost; protože bylo jasné, že má minimálně o 20 let víc.

Teprve pak jsem ji poprvé uviděla...

Na Romech mě krom jiného přitahuje i jejich – náš exotický vzhled, který mi zprostředkovává nedostižnou vůni velevzdálených krajů i pohádkovou romantiku, jež je kořením mnohdy jednotvárné a všední každodennosti. Překvapilo mě, že dotyčná paní doktorka, ač původem Neromka, tak skvěle zapadla do této mé představy o exotice. Především jako antropologický typ nezapře třebas vzdálené předky s alespoň částečnou příměsí asijských dálek v krvi. To vše umocněno nekonvenčním oděvem s nepřehlédnutelnými orientálními prvky. Ale výše zmíněné je úplně nepodstatné; píšu o tom jen proto, že jste se mě ptali, jaké byly mé první dojmy...

Podstatné je něco jiného. Existují odborníci, kteří bádají nad předmětem svého zájmu v tichosti útulných pracoven, pak přijdou večer domů a zavřou před ním dveře, aby v klidu a pohodě povečeřeli. Paní doktorka je jiný případ, působí na mě dojmem, že Romy zvolila za své průvodce nebo souputníky životem a teprve z onoho blízkého vztahu pak mohlo vyrůst něco tak vzácného, čeho jsme svědky. Na dlouhou dobu se Milena Hübschmannová stala jedinou a také osamělou buditelkou našich Romů a jejich kultury. Stojí sice skromně v pozadí, ale zřetelně a jednoznačně jako „první hybatel“ vzniku řady dnešních romských osobností – pilířů romské kultury (literátů, výtvarníků i dalších). A vedle toho dokáže pregnantně nazývat věci pravým jménem; dokáže formulovat podstatu všeho zásadního, negativního i pozitiv-

ního, co se dnes mezi našimi Romy děje, včetně jemných nuancí – někdy až slovně těžko postižitelných rozdílů mezi chováním Romů a Neromů, které však mohou být i příčinou nenávistných rozepří. Dělá to tak, že většina z nás ostatních, kteří se nějak o romistiku pokoušíme, si může jen říci: cítím to tak už dlouho, ale jaksi hluboko v sobě – neuvědoměle. Takto jednoduše vyjádřit podstatu klepnutím hřebíčku přímo na hlavičku bych prostě nesvedla.

Zkrátka po stránce odborné je paní doktorka světová osobnost, jaká u nás nemá obdoby. A po stránce lidské? Je snad nemožné ji nemít rád.

4.4.2003

Jak jsem se stal spřízněnou duší

Burton Bollag

Milenu Hübschmannovou jsem viděl poprvé někdy na začátku 90. let. Bylo to v jednom brněnském hotelu – seděl jsem na pokoji a zkoušel různé televizní kanály, když tu mě na jednom z nich zaujala diskuse o situaci Romů. A byla tam právě tato dáma, která velmi vehementně obhajovala jejich postoje, jejich práva.

Později jsem se s ní několikrát setkal, dělal s ní interview na toto téma. A ona svým vnitřním citem zřejmě poznala, že mě romská kultura, romípen, zajímá. A tak mě požádala, abych přeložil nějaké texty do angličtiny. Byla to jakási hra, „romské pexeso“.

Když byl překlad hotový, zeptala se mě, jestli se nechci naučit romský jazyk. Pozvala mě párkrát k sobě na soukromé hodiny – a pak mě poslala na filozofickou fakultu do kursu pro začátečníky.

A tak jsem se stal – téměř bez vlastního přičinění – další spřízněnou duší.

Duší spřízněnou – duší o poznání bohatší!

Kaj la te arakhen gođaver romane študenti

Emil Ščuka

? Kana dikhlal peršovar la Milena Hübschmannová? Kana šundal pal late?

Me pal late na šundom, me pal late gindom. Me keravas kajsi školikaňi buči, me phiravas pre fakulteta, odoj dikhlom lakro nav andre biblioteka. A gindom lakre buťa a phenav: Ko kadi džuvľi, romňi, gadži, ko si oj, kaj kavka šukares, kavka mišto irinel pal o Roma. No a čím butter ginavas, phenavas mange: Musaj kala romňa, me pačilom, kaj romňi hiňi, musaj la te

prindžarav. N'a me bešavas Brnate a rodavas la, rodavas lakri adresa. No a gejl'om pal jekh ga-džo, ando Demograficko ústav, pal o doktor Srb, a jov mange diňa telefono pre Milena. Ta vičind'om lake a mek oda džives amen sgejl'am andro hotel Kriván Prahate. A tel jepaš ora pi-lam kava a tel jepaš ora man e Milena iľa andro Kladno kije jekh famel'ija, či bisterd'om len-gro nav – Adam, les bari famel'ija has. A me dikh'lom, sar e Milena šukares lenca vakarel, o Roma la den bari pačiv, phenen lake peskere pharipena, kada, koda, a e Milena, sa lenge delas čačo. O Roma sas rade, kaj dikhen, hoj aver kamel te džanel lengere pharipena. No a buterval pal'i la Milenaha somas maškar o Roma, buterval somas laha, či pro Čechi, či pre Slovačiko, maškar o Roma, a me dikh'lom, kaj joj maškar o Roma nane barikaňi, na kerel pes god'avera romňake, a dikh'lom, kaj o Roma la kamen, a dikh'lom, hoj kada sas lakeri intuicija, bari intuicija, kaj džanelas, sar pes te l'ikerel maškar o Roma. Bo o Roma na rado dikhen ba-rikane Romen, barikane gadžen, o Roma na rado dikhen god'averen. Ko pes kerel god'aver, kaj vorbinel, del duma, sar god'aver, kada jon na kamen, o Roma, o Roma kamen kavka, sar jon hine, kaj kavka savore te aven. A kada e Milena džanelas. A me dikh'lom but Romen, sa-ve sas god'aver, a kerenas pes god'aver maškar o Roma. A kada o Roma či kamenas te dikhel. A me dikh'lom, kaj e Milena, kadi intuicija la sas. Džanelas, so te phenel, sar te phenel, a o Roma la denas vaš kada bari pačiv, bo o Roma pačanas lake, kaj joj kamel sa mišto le Ro-menge. No a kecivar kada dikhavas, ta phenavas mange: „Jekhvar kamav te avel ajso sar e Mi-lena, kaj te avel man kodi intuicija maškar o Roma.“

Šaj phenav, kaj e Milena mušind'a but te džanel, but te genel, but te dikhel pre luma pharipena, loša. A pačav, kaj sas andral e lači famel'ija. The kada hin but interesno, kaj sas andral lači famel'ija, kaj la sas lačo jilo. Kas nane lačo jilo, našti ačhel manušeske. A joj ačhilas bari manušňi.

? So kames lake te phenel? Pr'ola berša, so avna?

Me lake mangav but bacht the sastipen a mangav lake, kaj te ačhel lake bari bari zor, kaj mek te ačhel lakeri motivacija, savi diňa amare generacijenge, kaj te mek ačhel avre generacienge, save avena, kaj lenge kadi motivacija joj te del. Kaj andre škola, savi joj kerel, andre bari škola, kaj la te arakhen god'aver romane študenti a joj te arakhel len. Kavka sar man sas odi bacht, kaj la arakh'lom, kaj aver študenti romane, save kamen te sikh'lol romaňi čhib, kaj joj lenge te predel – sar pes phenel – peskro žezlo. Kaj te sikhavel joj lenge odi jag, odi momel'i, a odi momel'i mi prethovel le terne Romenge, save kamen te avel god'aver pal e romaňi čhib. A me pačav, kaj ka-da ela. So avke mangav, mangav lake but zor, but zor la hin, but bacht, but sastipen.

z rozhovoru s P. Wagnerem

Ój andi mande diňa asi sar kana zór

Július Lakatoš

Me čak avka šaj phenav, hod' savi džúvli hi Milena Hübschmannová. Adá, so me akán ké-rav, adá vítvárnicki kova, adá ój man kija šegítindá but. Adá – sar le te phenav – hod' ój an-di mande diňa asi sar kana zór. Ój mange maďarázinlah', phenlah', hod' hát, hod' hát, so h'odá? Mer me na hajuvav, vedza feštináh' vaš mange, de ój mange maďarázinlahi, hod' s'odá taj hod' savo šukár odá taj savi lači búi taj hod' kampol te džan dureder taj dureder taj dureder óke ok.

No ta šaj phenav odá, hod' lake šaj paľikerav, hod' má avka valaso restom andi fáštišija, hod' már adádi na čak ój džanel upral mande, džanel upral mande o *Romano džaniben*, džanel upral mande o *Romano l'il*, džanel upral mande but nípi, televízijó, Markíza, STV taj báre but újšági taj but časopisa. T'ádá šaj phenav, hod' adá čak lakero paľikeripen, hod' ój man upre al-la kija taj diňa mange asi zór, hod' me adá džandom te kerel óke, hod' avka pindžardam ola Milena Hübschmannová.

? So lake kivilinen?

Odá igen kelíno álav hí, hod' so lake džanáhi te kivilinen. Mér ój érdemlinel odá, hod' odá lekfeder lake ká te kivilinas, vad' ár na gondolinav, hod' má but kerda, buter sar kampol upral o Roma. Pro cilo íleto téle tétindá romengera bútaha. Ta čak odá šaj phenav, hod' kivilinas ola Milena Hübschmannováke ki lakero eftavárdešberšiko silatiši but zór taj but sastipe taj but elemo andal o íleto taj dureder még te džanel maškar amen te telítezinen ase gondolato-ha taj ase lačhipnaha, sar mindar hoj géla óke.

z rozhovoru s P. Wagnerem

Joj mange buter hin, sar miri phen

Tera Fabiánová

Sar tumen dikblan peršovar?

Akor samas terne, ajse diline. Gilavahas, khelahas, kavka. Joj mek phirlahi ande škola.

Me la rado dikhav, sar mira pheňa. Joj mange buter hin, sar miri phen. A dicki mange sas a avla. Ič somas ke late a phenahas, sar amen avla feder o dživiben, ta džaha amen dujdzene pal e Praha het. Amen avka džahas amenge furt. Dujdzene phirahas, sas ki mande, ki mri daj, ko dad, mre pheňa. No, avka dživahas, no a me ke lende. Jon mange sá hine sar roďina.

Me šaj džáhi ke lende, kana me kamáhi. Rado man dikhenas lakero dad, e daj, o phral, e phen. Avka sar me len.

Samas amen oka berš dujdžene, avka amenge sas lačo. Amen šoha na palindám, šoha jekh avreske na phendám avri, so kamahas te phenen, a'e garuvahas amenge andro jilore. A'e me lake šaj phenav, so me kamav, the joj mange, a'e joj džanel, hoj me na phenále. Džanes, s'oda *přátelství*? Kana manušeske pomožinela kova, kola mek jekhfeder leske hin. A joj mange dicki pomožinelas.

Lakeri čaj, e Terezka – lake o nav pal tumende, na?

Ha, bo lakero rom mange phenda, hoj sar – bo akor amen džanahas, sar jon mek na dživenas jekhetane – hoj sar ela la čaj, hoj dela lake miro menos. Me la rado dikhav sar miri čaj, la-či hiňi.

So bi lake kamenas te vinšinel?

Kaj te ovla sásti a bachtáli. Buter lake našti přejinav, oda hi lake duležito.

z rozhovoru s L. Vikovou

Podrobnější životopisné údaje a soupis publikací doc. PhDr. Mileny Hübschmannové, CSc. přineseme v příštím čísle.

I malý žalud, na který náhodou narazíte po cestě, se pro vás může stát zdrojem velké síly. Neodkopněte ho, seberte ho, dejte si ho kapsy a noste ho s sebou. Pak si vzpomeňte, nač jste mysleli, když jste se ho nohou dotkli. Nebyla to třeba nějaká představa, nějaký sen, který byste rádi uskutečnili? Žalud je semenem dubu a dub je něco mohutného, něco, co jednou své semeno mnohonásobně přeroste. Pokud žalud zdvihnete, vstřebáváte do sebe potenciál stát se něčím větším, než jste. Odvážíte se vytvářet a naplňovat sen, který vás přesahuje.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 49

Možná že jedním z největších problémů současného světa je to, že nepřiznáváme dostatečný význam fantazii. Jenom fantazie nám umožní cestovat všemi Světy, to je veškerými oblastmi Jsoucna. Prošli jsme staletími, v nichž lidi poutala dogmata náboženství, a přehouppli jsme se do doby, kterou nazýváme dobou Rozumu a Vědy. Všechno se musí změnit a zvažit, než uznáme, že to je reálné. Tento přístup nesmírně ovlivnil naše psychologické ustrojení. Proto nevíme, jak si poradit s voláním, které nás vyzývá k tomu, abychom znovuustavili spojení s vlastní imaginací a fantazií. Samo slovo fantazie zavání tak silně nereálnou iluzí, že se bojíme, abychom se nevzdálili od „skutečnosti“, pokud se své představivosti poddáme. A co kdyby nás nereálná fantazie připravilo o naše reálné hračky! Ale na konci dne snad přece jen svou imaginaci oprášíme, pokusíme se na ni podívat ve vědecktějším světle a pak si uvědomíme, že fantazie má „reálnou podstatu“- i když zatím nevíme, co ona podstata je.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 192-193

Musíme se začít upřímně ptát sami sebe, jak otevřít mysl fantazií, jak uznat, že fantazie má svá práva a úlohu, kterou je potřeba poznat. Na „fantazírování“ bychom se neměli dívat jako na něco scestného, neúčinného a neskutečného. Vždyť i největší vědecké a technické objevy začaly „fantazií“, představou. Stejně tak umění a vůbec i ty nejobyčejnější předměty každodenního života. Dokonce i židli, na které sedíme, vytvořil kdysi někdo napřed ve své fantazii, než se pak stala „reálným“ předmětem.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 305

— Elena Lacková (22. 3. 1921 – 1. 1. 2003)

Každý, kdo se jen trochu zajímá o romskou kulturu, se nepochybně setkal se jménem Elena (Ilona) Lacková. Ilonka, jak jí říkali všichni příbuzní a přátelé, byla na prvním místě první romská spisovatelka – představitelka tzv. slovenských Romů žijících ve Slovenské a České republice. Možná ovšem, že na prvním místě byla nesmírně obětavý člověk, který pomohl každému, kdo se na něj obrátil. Anebo snad na prvním místě byla obrovsky energická osobnost, která se snažila – jak mohla a jak uměla – pozvednout „romipen“ – romskou tradici, kulturu, jazyk, identitu. V našem časopise jsme jí k osmdesátým narozeninám blahopřáli ve článku Uľilom tel bachtaľi čercheň (Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou) a otiskli jednu z jejích balad Ago, Ago, ti-re kale jakha (Ago, Ago, tvé černé oči) (Romano džaniben, 1-2/2001, s. 3–12, 13–17). Rok předtím jsme uvedli rozhovor s Ilonou o vztazích mezi Romy a Židy na předválečném Slovensku. Byla totiž mimo jiné také nevyčerpatelem zdrojem historických informací o dějinných údobích, která prožila. (Romano džaniben 1-2/2000, s. 39–47).

Ilonino životopisné vyprávění vyšlo v knize Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou (Praha 1997). Z něho je patrné, jaký těžký a přitom neobyčejný život prožila Romka narozená v „cikánské osadě“ a v devětačtyřiceti letech promovaná na Karlově univerzitě. V roce 2001 se Iloně dostalo zasluženého vyznamenání: z rukou prezidenta Slovenské republiky přijala ocenění za celoživotní dílo.

Na Nový rok 2003, tři měsíce před završením dvaosmdesáti let, Elena Lacková zemřela. K jejímu úmrtí přinášela nekrology nejen veškerá romská periodika, ale i neromský tisk (například týdeník Respekt). V obou letošních číslech našeho časopisu bychom rádi věnovali Iloně vzpomínku. V tomto čísle na ni vzpomene JUDr. Emil Ščuka, Jan Horváth a Rastislav Pivoň.

| V roce 2000 obdržela Elena Lacková
od slovenského prezidenta R. Schustera
vyznamenání za celoživotní dílo |
| Foto Adéla Lábusová |

— La Elena (Ilonka) Lacková leperel o Emil Ščuka
Na Elenu (Ilonku) Lackovou vzpomíná Emil Ščuka

Me la Ilona Lacková prindžaravas but berš. Phiravas andre eftato, ochtoto klasa, andre eftato the jekhto berš, akor ke miri bibi pre Rotalová 6, Brnate, avelas avri romano žurnalos, *Romano lil*¹. Kije Gizela Šimoničová. Amen o čhavore odoj pes phirahas te bavinel. A kodoj has redakcija a me pametinav, koda kerlas varesavo Steiner. A me rado ginavas savoro, so has romanes čhindo. A kodoj sas čhindo pal e Elena Lacková. Hoj kerel fakulta Prahate, hin lake penda berš a avela lake promocija pre filozoficko fakulta. A me koleske na paťavas, bo somas cikno a phenavas: „Ta kaj, kajsi phuri romňi andre škola phirel, mek phureder sar miri daj!“ A me phučavas avre Romendar – has odoj godaver Rom, Viliam Šimonič, imar mula, a jov phenda: „Hi-i, hin ajsi Romňi, bari godaver Romňi, savi phirel andre škola a but buťi kerel perdal o Roma.“ Kada mange ačhifa imar andre miri godi. Avka me prindžardom la Ilona Lackovo.

Paľis keravas buťi Sokolovoste² a odoj prindžardom lakre šougoris, lakre familiji, bo la has bari familija Cheboste. Oda pašes Sokolovostar. A odoj avľa e Ilona len te di-

Znal jsem Ilonu Lackovou dlouhá léta. Když jsem chodil do sedmé nebo do osmé třídy, v jednasedmdesátém roce, vycházel v domě mojí tety na Rotalové ulici 6 v Brně romský časopis „Romano lil“¹. U Gizely Šimoničové. My jako děti jsme si tam chodily hrát. Byla tam redakce časopisu a pracoval tam – jak se pamatuji – nějaký Steiner. Já rád četl všechno, co bylo napsáno romsky. A psalo se tam také o Eleně Lackové. Že studuje v Praze, že jí je padesát let a že bude mít v Praze na filozofické fakultě promoci. Já tomu nevěřil, byl jsem malý, říkal jsem: „Kdeže by taková stará ženská chodila do školy! Vždyť je ještě starší než moje maminka!“ Ptal jsem se na to ostatních Romů – byl tam jeden moudrý Rom, Viliam Šimonič, už zemřel, a ten povídal: „Ano! Je taková Romka! Ohromně chytrá Romka, co chodí do školy a dělá toho úžasně moc pro Romy.“ To mi utkvělo v paměti. Takhle jsem tedy poznal Ilonu Lackovou.

Potom jsem pracoval v Sokolově² a tam jsem poznal jejího švagra, její příbuzné. Měla velké příbuzenstvo v Chebu, blízko Sokolova. Ilona je přijela navštívit a já ji pozval do

1. „Romano lil“ byl věstník Svazu Cikánů-Romů (založen v říjnu 1969, násilně rozpuštěn v březnu 1973). Věstník začal redigovat novinář Pavel Steiner, později se novinářské práci úspěšně naučil romský zámečník Andrej Pešta.

2. JUDr. Emil Ščuka začal po skončení vysoké školy pracovat jako prokurátor v Sokolově. Jeho láskou bylo od malička divadlo, jako žák a student hrál v amatérských souborech. V Sokolově založil divadlo „Romanen“, které svou činnost zahájilo Emilovou hrou *Amaro drom* (Naše cesta). Vznik a činnost divadla jsou zachyceny dokumentárním filmem Viliama Poltikoviče nazvaném rovněž *Amaro drom*.

| U příbuzných v Chminianských Jakubovanech v roce 1986 | Foto Irena Stehli |

khel a me la vičindom Sokolovoste. Man has odoj d'ivadlos „Romen“. A me la vičindom vaš kada, bo gindom pal late, hoj joj has peršo Romňi, savi pisindas *d'ivadelno hra „Horiaci cigánsky tábor“*.³ A kale d'ivadloha joj phirlas pal e Slovensko the pal o Čechi te bavinel pal o gava the pal o fora. A me la kamavas te prindžarel, bo the te la na dikhlom, imar has mange jileskri. Sokolovoste man na has miro kher, bešavas pre ubitovňa, ta la ilom ke Marta Bandyová⁴ a odoj lake kerdam romaňi pa-

Sokolova. Měl jsem v Sokolově divadlo „Romen“. Pozval jsem ji, protože jsem četl, že byla první Romka, která napsala divadelní hru „Horiaci cigánsky tábor“³. Se svým divadlem jezdila po Slovensku a po Čechách, hráli na vesnicích i ve městech. Chtěl jsem ji poznat, protože třebaže jsem se s ní ještě nesetkal, měl jsem ji v srdci. V Sokolově jsem neměl vlastní byt, bydlel jsem na ubytovně, a tak jsem ji pozval k Martě Bandyové⁴ a tam jsme pro ni uspořádali oslavu. Vyprá-

3. Ilona Lacková podrobně líčí vznik a osudy svého divadla v knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Praha, Triáda, 1997).

4. Paní Marta Bandyová založila a vedla v Sokolově romský folklorní soubor. Mnozí členové jejího souboru později účinkovali v divadle Emila Ščuky. Sama Marta Bandyová hrála jednu z hlavních rolí v jeho hře *Amaro drom*.

| Elena Lacková jako osvětová pracovnice na MNV v Lemešanech | Foto archiv |

tív. A oj amenge vakerlas, sar phirelas le dī-
vadloha. Amen but asandīlam! Jekh ačhiben
sas čačes ajso, kaj aňi našti paťahas, kaj kada
pes ačhiľa. Me les tumenge phenava.

Lenge akor o dīvadlos poťinelas *Krajský
odbor kultury Ústí nad Labem*, aľe na has bar-
vale, na has aňi lengero autobusis. Jon phire-
nas mašinenca. No a jekhvar bavinenas pal
o dílos Tachovoste a mek oda dīves prerata-
te mušinenas te bavinel Cheboste. No a na
has len časos, ta pes aňi na prechide. Avka
sar has andro kostimi, sig gele pre mašina,
avle Cheboste a sidarenas andro dīvadlos.
O džuvľa has urde andre ola rokľi sar dare-
kana, andre ola leketi, a o murša, so bavine-
nas le Němcen, has andro esesacka unifor-
mi. A has lende samopali. Aľe ča maketi.

věla nám, jak jezdila s divadlem. Ohromně
jsme se nasmáli! A jedna příhoda byla sku-
tečně taková, že jsme tomu ani nechtěli věřit.
Povím vám ji.

Divadlo jim tehdy platil Krajský odbor
kultury v Ústí nad Labem. Ale bohatí nebyli,
neměli ani vlastní autobus. Museli jezdit vla-
kem. Jednou hráli odpoledne v Tachově a ješ-
tě téhož dne večer měli vystupovat v Chebu.
Neměli čas se ani převléknout. Tak jak byli
v divadelních kostýmech, honem na vlak
a v Chebu pospíchali do divadla. Ženy byly
v takových sukních, jak nosily kdysi, zástěry,
a muži, co hráli Němce, na sobě měli esesác-
ké uniformy. A samopaly. Ovšem makety.
Když je uviděli gádžové, polekali se, že se
Němci znova vrátili do Chebu! Okamžitě

Ala sar len dikhle o gadže, darand'ile, kaj o Němci avle pale Cheboste! Takoj avle o šingune – a zaile len. A oda sas takoj pal o mariben, andre saranda the ochtoto vaj eňato berš! Ande len pre staňica a lenge kampelas te kerel but telefoni, kim lenge paťand'ile, hoj avle te kerel romano d'ivadlos.

No a palis andro ochtovardesto the šovto berš kerelas jekh gadžo, so igen laches prinďžarel romaňi kultura, Viliam Gruska, jekh festivalos andre Východná. U amen leske o Roma, so len mangľa, pomožinahas oda festivalos te kerel. A jov mangľa the la Elena Lacková. Jov odoj vakereľas pal peskero dživipen.

A palis duje beršenca kerahas jekh romano programos Stražňicate⁵ – inke jekh gadži sas amenca, e Eva Magalová – a e Ilonka amenge pomožinelas o romane subori avri te kidel. A sar amen phirahas, rodahas le Romen, so giľaven, khelen, ta peršo drom amen ľidžalas ke Lacková. Odoj amen samas sar khere.

Palis avľa e baršoňiko revolucija, amen kerďam amaro festivalos romano Brnate. Nila je andro eňavardesto berš. Odoj avľa o prezidentos, o Havel, o ministri a la Elena diňam ajso paťivalo lav te phundravel o festivalos. A ke amende o paťivalo lav pes del ajse Romeske, kaske o Roma den paťiv. U amen o Roma dahas jekhfeder paťiv la Lackovake.

přišli policajti a zatkli je. Bylo to hned po válce, v osmačtyřicátém nebo devětačtyřicátém roce! Vzali je na policejní stanici a teprve po mnoha telefonátech jim uvěřili, že skutečně přišli hrát romské divadlo.

Pak v osmdesátém šestém roce pořádal jeden gádžo, který se výborně vyzná v romské kultuře, Viliam Gruska, folklorní festival ve Východné. My Romové, které o to požádal, jsme mu pomáhali. Požádal také Elenu Lackovou a ta tam vyprávěla o svém životě.

Za dva roky nato jsme připravovali program pro Strážnici⁵ – byla s námi ještě jedna gádži, Eva Magalová – a Ilonka nám pomáhala vybírat romské soubory. Když jsme jezdili a hledali Romy, kteří zpívají a tancují, první cesta vedla vždycky k Iloně. Byli jsme u ní jako doma.

Potom po sametové revoluci jsme uspořádali velký romský festival v Brně. V létě v roce 1990. Přišel tam i prezident Havel, ministři a Iloně jsme dali předněst zdravici na zahájení festivalu. U nás se zdravice (*dosl. „zdvořilostní slovo,“ „slova úcty“, pozn. red.*) dává předněst Romům, kterých si vážíme. A my si nejvíce vážili právě Lackové.

5. Pro mezinárodní folklorní festival ve Strážnici připravil Emil Ščuka hodinový program romských písní a tanců. Téměř rok jsme jezdili po Slovensku a hledali – většinou přímo v osadách – nejlepší představitele tradiční romské kultury. Ilona Lacková při tom nesporně obětavě pomáhala. Romský program byl vyhodnocen jako nejlepší – o první místo se dělil s folklorním souborem z Plzně.

| Záběr z divadelní hry „Horiaci cigánsky tábor“ v r. 1946 | Foto archiv |

Paľis sas ROika, but organizaciji romane, joj ačhiľa te kerel andro *Kulturný zväz*, andro Kulturno jekhetaniben Romano, joj ačhiľa šeraľi. A džanen, sar oda hin! Joj has godaver Romňi, džanľi, sava o gadže džanenas, o Roma džanenas – a but Roma la kidenas pre peskere seri. Cirdenas la. Avľa kadi organizacija, phenenas: „Av tu kij’amende! Amen sam nekfeder!“ Avenas aver Roma, inke la cirdenas, avenas aver Roma, inke la cirdenas. Kada, sar joj pes delas andre odi politika te cirdel, kada pes mange na igen pačinlas. Me phenav čačipen sar hin. Aľe šaj uľa, hoj joj paťalas savore Romenge, savoren rado dikhelas. The kodoj džalas, the kodoj džalas. A pal o štar pandž berš me la di-khľom a joj phenda: „Me imar džav andal

Pak tu byla ROika, spousta romských organizací a Ilona začala pracovat v Kulturním svazu Romů – jako předsedkyně. A víte, jak to chodí! Lacková byla moudrá žena, známá jak mezi Romy, tak mezi gádži – a tak se ji mnoho Romů snažilo získat na svou stranu. Přetahovali se o ni. Přišla tahle organizace, řekla: „Pojď k nám, my jsme ti nejlepší.“ Přišli druzí, taky ji tahali, další – a také ji tahali. To, jak se dala vtáhnout do politiky, se mi nelíbilo. Říkám to po pravdě, tak jak to je. Jenomže ona pravděpodobně věřila všem Romům, všechny měla ráda. Šla i tam, i tam. Po čtyřech pěti letech jsem ji viděl a ona mi řekla: „Já už té politiky nechám. Chci pro každého to nejlepší – jenomže každý chce něco jiného – mám já to zapotřebí?“ Já jí ře-

e politika avri, bo me sakoneske kamav la-
čhes – a te sako kamel aver – mange kada
kampel?“ A me lake phendom: „Tumenge
kada na kampel, bo tumaro nav sas adaj čir-
leder sar romaňi politika.“

A pro agor la dikhľom Prahate, hin oles-
ke jekh berš. Sas adaj lake ajsi sar benefice.
A me la palis ilom Kolinoste andre škola,
o čhave lake kerde pativ, ginenas lakere
knižki, phučenas latar. Lake sas imar ochto-
vardeš berš a furt la sas lačhi, sasti godi. Joj
phirelas pal o školi! Vakerelas le čhavage,
sar čirla dživenas o Roma. A vakerelas na ča
le romane čhavage, aľe the gadžikane rak-
lorenge. A phirlas duvar, trival kurkeste! Pal
calo Slovensko, duvar, trival kurkeste džalas.

A joj džanelas te vakerel! Džanelas te va-
kerel pal o romipen, pal o mariben, pal o Ro-
ma. A oda na sako džanel. Šaj avel baro Rom,
o romipen hin andre leskero jilo, aľe na džane-
nel te phenel avrenge. A joj koda džanelas.

A mek kada kamav te phenel, kaj joj diňa
pre Slovensko the pre Čechiko ajso startos
romaňa literaturake. A vaš o terne Roma joj
ačhiľa kajso pozitivno ekzamplos, hoj
th'o Roma šaj sikhľon, hoj th'o Roma šaj pes
doresen pre učo than. A paš oda šaj ačhen
Roma. Roma barikane andre peskero romi-
pen.

kl: „Nemáte to zapotřebí, protože vaše jméno
tu bylo dříve než romská politika.“

Naposledy jsem ji viděl v Praze, je tomu
rok. Měla tu benefici. Potom jsem ji vzal do
Kolína, do školy, děti pro ni uspořádaly slav-
nostní přijetí, četly její knížky a vyptávaly se
jí. Bylo jí osmdesát let a pořád jí to výborně
a zdravě myslelo. Chodila po školách! Vy-
právěla dětem, jak dříve žili Romové. Vyprá-
věla nejen romským dětem, ale také nerom-
ským. Jezdila i dvakrát třikrát do týdne! Po
celém Slovensku! Dvakrát třikrát týdně jez-
dila.

Ona uměla mluvit! Uměla mluvit o „ro-
mipen“ (romství), o válce, o Romech. To
každý neumí. Může být Rom, který má „ro-
mipen“ v srdci, ale přitom to nedovede sdělit
ostatním. Ona to uměla.

Ještě to bych chtěl říci, že na Slovensku
a v Čechách nastartovala romskou literaturu.
Pro mladé Romy se stala pozitivním vzorem
v tom, že i Romové mohou studovat a dostat
se na významné místo. A přitom mohou zů-
stat Romy hrdými na své romství.

*Rozhovor s JUDr Emilem Ščukou byl zaznamenán na magnetofon
na romistickém semináři na Filozofické fakultě UK v dubnu 2003.*

Rozhovor je redakčně téměř neupraven a mírně zkrácen.

Jan Horváth:
Na bisterava pre tumende

Ó tu kalo čirikloro,
čarav tiro kalo jiloro,
savo tu mange hiros andal?
E bibi Lackova mułas.
Miro kalo jilo rovel,
o apsa andal mre kala jakha čulan.
Sonmakuno Deloro la ila kije peste,
amara bara romaňa poetka, bara romaňa manušňa.
Odkanastar la prindžardom,
mri godi te sovel na muklom.
But latar sikhľilom.
Lakere lava, sar brišind pre jagali poši,
trušalo the bokhalo sas maj čalo.
Lakere gule lava,
lakero gulo kamiben romano,
hurňisaľonas sar oda čirikloro,
so amen sako d'ives uštavel.
„Kamen jekh avres sar pheňa, phrales!
Sem Roma sam!“, phenelas amenge e Lackovo.
Te chudas paš peste, te kamas pes,
te avas ke peste lače sar maro,
pre amari gul'i romaňi čhib na bisteras.
Soske pes te ladžas, hoj sam Roma?
Hoj hin amen kali cipa?!
Sem o parno maro barol pre kali phuv.
Peskere bala šaj prefarbines, o jilo našti.
Sem Roma san!
So šukare čarestar, te hin čučo!
O romipen barar, paťiv de avres, kales the parnes!
Gondofinen, Romale, pre lakere lava?
Našti bisteras.
Amari bari manušňi mułas.

UNIVERZITA KARLOVA
A FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

osvědčuji tímto, že

Elena Lacková
nar. 22.3.1921

je zapsán/a v matrice absolventů Univerzity Karlovy
a je oprávněn/a užívat ve smyslu § 43, odst. 2 zákona č. 172/90 Sb.
akademický titul

MAGISTR

(Mgr.)

Toto osvědčení se vydává k diplomu č. 108441

Rudolf Palens
REKTOR UNIVERZITY KARLOVY

W. H. H. H.
DEKAN FAKULTY

ZA SPRÁVNOST *Yasutomi* DNE 14.4.1991

Č. OSVĚDČENÍ * 003309

| Osvědčení o získání akademického titulu „Magistr“ na Karlově univerzitě |

Kajča lakeri buči na!

Hin amenge bares garudi andre amari godi.

Romane čhavore jekhvar andre škola sikhľona,
pal rajkaňi buči, so amari bibi Lackovo amenge muklas.

Marlas pes vaš amaro dživipen romano,

hoj te asal amaro romano khamoro,

le manušenca pes rado te dikhas!

Na bisteraha pre tute, amari bari poetko, bari manušňi – romaňi.

Pal tiro drom kijo vudud romano džaha dureder.

Dukhal, dukhal man miro kalo jiloro,

apsa andal mre kale jakha peren,

jekh lavoro kamen te phenel:
„Dža, dža, tu kalo čirikloro,
lidža amara Lackovake mro filoro.
Hoj paľikeras,
hoj la rado dikhas,
u pre late šoha
NA BISTERAS!“

Drahá Ilonko,

Pamatuju si naše první setkání. Moc dobře si je pamatuju. Mělas v očích slzy, hlas se Ti chvěl – bylo to tehdy, kdy jsme Tě spolu s kamarádkou požádali o podpis do Tvé knížky.

Mělas takový zvláštní pohled, trochu smutný, trochu zářící, hvězdičkový – to vždycky, když jsem Tě požádal: „Povídej nám, Ilonko!“ A Tys povídala. O životě, o lidech kolem Tebe... a já – já poslouchal se zatajeným dechem a častokrát brečel. Byly to ty nejvzácnější chvíle mého života. Rázem jsem se ocitl v romské osadě, ve válce, na krajském výboru, kdekoliv. Tys snad prožívala svůj život znova a znova, po chvilkách, okamžicích, dny plynuly jeden za druhým stejně a opakovane jako v letech, kdy jsi hladověla, bála se o život, kdys jezdila s potulným divadlem, kdys začala tvořit naši literaturu... a já přemýšlel, jak my Ti to všechno oplatíme.

Někdy mám pocit, že jsem Ti hrozně ublížil. Bylo toho hodně, co jsem chtěl říct já Tobě, ale každá krátká chvílka s Tebou mi byla tak vzácná, že jsem neměl odvahu rušit ji svým hlasem. Pořád jsem naslouchal, naslouchal, a tak nebyl čas Ti říct, co všechno pro mne znamenáš. Teď mi je to líto. Možná jsem se domníval, že máme ještě spoustu času, že mi ještě mnohé sdělíš a že já Ti budu moci také říct, jak jsi pro mne vzácná a jak moc Tě mám rád. A vidíš, všechno je jinak.

| Elena Lacková jako dvaadvacetiletá
vysokoškolačka
– průkazková fotografie |

Možná jsi ale byla ráda, že máš s kým sdílet svou bolest. Svět je jen málokdy vděčný. Ilonko, bylo mi ctí, že jsem to byl i já, komu ses svěřila, jak moc Ti ubližují lidé, kterým jsi tak pomáhala a pro které jsi obětovala tak mnoho. Nechci o tom mluvit, nemůžu.

Jestli jsou na nebesích listonoši a jestli ještě můžeš číst, chci Ti vzkázat: Byla jsi úžasná, moudrá, odvážná a vůbec... Také jsem se narodil pod šťastnou hvězdou – bylo mi dopřáno, mohl jsem poznat Tebe, Ilonko. Mám Tě rád.

Věřím, že tam, kde jsi, je Ti rozhodně líp, než jak Ti bylo na této prokleté planetě. A jestli Ti jenom trošičku scházím, tak Ti vzkazuji – nikdy nezapomenu.

Tvůj Rosta

Rastislav Pivoň, Nadácia InfoRoma Bratislava

[Podle starodávných představ Romů se Jsoucno skládá] z Horního světa, Středního světa a Spodního světa. Tři světy. Fyzický svět je považován jen za jednu sféru světa Středního. Než se můžeme pustit do astrálních cest jinými světy, měli bychom se naučit přírodnímu zákonu tohoto fyzického světa. Podle „romipen“ (romské tradice, filozofie) je důležité zvládnout ve Středním světě princip rovnováhy, (...) poznat své slabosti a svou sílu, ustavit rovnováhu své představivosti a pochopit funkci fantazie.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 191

Pro čovihana (léčitele) má každý kousek vesmíru svou osobnost, je živý, každou vteřinu nám něco sděluje, a tak jsme neustále, každý den, obklopeni celistvou sítí významných signálů. Dnes máme samozřejmě telefony, televizi, počítače a další zdokonalené formy komunikačních zařízení. Ale i kdyby všechny zmizely, bude kolem nás ve dne v noci probíhat komunikace nejen mezi organickými bytostmi, ale i mezi tak zvanými „neživými“ předměty. Oblak na nebi nám něco sděluje, zákrut cesty, která nás vede k novému výhledu, má pro nás nějaké důležité poselství, kamínek na cestě, který náhodou odkopneme, nám chtěl něco říct. Doma večer, když potmě třeba zakopneme o nohu postele, můžeme slyšet, že postel vykřikne „au“.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 168

Má vize mě zavedla do edwardiánské éry malovaných cikánských vozů. Najednou se ale poklidná atmosféra začala měnit. Do prosvětleného ovzduší lesa jako by se vplížil strach. Stromy potemněly, vypadaly ošklivě a hrozivě, jejich stíny číhaly tak, že se mezi ně neodvážil sestoupit svět mých předků. Ze všeho nejhorší bylo to, že se ty stromy bály. Bály se svých vlastních stínů. Nechápal, co provedly, za co je lidské bytosti trestají svým kořistnickým přístupem, svým majetnictvím. Proč najednou ztratily úctu lidí? Je to snad konec? Co je poselstvím této vize?

A tu jako bych uslyšel hlas svého dědečka: „Vypůjčuj si zemi, Jaspere, vypůjčuj!“ A pak jsem se přistihl, jak uvažuji o tomto jeho poselství, či o jeho předpovědi, že celý svět bude žít v prokletí, pokud zabředlý do nesmyslného, kořstného pocitu majetnictví bude okrádat lesy a krajinu o jejich kouzlo. Uvědomil jsem si, že majetnictví – tak, jak je chápal můj dědeček, přesahovalo fakt, že něco mám. Majetnictví je stav mysli.

Znovu se mi vrátila vize těch ustrašených strašných stromů: Jako obrovský vysavač do sebe začaly majetnický vcucávat lidi, zvířata, krajinu, myšlenky, představy a nakonec samu duši života. My lidé jsme je k tomu inspirovali! V tu chvíli jsem se zastyděl za to, že jsem člověk.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 62-63

Vždycky jsem byl (jako dítě) veden k tomu, abych mluvil s „duchy“ věcí doma. Ať to byl duch stolu, židle, hrníčku, jídla nebo třeba jen chlupu na látce. Všechno má dar „mluvit“. Tohle prastaré umění, kterému se dlouho říkalo animismus, vás ochrání před různými duchy nemocí, které bloudí okolo a vyvolávají potíže.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 166

— Původní lexikální vrstva a označení částí lidského těla

1. Vedle zájmen a číslovek základních patří termíny označující části těla k té části lexikonu, která během jazykového vývoje podléhá nejpomalejším proměnám. Již při prvním pohledu na romskou slovní zásobu je zřejmé, že v ní převládá původní, indická lexikální vrstva. Většina označení částí těla je indického původu. Přesto romština jako silně kontaktní jazyk má i v této oblasti velké procento přejímek z jazyků, s nimiž přišla do styku, a tak vedle původní terminologie často existují i paralelní synonymní denotáty.

Na tomto místě se chci pokusit vysvětlit původ a historii jednotlivých pojmenovacích jednotek a zároveň nastínit strukturu této části lexikonu. Níže uvedené pojmenovací jednotky se vztahují především k tzv. slovenské romštině, ale zahrnují i varianty z jiných dialektů, pokud je to nezbytné pro vysvětlení jejich vývoje. Části těla, tělesné tekutiny a výměšky tělesných orgánů jsou v romštině popsány přibližně stovkou pojmenovacích jednotek. V některých subdialektech se ovšem mohou vyskytovat různá synonyma, která jsem zde nezachytil.

1.1. Z formálního hlediska jsou tyto pojmenovací jednotky převážně na úrovni slova (lexému), a to buď původního, anebo přejatého. Na úvod svého pokusu klasifikovat slova podle původu bych rád předeslal, že romština většinu slov adoptovala a zařadila do svého systému tak, že není vždy snadné odhalit jejich skutečný původ.

1.2. Vedle jednoslovných pojmenování se vyskytují i jednotky opisné, složené ze dvou lexémů. Tak např. základnímu termínu *páteř* odpovídá v romštině opisné spojení dvou slov – *du-meskeri kokal* (dosl. *zádová kost*), což ovšem není neobvyklé ani v jiných jazycích – srov. anglické *back bone*. Obdobná jsou i následující pojmenování: *mutereskeri phukñi* – *močový měchýř*, *cholakeri phukñi* – *žlučník* (dosl. *žlučový měchýř*), *paluñi goj* – *konečník* (dosl. *zadní střevo*), *bu-chl'i goj* – *tlusté střevo* (dosl. *široké střevo*), *kalo buko* – *játra* (dosl. *černý vnitřní orgán*), *parne buke* – *plice* (dosl. *bílé vnitřní orgány*) atd.

1.3. Geneticky odlišná pojmenování jsou níže seříděna podle jazyků původu, a to geograficky a chronologicky, a dále podle posloupnosti kontaktů na cestě z Indie do střední Evropy. Úplná přesnost je i zde ztížena několika faktory.

1) U některých slov z geneticky blízkých zdrojových jazyků lze těžko určit, který z těchto jazyků je jazykem původu, jako např. u slova *angušt* – *prst* je diskutabilní, zda je indického, nebo perského původu.

2) V některých případech není jasné, je-li zdrojový jazyk i jazykem původu, jako např. v případě slova *kokal(os)* – *kost* nevíme, zda bylo převzato přímo z řečtiny *κόκκαλο* (*kókka-lo*), anebo zda bylo zprostředkováno jiným balkánským jazykem nebo dialektem, který by pro romštinu fungoval jako jazyk zdrojový.

Totéž platí o pojmenování: *špingla/špinla* – *slezina*, jež je původně pravděpodobně z nřec. *σπλήνα* (*splína*).

2. Lexikální vrstva indického původu je – jak již bylo zmíněno – asi nejpočetnější. Sledujeme-li zmíněnou slovní zásobu z hlediska fonologického vývoje, pak nám to dovoluje klasifikaci slov podle fonologických vlastností.

2.1. Několik názvů částí těla má podobu téměř identickou se sanskrtským názvem, ačkoliv mohlo dojít k určitým významovým posunům. Příkladem je *khur* (lovar.) – *podpatek*, *pata*, které však v sanskrtu má i variantu s dlouhým [ú] – *khúr* a označuje pouze část těla zvířete – *kopyto*. V novindických jazycích je jeho podoba identická, např. hin. *khur* – *kopyto*. Také slovo *dand* – *zub* z původního skt. *danta*, hin. *dánt* se liší pouze znělostí koncové souhlásky. Dalším příkladem je *pelo*, pl. *pele* – *varlata*. Slovní základ je sice stejný jako v sanskrtu – *pel-*, v romštině má však typické koncovky [-o] pro jednotné číslo mužského rodu a [-e] pro množné číslo.

Dále existují romské termíny označující části těla, které jsou velmi podobné sanskrtským (pouze s menšími fonologickými změnami), jejichž odpovídající tvary v novindických jazycích prošly větším vývojem, jako např.: *šero* – *hlava* < skt. *śiras*, pkt. *sira*, hin. *sir*, *angušt* – *prst* zní dost podobně jako skt. tvar *anguṣṭha* (kromě ztráty aspirace na konci), zatímco sykavka už není ani v pá. *anguṣṭha*, ani v novindických jazycích: hin. *anguṭhā*. Ve výrazu pro *paži* – *muši* je sice sykavka oproti pkt. a novind. zachována, ale ztratila se dentála [t]: skt. *muṣṭi*, pkt. *mutṭhi*, beng. *muṭh*, *muṭi*, hin. *múṭh*, *múṭhi* – *pěst*.

Ačkoliv slovenská romština prezentuje podstatné jméno *talos* – *patro* (v *ústech*) jako přejímku tím, že je označuje příznakem cizosti [-os], v jiných romských dialektech u tohoto původně indického slova (skt. *tálu*, pkt. *tálu*, pá. *tálu*, hin. *tálú*) příznak chybí (Boretzky: *taló*j, Uhlik: *taloj*, *talon* – *podbradek*).

2.2. Velkou podobnost s původními sanskrtskými slovy uchovaly ty výrazy, které z nich vznikly ztrátou nosovosti, např. skt. *mámsam*, pkt. *mamsa* – *maso*, které v romštině dalo *mas*, pl. *masa* – *maso*, *sval*. O jeho indickém původu nelze pochybovat. Podobnost s českým *maso* je náhodná.

2.3. Porovnáním tvarů jednotlivých výrazů v sanskrtu, prákrtech, romštině a v novoindeckých jazycích zjišťujeme, že se romské tvary liší od novoindeckých hlavně délkou samohlásek. Častou změnou reflektovanou v romských slovech, která vznikla z původních indických, je ztráta délky kmenových samohlásek. Vedle zmíněného *mas* < skt. *mámsam* sem patří i další: *bal*, pl. *bala* – *vlas* < skt., pkt. *vála* – *ohon*, *chlupy*, hin. *bál* – *vlasy*; *muter* – *moč* < skt. *mútra*, pkt. *mutta*, hin. *mút*, gudž. *mútar*, *talos* (Boretzky: *talój*, Uhlik: *taloj*, *talon*) – *patro* (*v ústech*), *podbradek* < skt. *tálu*, pkt. *tálu*, pá. *tálu*, hin. *táli*.

2.4. Novoindecké délky v mnoha případech vznikly kompenzací za ztrátu gemináty. Ty pak vznikly v prákrtech asimilací některých souhláskových řetězců, např. *rk* > *kk*, *tr* > *tt* atd., anebo se vyskytují u slov expresivního či onomatopoického původu, jako např. *čuči*. Z hlediska fonologického se zdá, že romština stojí vývojově mezi středoindeckými prákrty a novoindeckými jazyky. Jako ilustraci lze uvést následující příklady: *rat* – *krev* < skt. *rakta*, pkt. *ratta*, hin. *rátá*; *muter* – *moč* < skt. *mútra*, pkt. *mutta*, hin. *mút*, gudž. *mútar*, *buko*, pl. *buke* – *vnitřní orgán* (*kalo buko* – *játra*, *parne buke* – *plíce*) < skt. *vṛkka* – *ledviny*, *srdce*, pá. *vakka*, *bukka*.

Poslední uvedené skt. *vṛkka* má i jinou vývojovou variantu se zachovaným [r]: *brek* (*berk*), (Uhlik) *brekh*, *brok*, *brek*, *brk*, *bre* (pl. *brekja*) – *záňadří*.

Romské *čuči* – *prs*, *prsní bradavka* prokazuje podobný vztah k skt. *čuču*, *čuči* a pkt. *čuč-čuja*, hin. *čuči*. Slabičná reduplikace a zdvojení souhlásky naznačuje jeho expresivitu a snad i onomatopoický původ.

2.5. Pouze dva příklady nám zde dokládají vývoj staroindeckého slabikotvorného [r], které se ve středoindeckých prákrtech, stejně jako i v novoindeckých jazycích vyvíjelo různě: [ri], [ir], [ur], [ru], [ra], [ar] atp.: staroindecké *sṛnga* – *roh* dalo v hindštině *sing* a v romštině *šing*; skt. *vṛkka* – *ledviny*, *srdce*, *brud'* dalo různé romské nářeční varianty *brek*, *berk*, *brekh*, *brok*, *brk*, *bre* (pl. *brekja*) – *záňadří*.

Domnívám se, že obdobným způsobem mohlo vzniknout i romské *mindž* – *ženské přirození*, *vagina* < skt. *mṛñdžati*, pá. *sammiñdžati*, hin. *míñdžná* – *třít*, *masírovat*. (Někteří odvozují původ tohoto substantiva od skt. *mádhjama* – *střední*, „jsoucí mezi“, což ani sémanticky, ani fonologicky nelze odůvodnit.)

Ke změně vokálníhoho [ɾ] v [a] a v [u] došlo zřejmě ještě v předromském období vývoje. Svědčí o tom příklady: skt. *vr̥kka* – *srdce, ledviny* > pá. *vakka, bukka*; beng. *buk* – *srdce*, mar. *boká* – *ledviny*, rom. *kalo buko* – *játra, parne buke* (pl.) – *plíce*.

2.6. Pro romštinu (jakož i pro některé západní novoinické jazyky) je charakteristický jev ztráty znělosti na začátku slova, zvláště pak u původních znělých aspirát: *čham* (též *čam*) – *tvář, líce* < skt. *džambha* – *zub, špičák*, hin. *džabhá, džábhya* – *čelist, khamlīpen* – *pot* < *kham* – *slunce, horko* < skt. *gharma*, pá. *ghamma*, hin. *ghám* – *horko, sluneční žár, khul* – *výkal, hovno* < skt. *gúh*, pkt. pá. *gútha*, hin. *gūb; phageripen* – *revma* < skt. *bhagna* – *zlomený*, pkt. *bhagga*, apabhr. *bhaggia*, gudž. *bhágum; phov* (*phuv, phuvi, phuj*) – *obočí* < skt. *bhruva*, pkt. *bhuma*, hin. *bhánv*.

V některých případech došlo ještě k přesunu aspirace oproti prakrtským tvarům: *čhib* – *jazyk* < skt. *džihvá*, pkt. *džibbhá*, hin. *džíbh; thar* – *stolička (zub)* < skt. *damštra* – *tesák*, pkt. *damṭha, dádhá*, hin. *dār, dārḥ*.

Ve slově *čang* – *dolní končetina, noha* (reg. *koleno*) < skt. *džanghá*, hin. *džáňgh, džáňg* došlo k značnému zjednodušení, neboť se ztratila i aspirace.

Naopak ke vzniku aspirace došlo u slova *phumb* – *hnis*, které je zřejmě z původního pkt., pá. *pubba* < **puvva* < **pěva* < pkt. *pěa* < skt. *pēja*. Aspirace a nazalizace [mb] mohly vzniknout jako náhrada za zjednodušení gemináty [-bb-, -vv-].

2.7. Romština nemá znělé aspirované souhlásky, a není tedy divu, že původní staroinické označení *obočí* – *bhrú* (duál *bhruvau*), pkt. *bhumá, bhamuha*, pá. *bhamu*, hin. *bhaumb, bhomb* se občas vyskytuje jako *bervi/brevi* – *řasy, obočí*. Tento tvar však mohl vzniknout i kontaminací se slovanským *brva*, neboť romština má svá běžnější označení, která vznikla pravidelnou ztrátou znělosti: *phov, phuv, phuvi, phuj, paveki, pavučajki* (Uhlik) – *obočí*.

Není-li v skt. znělá aspiráta na začátku slova, dochází někdy v romštině ke ztrátě aspirace, jako např. ve slově *dumo* – *záda* < skt. *dumbha* – *ocas*. Zajímavá je zde vývojová shoda s novoinickými jazyky, kde rovněž došlo ke ztrátě aspirace, ačkoli zde se znělá aspiráta mohla uchovat – srov. hin. *dum, dumb*.

2.8. V romštině se pod vlivem evropských jazyků neuchovaly cerebrální neboli tvrdopatrové souhlásky, které se v indických jazycích vyslovují dotelem špičky jazyka s tvrdým patrem. Původní indické cerebrální [t̪], [d̪], [r̪] daly v romštině [r], [l] nebo též [t̪], [d̪].

Tak romské *čhor* (pl. *čhora*) – *knír* by mohlo být ze sanskrtského slovesného kořene *kṣojati* > hin. *čhorná* – *nechat*, neboť lze předpokládat souvislost s významem „nechat si narůst knír(y)“. Změna [t̪], [t̪h], [d̪], [d̪h], [r̪], [r̪h] v [r], [l] je ostatně v romštině bohatě zastou-

pena: *bul* (pl. *bulā*) – zadek, hin. *bur/bul/bur* < pkt. *buḍa* (*buḍḍa*, *bulva*) < skt. *buli/buri*, (srov. lat. *vulva*); *cheroj* (Boretzky: *her, har, heroj*) – stehno, kýta, reg. *noha*, *nohavice* < skt., pkt. *haḍḍa* – kost; *kar* – pyj, penis, hin. *kārk*, gudž. *kār* – pyj < skt. **kāṭa* – klacek, pyj; *kolīn* – prs, *brud'*, hin. *kor* – děloha, mar. *kol* – klín, beng. *kol* – klín, *kor, kori* – hrdlo < skt. *kola*; *men* – krk, šije, v některých novoindických jazycích označuje obratel: gudž. *maṇka*, sindhi *maṇiko*, ale v mar. *maṇkā* – obryzek (anatom.) < skt. *maṇi* – perla, klenot; *per* – břicho, hin. *peṭ, peṭā, perū* – podbříšek, *ohanbí* < skt. *peṭṭa* – břicho, pkt. *peṭṭa, piṭṭa*; *pindro* (Uhlík: *pindo, pirno, piro, pundro, purno, punro, prno, penro, perno, porno, prej, prngro, pro, proh, pruro*) – noha, stopa, hin. *pinrí, piṇḍlí* – lýtko nohy, gudž. *piṇḍlí* – lýtko nohy < skt. *piṇḍa* – hrouda, kousek, úd; *pori* – ocas, hin. *por* – ocas < skt. *pūḷa, puḷḷa*.

V indických jazycích se vyskytuje i cerebrální nosovka [ŋ], která v romštině dala dentální nosovku [ɲ]: *kan* – ucho, hin. *kān* < skt. *kaṇa*, pkt. *kaṇṇa*.

2.9. V jazyce často dochází k přesmyku neboli metatezi souhlásek (srovnej čes. hovor. *vel-ryba* > *verlyba*, *celer* > *cerel*), která může zasáhnout jak do morfologie, tak do slovtvorby. Tak např. slovanské (čes.) *mléko* vzniklo přesmykem z *melko*. Obdobně v romštině máme *thud*, které je z původního *dugdha* (hin. *dúdh*), kde vedle metateze aspiráty došlo ještě ke ztrátě znělosti.

Tímto jevem lze vysvětlit i vývoj slova *aps*, pl. *apsa* (u Uhlíka též *(j)avsin*, pl. *(j)ausa*) – slza, z původního skt. *asru*, pkt. *assu, ásu*, hin. *ámsú*. Zde po ztrátě [r] a po konsonantizaci labiály [u] > [v], jež asimilací ztratila znělost [v] > [p], nastal přesmyk mezi sykavkou [s] a labiálou [p], což posléze dalo *aps*. V některých dialektech jsou i jiné varianty, ve kterých k přesmyku nedošlo: *avs, avsin* atd.

Již zmíněný jev přesunu aspiráty je patrný i v následujících termínech souvisejících s tělem a tělesnými jevy: *khak* (pl. *khaka*) – paždí, které je z pkt. *kakkha* (srovn. hin. *káṅkh*), a to ze skt. *kakṣa* – podpaždí; *thar* – stolička (zub) je z pkt. *damṭha, dáḍhā*, hin. *dār, dāṛh* < skt. *damṣṭra* – tesák. Zde kromě metateze aspiráty a ztráty znělosti došlo i k známé změně cerebrály v [r] (viz 2.8.).

Romské slovo *khul* – výkal, hovno < skt., pá. *gútha* (hin. *gúh*) vzniklo metatezí > **ghut* a z výše uvedeného důvodu neexistence znělé aspiráty dalo > *khut*. Koncové [t] se pak změnilo v [l]: *khut* > *khul*, obdobně jako *devatá* > *devel*.

2.10. Původní vokál se na konci slov často konsonantizuje – přechází do svého likvidního protějšku, jako ve výše citovaném *aps*, které je z původního *asv* < *asu* < *assu* < *áśru*. K metatezi však nedochází vždy, jak je patrné i z variantních tvarů *(j)avsin*.

Další příklad je *pasu* – *žebro* (skt. *parśu*): *pasu* > *pašv* + *aro* > *pašvaro* (pl. *pašvare*). Genetická a významová souvislost s rom. příslovcem *paš* – *vedle, po boku, k, při* je patrná, není však pouze romská. Příklady nacházíme jak v novoinď. jazycích (hin. *pás*), tak i v dardských jazycích v Indii a v Afghánistánu: *pášú, pošú, paš* – *vedle*.

2.11. Protetické souhlásky [v-] a [j-] se zasloužily o vývoj některých romských podob substantiv, která označují části těla a začínají na jim odpovídající samohlásky [u], [i].

Romské *vast* – *ruka* je ze staroindického *hasta* > *bast*. Náslovné [h] dost často mizí (srov. skt. *hasati*, hin. *hansná* a rom. *asal*), a tak vzniklo i rom. **ast*, jež posléze s pomocí protetického [v] dalo *vast*. Prakrtské a novoinďické tvary nemají sykavku: pkt. *hattha*, hin. *hátth*, ale kromě romštiny se sykavka vyskytuje v dard. dial. *wost*.

Paralelní příklad je i *vušt, vošt* – *ret* ze skt. *oṣṭha*, hin. *ónṭh*, proteze však není ve všech rom. dialekttech – viz *ušt* (Uhlik, Boretzky).

Protetické [j-] máme u slova *jag* – *ohněň*, což je z původního *ág, agni*, ale i ve slově *jakh* (pl. *jakha*) – *oko*, pkt. *akkhi*, hin. *ánkh*, beng. *ánkh(i)* > ze skt. *akṣi*.

Srdce, nitro, žaludek – *jilo* (Uhlik uvádí též neprotetický tvar *ilo*) mělo – dříve než přijalo protezi [j-] – poněkud komplexnější vývoj: skt. *hrdaja*, pá. *hadaja*, pkt. *hīaa*, hin. *hijá*, beng. *hijá*, marv. *hijo* (viz 2.13.).

2.12. Některé fonologické změny spojují romštinu s dardskými jazyky v indickém Kašmíru a Afghánistánu. Níže uvedené romské tvary podstatných jmen jsou velmi blízké kašmířským a jiným dardským tvarům, zatímco novoinďické tvary jsou odlišné:

nakh – *nos*, kašm. *nákh*, pkt. *nakka* < skt. *nas-ka*, beng. *nák*, hin. *nák, nánk*; *phiko* (mn. *phike*) – *rameno*, kašm. *phyok*, dard. dial. *phía* < skt. *sphija*; *pašvare* – *žebra*, dard. dial. *pášú, pošú, paš* < skt. *parśu* – *žebro*; *vast* – *ruka*, dard. dial. *wost* < skt. *hasta*, pkt. *hattha*, hin. *hátth*.

2.13. Snaha o vysvětlení vývoje jednotlivých slov z původního staroindického kořene nás vede k poznatku, že hláskoslovné změny jsou v mnoha případech komplexní.

Vícenásobné hláskoslovné změny nacházíme u již uvedených slov *aps* (*jasvin*) (viz 2.9., 2.10.) a *jilo* (*ilo*). To prošlo z původního skt. *hrdaja* tímto vývojem: pá. *hadaja*, pkt. *hīaa*, hin. *hijá*, beng. *hijá*, marv. *hijo*. Prakrtský tvar *hīaa* a rom. *ilo* mají společnou změnu vokálního [ɾ] > [i]. Z uvedených jazyků pouze romština reflektuje cerebralizaci původní dentály po [ɾ], tj. [d] > [ɖ] a posléze decerebralizaci [ɖ] > [l]. Kromě toho v romštině došlo k elizi náslovného [h-] a přijetí protetického [j-] > *jilo*.

Skt. *mukha* – obličej, tvář, ústa dalo oslabením aspirované souhlásky pkt. *muha* (hin. *munh*). Romský tvar *muj* vznikl ztrátou koncového vokálu a palatalizací *[-h]* > *[-j]*.

Podstatné jméno *goj* – střeva je koncovým *[-j]* však bližší novindickým tvarům: asam. *gui*, beng. pl. *gujá*, *gojá*, které vznikly ze skt. *guda*, pkt. *guda* – vnitřnosti (střeva). Apokopicky – vypuštěním poslední slabiky – mohlo vzniknout *kuj* – loket z pkt. *kuhaní* (srov. též hin. *kohní*, *kuhní*, nep. *kubunu*, *kuinu*, rom. dial. *kuni*). Ze zbylého *kohi/kuhi* se palatalizací vytvořilo *kuj*.

Označení pro slinu, plivanec je *čungar(d)*, jež pochází pravděpodobně z pkt. *thukka* (hin. *thúkná* – plivat). Těžko však najít vysvětlení pro palatalizaci dentálního *[th]* > *[čh]* v násloví.

K palatalizaci dentály došlo také – vedle ztráty původního *[r]* – ve slově *godí* – mozek, rozum (*godaver* – chytrý, *godakero* – rozumný, *opatrný*, *godarel* – rozumovat) ze skt. *gorda*, *gordha*, *goda*, beng., orij. *god* – mozek. Tato palatalizace je však pochopitelná vzhledem ke změně rodu. Femininum je v romštině charakterizováno vokálem *[-i]*, před nímž dochází k palatalizaci.

Romské *phukňi* – měchýř, puchýř, vřed < *phuklöl* – nadýmat se, nafukovat se má onomatopoický původ v skt. *phút/phut karoti* > *phutkáram karoti*, pkt. *phukad'*, hin. *phúkná* – nafukovat se. To je pak základem víceslovných výrazů, jako *mutereskeri phukňi* – močový měchýř, *cholakeri phukňi* – žlučník apod.

3. Termíny přejaté z jiných jazyků, s nimiž romština byla kratší nebo delší dobu v kontaktu, se vyskytují buď jako synonyma již existujících původních indických podstatných jmen, anebo přejímka může být jediným označením části těla.

Cizost romština označuje specifickými sufixy (např. řeckými příznaky mužského rod *-os*, *-is*, *-as*, *-us*): *girkañis/girgañis* – hrdlo (ze srb. *grkljan*), *lokcos/lockos* – loket (ze slov. *loket*), *derekos* – kříž (z maď. *derék*).

Ojediněle se takové označení cizosti může vyskytnout i v původním indickém výrazu, jako např. ve slově *talos* – patro (v ústech), jehož indický původ byl „zapomenut“.

Pokud slovo bylo přizpůsobeno romštině, nabylo romských forem, jako např. arm. *morthi* > rom. *morčbi* – kůže, arm. *koč* > rom. *khoč* – koleno, tur. *yurmuk* > rom. *dumukh* – pěst.

3.1. Za čistě perské přejímky lze považovat jen málo z těchto termínů. Zde se totiž na jedné straně mísí indické a perské tvary (jako např. *angušth* > rom. *angušt* – prst, *gar-/gir-* > rom. *gardan/girdan* – krk, *mandle*), na druhé straně nemusela romština přejmout všechna slova perského původu přímo z perštiny, nýbrž zprostředkovaně z některého jiného kontaktního jazyka, jako např. z arménštiny, řečtiny, srbštiny nebo bulharštiny (viz níže).

3.2. Překvapuje relativně velký počet termínů označujících části těla, které mohly být přejaty z arménštiny. Jsou to: *burník* – *dlaň* > arm. *bʻrnak* – *rukojet*; *čekat* (Uhlik: *čikat*, *čikatumno*) – *čelo* > arm. *čakat*, pers. *čakád*, *čekad*; *khoč/koč* – *koleno* > arm. *koč*, *morči* (Uhlik: *mortik*, *morti*, *morci*) > arm. *morthi*.

Jejich původ možno hledat v jiných jazycích (hlavně v perštině), arménština je však zřejmě zprostředkovala. Několik slov se vyskytuje současně v arménštině i v řečtině, kvůli hláskoslovné podobě těchto slov však lze řečtinu stěží považovat za jazyk, který by přejímky zprostředkoval.

3.3. Domnívám se, že romské *dumukh* (Boretzky: *dumuk*, *dubuk*, *domuk*; Uhlik: *dukhum*) – *pěst* může být z tureckého *yumruk*, ačkoliv je dost těžké vysvětlit nastalé hláskoslovné změny. Jiné vývojové paralely nenalézáme. Jazykovědci označují romské *dumukh* za slovo s neprůhlednou etymologií.

Některé přejímky z jiných balkánských jazyků jsou pak nepochybně tureckého původu, jako např. *bubreška* (pl. *bubreški*) – *ledvina* < bulh. dial. < tur. kolokv. *böbrek*, kniž. *böğürek*.

3.4. Řeckého původu jsou tyto termíny: *cípa* – *kůže*, *plet'* < něm. *τσίπα* (*cípa*) – *povlak*, *blána*, *škrálop*, *choť* – *žluč*, *zlost*, něm. *χολή* (*cholí*) – *žluč*, *saj* – *slina* < něm. *σάλιο* (*sálio*) – *slina*. Původně něm. *κόκκαλο* (*kókkalo*) bylo přejato do romštiny jako *kokal* – *kost*, ale v některých dialekttech má příznakový tvar *kokalos* (s příznakem přejímky *-os*).

Slezina – *špingla/špinla* je pravděpodobně z něm. *σπλήνα* (*splína*) – *slezina*. Variantní řec. tvar je *σπλάγχνα* (*splágcha*) – *slezina*, *játra*, *vnitřní orgány*. Zde však nejsou jasné nastalé hláskoslovné změny. Slovo mohlo být přejato prostřednictvím jiného balkánského jazyka nebo dialektu.

3.5. V romských nářečích na území Čech a Slovenska jsou přejímky ze slovanských jazyků trojího druhu:

a) starší, tj. z jihoslovanských jazyků – srbštiny a bulharštiny: *sukrovica* – *smrtelné sekrety* < srb. *sukrovica*; *girkanis/girgaňis* – *hrdlo*, *chřtán*, *obryzek* (*v krku*) > srb. – *grkljan*; *girla* – *vo-le*, *struma* < srb. *grlo*, bulh. *grúlo*.

b) novější – ze slovenštiny (případně z východoslovenských nářečí, rusínštiny či ukrajinštiny) a češtiny: *jasna* (*jasla*) – *dáseň* je pravděpodobně ze slc. dial. *jasno* nebo ukr. *jasla*, *jasny* (v romských dialekttech na Balkáně se toto označení nevyskytuje); *klubos* – *kloub* ze slc. *klb*, příp. slc. dial. *klub*, čes. *kloub*.

c) slavismy zprostředkované maďarštinou, případně rumunštinou, které v nich zanechaly své hláskoslovné rysy: *klončka* – *kotník*, reg. *klíční kost* < maď. *kulcsosont* (*kulcs* > slc.

klíč); *lapocka* – *lopatka* (anatom.) < maď. *lapocka* (slov. původ); *lenča, l'enča* – *čočka, mateřské znaménko* < maď. *lencse* – *čočka* (slov. původ, srov. bulh. *lešta*, srb. *leća*); rovněž u výše uvedených jihoslovanských výpůjček je možné hypoteticky vystopovat hláskové změny, které tam vnesla rumunština: *girkaňis/girgaňis* – reg. *hrdlo, chřtán*; *ohryzek (v krku)* < rum. *garclânt, gërclun* < srb. *grkljan*; *girla* – *vole, struma* < rum. *gërlë* > st. slov. *grúlo*, bulh. *grúlo*, srb. *grlo*.

3.6. Romské termíny označující části těla přejaté z maďarštiny jsou následující: *bajusi* (pl.) – *knírek* < maď. *bajusz* – *knír*, *cimbla* – *řasa (oční)* < maď. *szempilla* (maď. *szem* – oko + lat. *pilus* – chlup, vlas); *derekos* – *kříž (část těla)*, *pás* < maď. *derék* – *kříž, střed, pás*; *džombra* – *žaludek* < *gyomor* – *žaludek*; *kopoňa* – *týl* < maď. *koponya* – *lebka*; *teštos* – *tělo* < maď. *test* – *tělo*.

3.7. Již několikrát zdůrazněný jev zprostředkované přejímky je v romštině, jakožto jazyce silně kontaktovém, velmi očekávaný. Přejímky v sobě zahrnují hláskoslovné změny ze zdrojových jazyků, ale i změny nesystémové. Tak např. výraz *bubreška* – *ledvina* z turecké kolokv. *böbrek* bylo přejato asi z nějakého jihoslov. dialektu v deminutivní podobě (včetně formantu *-(š)ka*). Slovo *girtano* – *krk* je přejímka z rumunštiny a reflektuje rumunské krátké vokály, které nahradily původní slovanské jery neboli redukované vokály. Maďarština a rumunština, ačkoliv slovanské formy ovlivnily vlastními fonetickými rysy, mnohdy také zachovaly původní slovanské hláskoslovné jevy, které v dnešních slovanských jazycích šly jiným směrem vývoje. Tak např. nazalizovaný vokál maďarština zakonzervovala jako *[en, on, un]* a v té podobě se vyskytují i v romštině: srov. rom. *lenča, l'enča* – *čočka, mateřské znaménko*, které je z maď. *lencse* – *čočka* (slov. *lenča* > *leća*, srb. *leća*, bulh. *lešta*).

3.8. Na území, kde se mluví slovenskou romštinou, jsou místy časté přejímky z němčiny, jako např. *bukla* – *hrb*, *záda* < něm. *Buckel* – *hrbol, hrb, záda, hřbet*, a snad také zprostředkovaně i *špika, špingla* (viz 3.12).

3.9. Kromě přejímek zprostředkovaných se zde vyskytují i přejímky „kontaminované“, tj. ovlivněné rysy několika jazyků současně: *bervi/brevi* (pl.) – *obočí (též phov)* < skt. *bhrú* (duál *bhruvau*), pkt. *bhumá, bhamuha*, pá. *bhamu*, hin. *bhaumb, bhomb* (kontaminace se slov. *brva*, pl. *brvy*).

3.10. Podobně jako v jiných jazycích i v romštině vznikla pojmenování některých částí těla kalkováním kompozitních tvarů z jiných jazyků anebo kolokací, tj. složením slov různého původu. Příkladem je rom. *parne buke* – *plíce* (dosl. *bílé vnitřnosti*) a *kalo buko* – *játra* (dosl.

černý vnitřní orgán) podle modelu tureckého kompozita *karacıler* (*kara* – černý + *ciler* – játra, vnitřnosti) a *akciler* (*ak* – bílý + *ciler* – játra, vnitřnosti). Tento jev nemusel nastat pouze na území, kde se mluvilo turecky, neboť ke kalkování docházelo ve všech jazycích balkánského jazykového svazu, kde vliv turečtiny byl značný (srovn. srb., bulh. *crna džigerica*, *bela džigerica*).

3.11. V romštině je málo latinských a řeckých termínů označujících části těla, které by patřily do mezinárodního vědeckého názvosloví, leč některé internacionalismy jsou v běžném použití a romština pro ně nemá svá původní pojmenování, jako např. *nervos* – *nerv* < intern. *nerv(us)*.

3.12. Méně průhledný až neprůhledný původ mají níže uvedené termíny: *dzar* (Uhlik *zar*) – *chlup*, *štětina* (pl. *dzara* – *ochlupení*, *srst*); *nozulkí* (pl.) – *nozdry*, *chřípí*; *špika* – *mícha*, *morek* < slc. dial. *špika*, to snad z rum./něm. *aspic/Aspik* – *aspik*, *rosol* nebo maď. reg. *spicli* < něm. *Speck* – *slanina* a také *špingla/špinla* – *slezina*, u které lze předpokládat řecký původ (nřec. *σπλῆν* – *splína*), ale je těžké vysvětlit, pod jakým vlivem vznikla dnešní romská podoba.

— Závěr

Statistický poměr jednotlivých vrstev:

V přibližně jedné stovce pojmenovacích jednotek, které označují části těla a jeho výměšky, lze napočítat téměř polovinu pojmenování indického původu. Tato statistika je ovšem dost relativní, neboť existují jednak různé slovní kolokace složené ze slov různého původu, a dále synonymní výrazy jiného než indického původu. Jde o lexémy vzniklé kontaminací jiným kontaktním jazykem (srov. např. *obočí*, kde je ind. *bhrú* kontaminováno slovanským *brvy*). Každé procentuální vyjádření je relativní i z toho důvodu, že část terminologie od dialektu k dialektu kolísá. Vedle indické vrstvy je ve slovenské romštině kromě výrazů slovanského původu (asi 20 %) dost dobře zastoupena i maďarská lexikální vrstva (asi 10 %). Účast ostatních jazyků je mnohem menší (viz též 4.2. Slovník použitých termínů).

Tabulka poměru zastoupení jazyků původu terminologie:

ind.	46	pers.	5	rum.	2
slov.	20	arm.	5	tur.	2
maď.	10	řec.	4	něm.	1

— Slovník použitých termínů

- angušť*, m. – *prst* < skt. *angušṭha*, pá. *angutṭha*, hin. *angutṭhā*, spíše < pers. *angušt* *aps* (pl. *apsa*)/*avsin* (pl. *avsa*)/(j)*asvin* (pl. (j)*asva*), ž. – *slza* < skt. *asru*, pkt. *assu*, *ásu*, hin. *ámsú*
- bajusi*, m. pl. – *knírek* < maď. *bajusz* – *knír*
- bal*, m. – *chlup*, *vlas* < skt., pkt. *vála* – *ohon*, *chlupy*, hin. *bál*
- bervi/brevi*, ž. pl. (též. *phov*) – *obočí* < skt. *bhrú* (duál *bhruvau*), pkt. *bhumá*, *bhamuha*, pá. *bhamu*, hin. *bhaumh*, *bhomh*, (kontaminace se slov. *brva*, pl. *brvy*)
- brada*, ž. – *brada*, *vousy* < slov. (bulh., srb., slc., čes.) *brada*
- brek/berk* (Uhlik: *brekh*, *brok*, *brk*, *bre*, pl. *brekja*), m/ž. – *záňadří* < skt. *vrkka* – *ledviny*, *srdce*, pá. *vakka*, *bukka*, beng. *buk* – *srdce*, mar. *boká* – *ledviny*
- bubreška*, ž. – *ledvina* < bulh. dial. < tur. kolokv. *böbrek*, kniž. *böğürek*
- buko*, m. – *vnitřní orgán: kalo buko* – *játra*, *parne buke* (pl.) – *plíce* < skt. *vrkka* *ledviny*, *srdce*, pá. *vakka*, *bukka*, beng. *buk* – *srdce*, mar. *boká* – *ledviny*
- bukla*, ž. – *hrb* < něm. *Buckel* – *hrbol*, *hrb*, *záda*, *hřbet*
- bul*, ž. – *zadek* < skt. *buli/buri* – *anus*, hin. *bur/bul/bur* > pkt. *buḍa*, *buḍḍa*, *bulva* (srov. lat. *vulva*)
- burňík*, ž. – *dlaň* < arm. *b'rnak* – *rukojeť*
- cimbla*, ž. – *řasa (oční)* < maď. *szempilla* (maď. *szem* – *oko* + lat. *pilus* – *chlup*, *vlas*)
- cipa*, ž. – *kůže*, *plet'* < nřec. *τοῖπα* – *povlak*, *blána*, *škráloup*
- čang*, ž. – *dolní končetina*, *noha*, reg. *koleno* < skt. *džanghá*, hin. *džáňgh*, *džáňg*
- čekat* (Uhlik: *čikat*, *čikatumno*), m. – *čelo* < arm. *čakat*, pers. *čakád*, *čekađ*
- čham/čam*, m. – *tvář*, *líce* < skt. *džambha* – *zub*, *špičák*, hin. *džabhá*, *džábhṛa* – *čelist*
- čhib*, ž. – *jazyk* < skt. *džihvá*, pkt. *džibbhá*, hin. *džíbh*
- čhor*, m. – *knír* < skt. *kṣoṭajati* – *hodit*, *nechat* (zde: *nechat si nariíst*), hin. *čhoṛná* – *nechat*
- čhungar(d)*, m. – *slina*, *plivanec* < pkt. *thukka*, hin. *thúkná* – *plivat*
- čuči*, ž. – *prs*, *bradavka* < skt. **čučču*, *čučči*, pkt. *čučuja*, *čuččuja*, hin. *čúči*
- dand*, m. – *zub* < skt. *danta*, hin. *dánt*
- derekos*, m. – *kříž (část těla)* < maď. *derék* – *kříž*, *střed*, *pás*
- dumo*, m. – *záda* < skt. *dumbha* – *ocas*, hin. *dum*, *dumb*, pers. *dumb*
- dumeskero kokal*, m. – *páteř* < *dumo* + *kokal*
- dumukh* (Boretzky: *dumuk*, *dubuk*, *domuk*; Uhlik: *dukhum*), ž. – *pěst* < tur. *yumruk* – *pěst*
- dzar* (Uhlik: *zar*), m. – *chlup*, *štětina* (pl. *dzara* – *ochlupení*, *srst*)
- džombra*, ž. – *žaludek* < maď. *gyomor* – *žaludek*
- gardan/girdan*, m. – *mandle* < pers. *gardan* (< *gar+dan*, srovn. ind. *gir*, *sir* > *širas*, pers. *gar*, *sar*)

girkaňis/girgaňis, m. – *hrdlo, chřtán, ohryzek (v krku)* < rum. *garclánt, garclun* < srb. – *grkljan*
girľa, ž. – *vole, struma* < rum. *gêrlê* > st. slov. *grúlo*, bulh. *grúlo*, srb. *grlo*
girtano, m. – *krk* > rum. **gêrtan* < st. slov. *grútaniú* (srov. čes. *chřtán*)
god'i, ž. – *mozek* < skt. *gorda, gordha, goda*, beng., orij. *god* – *mozek*
goj, ž. – *střevo* < skt. *guda*, pkt. *guda*, asam. *guj*, beng. *gujá, gojá* (pl.) – *vnitřnosti (střevo)*
cheroj (Boretzky: *her, har, heroj*), ž. – *stehno, kýta, reg. noha, nohavice* > skt., pkt. *hadda* – *kost*
cholakeri phukñi, ž. – *žlučník* < rom. *chol'i* – *žluč* + *phukñi* – *měchýř*
chol'i, ž. – *žluč, zlost* < nřec. *žluč*
jakh, ž. – *oko* < skt. *akši*, pkt., pá. *akkhi*, hin. *ánkh*, beng. *ánkh(i)*
jasna/jasľa, ž. – *dáseň*, pravděpodobně ze slov. (srov. čes. *dáseň*, čes. dial. *dásno, jásno*, slc. *dásno*, slc. dial. *jasno, diasno, dasen*, ukr. *jasla* (v romských dialektech na Balkáně se toto označení nevyskytuje)
jilo (Uhlik: *ilo*), m. – *srdce, nitro, žaludek* < skt. *brdaja*, pá. *hadaja*, pkt. *híaa*, hin. *hijá*, marv. *hijo*
kan, m. – *ucho* < skt. *kaṃa*, pkt. *kaṃa*, hin. *kán*
kar, m. – *pyj, penis* < skt. **káṭa* – *klacek, pyj*, hin. *kárk*, gudž. *kār* – *pyj*
khak, ž. – *paždí* < skt. *kakša*, pkt. *kakkha*, hin. *kánkh*
khaml'ipen, m. – *pot* > *kham* – *slunce, horko* < skt. *gharma*, pá. *ghamma* – *horko*
khoč/koč, ž. – *koleno* (pl. *khoča* – *klín*) < arm. *koč*, nřec. *κότσι (kóci)* – *kotník*
khul, m. – *výkal, hovno* < skt. *gúh*, pkt., pá. *gútha*, hin. *gúh*
khur, m. – *podpatek, pata* < skt. *khur/khúr*, hin. *khur* – *kopyto*
klončka, ž. – *kotník, reg. kliční kost* < maď. *kulcsont* – *kliční kost* (*kulcs* > slc. *klíč*)
klubos, m. < slov. *kloub*
kokal(os), m. – *kost* < nřec. *κόκκαλο (kókkalo)* – *kost*
kol'in, m. – *prs, brud'* < skt. *kola*, hin. *kor* – *děloha*, mar. *kol* – *klín*, beng. *kol* – *klín*
kopoňa, ž. – *týl* < maď. *koponya* – *lebka*
kor, kori, ž. – *hrdlo* < skt. *kola*
kuj/kuni, ž. – *loket* < pkt. *kuhaní*, hin. *kohní, kuhní*, nep. *kuhunu, kuinu*
lapocka, ž. – *lopatka (anatom.)* < maď. *lapocka*
lenča/lenča, ž. – *materské znaménko* (dosl. *čočka*) < maď. *lencse* – *čočka*
lokcos/lockos, m. – *loket* < slov. *loket*
mas, m. – *maso, sval* < skt. *mámsam*, pkt. *mamsa* (kontaminace se slov. *meso, maso* pochybná)
men, ž. – *krk, šije* < skt. *maṇi* – *perla, klenot*, v některých novoindických jazycích označuje
obratel: gudž. *maṇka*, sindhi *maṇiko*, ale v mar. *maṇká* – *ohryzek (anatom.)*
mindž, ž. – *ženské přirození, vagina* < skt. *mṛṇḍžati*, pá. *sammiṇḍžati*, hin. *míṇḍžná* – *třit, masířovat*

morči/morci (Uhlík: *mortik, morti, morci*), ž. – kůže < arm. *morthi*
muj, m. – ústa, obličej, tvář < skt. *mukha*, pkt. *muha*, hin. *munh*
musi, ž. – ruka, paže < skt. *muṣṭi* – pěst, pkt. *muṭṭhi*, beng. *muṭh, muṭi*, hin. *múṭh, múṭhí* – pěst
muter, m. – moč < skt. *mútra*, pkt. *mutta*, hin. *mút*, gudž. *mútar*
mutereskeri phukni, ž. – močový měchýř < rom. *muter* – moč + *phukni* – měchýř
nakh, m. – nos < skt. *nas-ka*, pkt. *nakka*, beng. *nák*, hin. *nák, nánk*, kašm. *nákḥ*
nervos, m. – nerv < intern. *nerv*
nozulkí, ž. pl. – chřípí, nozdry
paluňi goj, ž. – konečník < rom. *paluno* – zadní + *goj* – střevo
paveki, ž. pl. – obočí viz *phov, phuv, phuvi, phuj*
pavučajki, ž. pl. – obočí viz *phov, phuv, phuvi, phuj*
pele, m. pl. – varlata < skt. *pela*, hin. *pelar, pelhar, pelhrá*, orij. *peḷa*, beng. *pel*
per, m. – břicho < skt. *peṭṭa*, pkt. *peṭṭa, piṭṭa* – břicho, hin. *peṭ, peṭá, perí* – podbřišek, ohanbí
peta, ž. – pata < slov. (bulh., srb. *peta*, slc. *pāta*)
phageripen, m. – revma < skt. *bhadṛjate* – být zlomený, přič. min. *bhagna* < pkt. *bhagga*,
 apabhr. *bhaggia*, gudž. *bhāgum*
phiko, m. – rameno < skt. *sphija*, kašm. *phyok*, dard. dial. *phía*
phov (též *phuv, phuvi, phuj*), ž. – obočí < skt. *bhrū* (duál *bhruvau*), pkt. *bhumá, bhamuḥa*, pá.
bhamu, hin. *bhaumh, bhomb*
phumb, ž. – hnis < skt. *pēja* > pkt. *pēa* > **pēva* > **puvva* > pá. *pubba*
phukni, ž. – měchýř, puchýř, vřed < rom. *phuklöl* – nadýmat se, nafukovat se > skt. *phūt/phut ka-*
roti < *phutkāram karoti*, pkt. *phukad*, hin. *phūkná* – nafukovat se
pindro (Uhlík: *pindo, pirno, piro, pundro, purno, punro, prno, penro, perno, porno, prej, prngro,*
pro, proh, pruro), m. – noha, stopa < skt. *piṇḍa* – hrouda, kousek, úd, hin. *pinṛí, piṇḍlí* –
 lýtko nohy, gudž. *piṇḍlí* – lýtko nohy
pori, ž. – ocas < skt. skt. *pūḷa, puḷḷa*, hin. *por* – ocas
pašvare, m. pl. – žebra < skt. *parśu*, dard. dial. *pāśū, pošū, paš* – žebro
rat, m. – krev < skt. *rakta*, pkt. *ratta*, hin. *rakt, rátá*
saj, ž. – slina < σάλια (*sália*) – slina
sl'ichi, m. pl. – spánky (anatom.) < slc. dial. *slychy, sluchy*
šero, m. – hlava < skt. *śiras*, pkt. *sira*, hin. *sir*
šing, m. – roh < skt. *śṅga*, hin. *sing*
špika, ž. – mícha, morek < slc. dial. *špika* < něm. *Aspik* – rosol nebo maď. reg. *spicli* < něm. *Speck*
 – slanina
špingla/špinla ž. – slezina < něm. σπλήν (*splína*)

talos (Boretzky: *talój*, Uhlik: *taloj, talon*), m. – *patro* (*v ústech*), *podbradek* < skt. *tálu*, pkt. *tálu*, pá. *tálu*, hin. *tálú*

teštos, m. – *tělo* < maď. *test*

thar, m. – *stolička (zub)* < skt. *damštra* – *tesák*, pkt. *damṭha*, *dáḍhá*, hin. *dār, dārḥ*

vast, m. – *ruka* > skt. *hasta*, pkt. *hattha*, hin. *hāth*, dard. dial. *wost*

vušt (též *ušt, vošt*), m./ž. – *ret* < skt. *oṣṭha*, hin. *ónṭh*

žila, ž. – *žíla* < slov. *žila*

— Seznam zkratek

apabhr. – apabhramša

arch. – archaismus

arm. – arménský

asam. – asámský

beng. – bengálský

bulh. – bulharský

čes. – česky

dard. – dardský

dem. – deminutivum

dial. – dialekt, nářečí

hin. – hindský

ind. – indický

kašm. – kašmírský

kolokv. – hovorově

lat. – latinsky

lovar. – lovárský

maď. – maďarský

mar. – maráthský

marv. – marvářský

něm. – německy

nep. – nepálský

nřec. – novořecky

orij. – orijský

pá. – páli

pers. – persky

pkt. – prákrty

rum. – rumunský

řec. – řecky

skt. – sanskrt

slc. – slovenský

st. slov. – staroslovanský

slov. – slovanský

srb. – srbský

tur. – turecky

ukr. – ukrajinský

— Použitá literatura

- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, *Akadémiai kiadó, Budapest 1995*.
Blaskovics Josef, Hradský Ladislav: Maďarsko-český a česko-maďarský slovník, *SPN, Praha 1968*.
Boretzky Norbert, Iglá Birgit: Wörterbuch Romani-Deutsch-English für den südosteuropäischen Raum, *Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1994*.
Calvet Georges: Dictionnaire Tsigane-Français, dialect kalderash, *L'Asiathèque, Paris 1993*.
Cihac A.: Dictionnaire d'étymologie daco-romaine, éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais, *Francfort s/M 1879*.
Hony, H. C: A Turkish-English Dictionary, *Clarendon Press, Oxford 1947*.
Hübschmannová M., Šebková H., Žigová A.: Romsko-český a česko-romský kapesní slovník, *SPN, Praha 1991*.
Staca Jiří: Rumunsko-český slovník, *SPN, Praha 1961*.
Turner, R. L.: A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages, *Oxford U. P., London 1966*.
Uhlik Rade: Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik, Romengo alavari, *Sujetlost, Sarajevo 1983*.

— Zusammenfassung

Svetislav Kostić: Ursprüngliche lexikale Schicht und Bezeichnungen für der menschlichen Körperteile

Am thematisch begrenzten, aber dennoch genügend umfangreichen und gut erhaltenen Teilwortschatz der menschlichen Körperteile werden die Mechanismen der Sprachgenese und Sprachentwicklung sowie die allgemeinen Schwierigkeiten bei der Dateninterpretation deutlich. Die Analyse geht vom slowakischen Romanes-Dialekt aus, beruft sich aber auch auf andere Dialektformen.

Manche Einzelwörter und Wortgruppen lassen sich auf verschiedene Ursprungssprachen zurückführen, manchmal steht wiederum die Ursprungssprache fest, aber als Vermittlersprache stehen mehrere zur Diskussion.

Unter den Erbwörtern aus dem indischen Subkontinent kann man einige Bezeichnungen ohne tiefere Analyse leicht wiedererkennen. Manche Unterschiede lassen sich einfach durch den Verlust eines Nasals oder durch systematische Vokalkürzungen (was auch bei neuindischen Sprachen geschieht) oder durch Vokalumfärbung im Falle des vokalischen [r] erklären. Weitere regelmäßige Entwicklungen sind die Anlautverhärtung der Aspiraten (z.B. džh- > čh-), die bei zwei Etymonen nicht vollzogen sind (*duma* und *brevi/bervi*), und den Verlust der ganzen zerebralen Reihe, die sich in europäischeres [r], [l] und [n] gewandelt haben. Auch die Metathese der Aspiraten (skrt. *džambha* > *čham*) lässt sich anhand der Körperteile reichlich dokumentieren, desgleichen prothetisierendes [v-] und [j-]. Einige Entwicklungen erfordern tiefergreifendes Verständnis, vor allem die Wörter *aps*, *jilo*, *muj* und *goj*.

Zur mittleren lexikalen Schicht gehören Entlehnungen aus dem Persischen, Armenischen und Griechischen und auf dem Balkan erworbene südslawische und vereinzelt türkische Elemente, noch jüngere Begriffe entstammen aus dem Ungarischen, Slowakischen und indirekt aus dem Deutschen. Die Begriffsbildungsmuster beinhalten auch Kontaminationen und Lehnübersetzungen.

Statistisch gesehen sind v.a. ca. 50% indischen, 20% slawischen, und 10% ungarischen Ursprungs, wobei man sich die Ambivalenz der Zählmethode vor Augen halten muss.

Peter Wagner

— Tři rozhovory s romskými pamětníky

Významný český historik Josef Pekař napsal v roce 1898 článek k prvnímu vydání Pamětí sedláka Dlaska (*Memoiren des Bauers Dlask*)¹ zajímavou úvahu o historii a historiografických pramenech:

„Společenské hnutí přítomnosti dotklo se hluboce i dějepisectví. Lze říci, že v jeho smyslu obměňuje nejen své cíle, ale i své metody. Tato historiografie odvrací se od staršího, individualistického pojetí, jemuž vytýká, že se zabývá jen panovníky, státníky nebo válečníky, že věnovala svou pozornost jen vynikajícím jedincům, významným státním činům, válkám a převratům, že však úplně zanedbalo jiné, neméně důležité činitele, jakou jsou lidové vrstvy, společnost a jejich vlivy, síly a duševní pochody.“ (s. 5)

„Bohatým (historiografickým, *pozn. red.*) pramenem bude národopis (...), až kritika odkryje a utřídí jeho látku. Pracovní obzor dějin rozšíří se do nekonečna, dějiny zapřáhnou do svých služeb značný počet nových, pomocných věd.“ (s. 6)

Po obecné úvaze hodnotí Pekař význam lidových kronik, zejména pak kroniky, kterou „psaly upracované ruce selské“, ruce rolníka Josefa Dlaska (nar. 1782) z Dolánek u Turnova.

„I když sedláci píšící kroniky jsou výjimkami, jsou přece každým coulem, tělem a duší sedláky. Poněvadž tisícero jednotlivostí jejich života, jejich názorů a snah jest pro celý jejich stav typické, můžeme z jejich kronik poznávat co nejpřesněji stavovský celek, jeho podstatu, vzdělanostní úroveň, jeho názory a touhy.“ (s. 8)

Můžeme Pekařovu úvahu vztáhnout k historii Romů a k historiografickým pramenům, na základě kterých lze dějiny Romů poznávat a popsat? Pekařovy myšlenky jsou ustrojeny v atmosféře českého národa a českého dějepisectví na konci devatenáctého století, avšak pod specifickým dobovým úbořem se zřetelně rýsuje jejich obecná platnost.

Dějiny Romů nejsou sice historií panovníků a státníků romských, ale jsou víceméně dějinami panovníků neromských, kteří vydávali v zemích, kde vládli, edikty, směrnice a zákony týkající se „Cikánů“. Podle toho, jak se přístup evropských panovníků vůči Romům proje-

1. *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, Melantrich, Praha 1941, Úvod.

voval a vyvíjel, se rýsují základní periodizační linie, které se – dokumentovány citací „gádžovských“ zákonů a směrnic – opakují v každé souborné publikaci o dějinách Romů. Problém je – a tím jsme se už jednou na stránkách našeho časopisu zabývali (1-2/1995) –, že donedávna byla absolutní většina historiografických pramenů neromských, čímž je jejich informační hodnota omezena. Lépe řečeno: informují spíše o tom, kdo je pořizoval, než o tom, ke komu se vztahují. Majoritní společnosti se ke svým „cizorodým“ minoritám chovaly (a bohužel dodnes ještě někdy chovají) z pozice síly posvěcené ideologií „civilizační nadřazenosti“. Obtížnou odlišnost minority řešily likvidací i s jejími fyzickými nositeli (pokusem o genocidu), vyhoštěním ze společného území anebo pokusem o likvidaci etnické svébytnosti, jazyka a kultury. K žádnému z těchto „řešení“ nepocitovaly majority potřebu etnickou menšinu poznat. Z toho vyplývá jeden ze základních nedostatků neromských historiografických pramenů: O Cikánech/Gypsies/Bohémiens/Tattare/atd. se vždy mluví jako o jednodolitě, nediferencované skupině „band“ či „tlup“. Z toho vzniká dojem, že všichni Cikáni procházeli stejným dějinným procesem, který se lišil ne podle subetnické a rodové diferenciace uvnitř samotného romského společenství, nýbrž pouze podle rozdílné politiky evropských států v různých údobích jejich dějin. Tyto rozdíly hrály pochopitelně velikou roli v historii Romů, ale neméně důležitou roli hrály vnitřní rozdíly mezi romskými subetnickými skupinami, rody, rodinami, komunitami. A teprve vzájemné interakce a komunikace mezi jednotlivými komunitami majority a etnické minority na úrovni lokální, regionální a posléze i státní by mohly dokreslit adekvátní obraz romských dějin. Často se stávalo, že právě na úrovni lokální si některé skupiny Romů a některé skupiny „gádžů“ byly schopny vybudovat „normální“ sousedské vztahy. Jenomže právě toho „normálního“ – a to je druhý závažný nedostatek neromských historiografických pramenů – si majorita nevšímala, na to nepotřebovala upozorňovat, neboť „normální“ jí nepůsobilo „problémy“.

Domnívám se, že právě normální vztahy na lokálních úrovních, o kterých se teprve dnes dovídáme například z výpovědí romských (i neromských) pamětníků, dovolily Romům přežít neuvěřitelná pronásledování, vyhlazovací a vypovídací edikty, asimilační dekrety a pokusy o fyzickou, etnickou nebo jazykovou likvidaci. Čteme-li dějiny Romů s výčtem všech persekučních opatření, připadá nám někdy jako zázrak, že tu Romové ještě jsou a že jich je – jak se obvykle uvádí – na světě 15 milionů. Podle romského historika Iana Hancocka bylo jen v Německu v letech 1416-1774 vydáno 48 (!) genocidních a vyhošťovacích proticikánských nařízení.²

Další zkreslení neromských historiografických pramenů spočívá v pojetí „Cikánů“ jako omezené sociální vrstvy. V tom se promítá tradiční postoj majoritních společností. „Ci-

2. Úvodní studie ke sborníku *The Gypsies of Eastern Europe*, ed. D. Crow, J. Kolsti, New York 1991.

kán“ mohl být kočovník, tulák, žebrák, zloděj, koňský handlíř, v lepším případě hudebník, kovář, kotlář. Jakmile se nějaký Rom vymanil z tohoto sociálního „cikánství“, jehož hranice byly upevňovány reprodukcí se stereotypním náhledem na „cikána“, emigroval Rom i ze svého etnika. A tak náhodně, namátkou z nepřímých dokladů se dovídáme, že například už v polovině osmnáctého století byl ve Španělsku romský lékař López a že tam byli bohatí romští statkáři.

Dopátrat se uceleného obrazu romských dějin v dávnější minulosti je velice obtížné. Do jisté míry lze jejich mozaiku sestavit z náhodných zpráv v lokálních kronikách, z různých roztroušených zmínek například v dobovém tisku, z etnografických údajů, z beletrie a podobně. Nicméně i to všechno jsou prameny neromské.

V současné době se začínají objevovat i historiografické prameny romské, prameny nejrůznějšího typu. V rámci nich mají nedozírnou hodnotu výpovědi romských pamětníků o „dějinách“ jejich rodu, jejich komunity, jejich lokality, kde žili společně s neromskými sousedy.

Do jisté míry můžeme hodnotu romské orální historie přirovnat k selským kronikám, které jakožto významný historiografický pramen vyzdvihuje Josef Pekař. Oproti oficiální prezentaci českých dějin, která například vytvořila ve veřejnosti obecně sdílenou představu o antagonistickém vztahu mezi sedláky a vrchností, se z kroniky sedláka Dlaska dovídáme, jak „Hrabě František Desfours žil se sedlákem Dlaskem v sousedském přátelství a zastavoval se u Dlasků, když projížděl vsí.“ (Pekař, s. 10) Podle běžné představy vypěstované historiky rozhodně nepatřilo ke statusu selského stavu, aby selští synci hráli na piano. Piano má člověk spojené s dcerkami ze šlechtických nebo měšťanských rodin. A najednou podle Dlaskova svědectví zjišťujeme, že mu „otec koupil k domácímu cvičení piano“ a Dlaskové pak měli piano až do třetího kolena. (Pekař, s. 10)

Jak bylo možné poznávat z kronik českých sedláků „tisícero jednotlivostí jejich života, názorů a snah...“, tak poznáváme z výpovědí romských pamětníků ohromující podrobnosti a zcela neznámá a „nezvyklá“ fakta, která bychom v životě a dějinách Romů vůbec nečekali. Jsou to ovšem fakta, která se týkají určité rodiny, určitého rodu, určité subetnické skupiny a určité lokality. Do jaké míry je můžeme zobecnit? K tomu je třeba konfrontace jak s archivními dokumenty, tak i s dalšími a dalšími orálními historiemi.

Dějiny založené na archivních dokumentech (zejména pak dějiny Romů) lze přirovnat k mapě, která zachycuje základní rozměry a vzdálenostní poměry krajiny, počty a velikosti obcí, vesnic a měst, rozmístění hor a řek, silnic a železnic. Taková mapa vyjadřuje pohled z velké výšky, z velké dálky. Orální historie – vyprávění pamětníků – umožňuje vidět pouhý výsek „krajiny“, zato však zblízka: s druhem trávy a květin, které tam rostou, s proudem říční-

ho toku a rybami, které v řece žijí, s prolínajícími se pohledy, zvuky a vůněmi. Ale právě tyto detaily jsou důležité nejen proto, jak život krajiny vypadá dnes, ale i proto, jak bude vypadat zítra ve svém historickém vývoji.

Na následujících stránkách uvádíme tři rozhovory s různými romskými pamětníky – tři „orální historie“.

První je vyprávění paní Marie Terkelové z Ľubice u Kežmarku o tom, co jako dítě prožila za okupace Slovenska německými vojsky (srpen 1944).

Druhý rozhovor je vlastně zaznamenaná rodinná beseda, jejímiž hlavními aktéry byla matka rodu, paní Vlasta Onodyová, a její syn Ladislav Kučák.

Třetí ukázka „orální historie“ je rozhovor s romským politikem Ivanem Veselým o jeho dětství stráveném v „cikánské osadě“ ve Smižanech u Spišské Nové Vsi.

Čtenář pozná sám, oč v jednotlivých orálních historiích jde. Přesto bychom rádi alespoň stručně upozornili, v čem my vidíme jejich historickou hodnotu.

Ve výpovědi paní Terkelové se dovídáme o romských partyzánech. Přímo její otec byl partyzán. Romové věděli, kde se partyzáni skrývají. Když je přišli vyslýchat Němci, nikdo z Romů nic neprozradil. V různých dílčích studiích se sice o romských partyzánech hovoří, domníváme se však, že jejich množství stále není dostatečně vyzdvíženo. Výpověď paní Terkelové je jednou z mnoha, které o významu romských partyzánů svědčí.

Zajímavé je, že Romy před postrílením, které mělo být trestem za jejich partyzánskou činnost, zachránil „gardista“ – člen Hlinkovy gardy, nejfašističtější organizace v tzv. slovenském státě. A proč? Protože „Cikánky“ pracovaly na poli pro jeho matku. Podobná situace se opakuje ve výpovědi Ivana Veselého. I tam zachránil „Cikány“ před povražděním gardista. Gardisté jako celek Romy pronásledovali, bili, ponižovali, avšak jak se ukazuje, ani gardisté nebyli jednolitá horda fašistických sadistů. Někteří místní gardisté žili se „svými Cikány“ v ustálených vztazích tradiční kooperace: „Cikáni“ dělali pro jejich rodiny, což v řadě míst vedlo k záchraně Romů před vyvražděním.

Kdybychom měli hodnotit dějiny Romů za slovenského státu pouze podle množství proticikánských opatření uchovaných v archivech, nechápali bychom, jak je možné, že Romové válku přežili, že jich v roce 1946 bylo na Slovensku sto tisíc. Teprve výpovědi pamětníků ukazují, že Romům pomohlo přežít perzekuci jejich integrované postavení do předválečné slovenské společnosti, solidarita „jejich“ místních gádžů.

Přesto – jak vyplývá z výpovědi paní Terkelové – byly hrůzy posledního válečného období strašné a situace zdecimovaných Romů se stala jedním z důvodů, proč hned po válce emigrovali do Čech.

Beseda v rodině pan Ladislava Kučáka, kam přijela na návštěvu jeho maminka paní

Vlasta Onodyová, může čtenáři připadat jako nádherná mytologie, v níž je hlavním hrdinou pan Juraj Onody, otec paní Onodyové, děda pan Kučáka. Byl podkoním prezidenta Masaryka, v Praze si na něj lidé sahalí, aby se přesvědčili, je-li opravdu tak černý, měl vznešenou českou milenkou, po níž je pojmenovaná paní Vlasta. Jeho otec, pradědeček pana Kučáka, byl za první světové války v Rusku, setkal se na Sibiři ve vyhnanství s Leninem. Paní Onodyová čistila mundúr generálu Svobodovi, ještě než se stal prezidentem, a za války se generál Svoboda ukrýval týden u Romů. Tyto historky připomínají vyprávění sedláka Josefa Dlaska o tom, jak u něho hrabě Desfours jedl koláče. Proč ne? Proč tomu nevěřit? A co víc! Sestřenice pana Juraje se vdala za hraběte z Košic. Protože bylo manželství bezdětné, odkázala veškeré své značné jmění své neteri, sestře pana Juraje, zvané Cantika. Ta pak, také bezdětná, dala za zděděné peníze postavit v cikánské osadě studny, chodníky a kanalizaci. Byla za to vyznamenána prezidentem Zápotockým.

I kdyby tato fakta byla poněkud mytologizovaná, svědčí o vztazích mezi Romy a předními představiteli majoritní společnosti: hrabětem, prezidenty, státníky. A tyto vztahy nebyly výjimečné. Strýček Ivana Veselého Dodis například vystudoval obchodní akademii ještě za první republiky na náklady svého „nemanželského“ otce – bohatého statkáře.

Beseda v rodině pana Kučáka ukazuje další zajímavá fakta, která se z učebnic romské historie těžko dozvíme: totiž „odliv a příliv“ romštiny jakožto mateřského či etnického jazyka. Josef Kučák, otec Vlasty Onodyové, romsky nemluvil. Jeho příbuzní pocházeli z různých koutů kraje blízkého i vzdáleného Trebišovu. Někteří přišli z Maďarska, někteří dokonce z „Ruska, kde ženy nosí závoje“ (jak zajímavé by bylo dozvědět se přesnější údaje o těchto příbuzných!). Mluvili maďarsky, což v minulých generacích byla nejprestižnější řeč. Po ní následovala slovenština (místní dialekt) a nakonec „cikánština“, která charakterizovala ty „primitivní a zaostalé“. S názorem neromské majority se ztotožňovali asimilovaní Romové, protože fakt – a hlavně proklamace! – že „nedovedou cikánsky“ jim domněle otevírala cestu k vyššímu statusu. Proto – jak se dovídáme z výpovědi paní Onodyové – se asimilovaní nestýkali s těmi, co romsky mluvili! Proto dokonce paní Cantika, Romka, nutila děti v Trebišově, aby přestaly mluvit cikánsky – a byla mimo jiné za to i vyznamenána oficiální gádžovskou reprezentací. Jediní, koho asimilovaní Romové brali na milost i s jejich romštinou, byli romští hudebníci.

V komunitě Ivana Veselého rozdělovala Romy na „lepší“ (gádžovštější) a „horší“ (cikánštější) podobná statusová hranice, byť vyjádřená jiným atributem: barvou pleti. Babička pana Ivana Veselého z otcovy strany – bílá, zlatovlasá a modrooká („nemanželský“ otec byl slovenský šafář!) – nepřijala Ivanovu maminku, protože ta byla kaľi segno – tmavá. „Kolonializované vědomí“. Kolonializované vědomí je formováno chronicky frustrovanou snahou být

přijít majoritní společnosti. A tak nakonec ti, kdo už nechtějí být nadále odmítáni, vidí nej-
snazší cestu k získání „víza“ do prestižnější části společnosti v odvržení vlastní ponižované et-
nické identity.

Jakou funkci měli tito drobní, neznámí, anonymní „autokolonizátoři“ v romských
dějinách? Přispěli k tomu, aby se plnila asimilátorská opatření z doby Marie Terezie (mlu-
vil-li někdo cikánsky, měl dostat 24 ran holí)? Přispěli k tomu, aby se „zvýšila civilizační
úroveň cikánů“ v jejich lokalitě? Na druhé straně od imperátorčiných asimilačních ediktů
uplynula téměř dvě a půl století, a přesto je na Slovensku, zejména v osadách, romština stá-
le prvním a hlavním jazykem. Přitom romsky nemluví jenom ti „primitivní“. Romsky mlu-
ví vysokoškoláci – viz pan Ivan Veselý, MUDr. Ján Cibula, PhDr. Dezider Banga, JUDr.
Emil Ščuka, PhDr. Vlado Oláh, PhDr. Gejza Adam, PhDr. Vilo Zeman a další a další.
Romsky píše čím dále tím větší množství romských autorů.

K romštině se buď spontánně, nebo programově vrací i Romové, kteří se narodili do
jazykově asimilovaného prostředí. Dokladem toho je opět pan Ladislav Kučák, který se rom-
sky naučil od své manželky, i jeho česko-romsky bilingvní děti. I přes statusové bariéry, které
si Romové sami mezi sebou vytvářeli interiorizující manifestní postoje majority vůči „cikán-
ství“, se přeléval proud života stimulovaný často náhodnými a individuálními, neočekávanými
a nevypočitatelnými impulsy, jevy, city, počiny. O těch se dovídáme z orální historie. Ty do-
kreslují, doplňují a vysvětlují časově a místně přesně určené hlavní linie dějin vymezených ar-
chivními dokumenty.

MH

Předkové byli pro Romy vždy nesmírně důležití. Stromy mají své předky, hvězdy mají své předky, ptáci, kameny, do-
konce i pohádkové bytosti přebývající v jiných světech mají své předky. A pochopitelně i lidé. Pro Romy jsou před-
kové stejně důležití jako potrava a vzduch, protože předek má sílu procházet všemi světy.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 297

— E Maria Terkelovo leperel, sar has andro mariben

Vzpomínky paní Marie Terkelové na válku

Paní Marie Terkelová (roz. Kokyová, nar. 21.1.1939 v Lubici, okres Kežmarok) je jednou z mnoha milých a zajímavých pamětníků, které jsem měla možnost navštívit, naslouchat jejich válečnému osudu a následně pak pomoci s podáním žádosti o odškodnění za nacistické bezprávi, kterým oni a jejich rodiny trpěli během 2. světové války.

Požádat o odškodnění bylo do konce předminulého roku možné u Česko-německého fondu budoucnosti (dále jen ČNFB), partnerské organizace německé nadace Erinnerung, Verantwortung und Zukunft (Připomínka, odpovědnost, budoucnost). Díky vstřícnému postoji Kanceláře pro oběti nacismu ČNFB a (dosud nedocenenému) úsilí dobré duše tehdy terénního sociálního pracovníka společnosti Člověk v tísni Jakuba Steinera bylo možné, aby se procesu odškodnění účastnili také Romové, kteří byli vystaveni rasovému pronásledování, avšak nemohli to doložit žádným úředním dokladem. Takový doklad bylo nyní možné nahradit osobní výpovědí¹.

Odškodnění bylo přiznáno asi dvěma tisícům žadatelů, ponejvíce za strádání spojené s dlouhodobým ukrýváním se před Němci, za nucené nasazení na práce pro německou armádu v blízkosti bydliště spojené s další perzekucí či za omezení na svobodě. Uznání nároku nebylo zpočátku zdaleka tak samozřejmé, jak by se nezasvěcenému čtenáři na první pohled mohlo zdát. Je mj. výsledkem neúnavné práce hrstky několika desítek lidí, kterým za jejich nadšení, úsilí a neutuchající naději patří zasloužený a dosud nevyslovený dík.

Jako jedna z družiny „čtyřiceti nadšených“² jsem měla to štěstí a čest během jednoho a půl roku (za podpory o.p.s. Člověk v tísni, ČNFB a Open Society Fund) navštívit a naslouchat více než stovce romských žadatelů³. Každá návštěva byla něčím ozvláštněná a jedinečná, krásná i smutná zároveň, občas i bolestná, či dokonce komická. V drtivé většině případů se odehrávala v přátelském duchu. S odstupem času si nyní stále více uvědomuji, jak vzácný čas to byl. Čas vynaložený pro Dobrou Věc, čas určený k naslouchání. Z barevných sklíček jednotlivých příběhů si každý z nás někde uvnitř sebe poskládal obdivuhodnou mozaiku.

1. Osobní výpovědi vznikaly na základě vyprávění jednotlivých žadatelů, které bylo během návštěvy zaznamenáváno. Poté byly výpovědi přepsány, případně přeloženy, chronologicky seřazeny a doplněny poznámkovým aparátem – odkazy na odbornou literaturu či archivní záznamy, které měly důvěryhodnost příběhu ještě posílit.
2. Přibližně čtyřicetičlenný tým se vytvořil z řad studentů kulturologie, kulturní a sociální antropologie, etnologie, romistiky a z řad terénních sociálních pracovníků o.p.s. Člověk v tísni. Byl koordinován zmíněnou společností a jeho úkolem bylo nabídnout potenciálním žadatelům svou pomoc při sestavení žádosti.
3. Družina navštívila celkem přibližně 2.500 žadatelů žijících po celé republice.

Me bešavas pre Slovensko, oda gav pes vičinel Ľubica, okres varekana ehas Kežmarkos, akana hin Popradňa. Amen samas andre osada romaňi, čiste Roma.

No a keci Roma odoj bešenas?

No, keci kherora, so has le Romen – vaj šedesát.

T'oda bari osada. A kola khera kerdan tumen korkore?

Korkore, kaštune, korkore. Le kaštorendar, čačo. Oda sako pomožinenas jekh avreske te thovel ola khera. Oda pitvorica, jekh kheroro. Pitvora – odoj has amenge o kašta pro jevend. No aňi dili, nič, phuv. Odoj na has kajse khera valkendar vaj cihlendar. Aňi jekhe Romen. Sar chatrči. A mek dži adaďives vare save khera hin odoj le Romen. O Del te marel man. Mek hin pr'ola thana o Roma phure, mek kola kherora hin. Aľe opravinde čeporo, vivalkinde, kerde, aľe furt odoj hin, k'amende andro gav pre koloňija romaňi. Odoj na has aňi elektrina, amen has lampu abo momelora, udud. Odoj elektriki na has, jajaj.

No a sostar dživenas mek anglo mariben? Savi buťi kerlas tumaro dad tumari daj?

Anglo mariben so kerenas? No ta le gadženge pomožinenas. Pro roľi mro dad kerlas. Dživahas čores. Me mišľinav savore Roma avka dživahas stejnonas, bo ňiko barvalo na samas. Akana maloko hin-, o Roma, tiš, čore. Maloko barvalo. Sam skromne. Dživas, sar pes del.

4. (V)udud – svítlna vyrobená z vydlabané brambory, do níž se dá tuk, obvykle lůj, jako knot pak slouží dřívko omotané hadříkem.

Žila jsem na Slovensku v Ľubici, kdysi to byl okres Kežmarok, teď je to Poprad. Byli jsme čistě romská osada, jen samí Romové.

No a kolik Romů vás tam bydlelo?

Asi tak šedesát domků.

Tak to byla velká osada. A ty domky jste si postavili sami?

Sami, to byly takové dřevěné domky. Lidi si je navzájem jeden druhému pomáhali postavit. Taková kůlna a jeden pokoj. Kůlna – v té jsme měli dříví na zimu. No a ani podlahu jsme neměli, nic, jen udusanou zem. To nebyly domy z nepálených cihel nebo z cihel. To neměl nikdo. Byly to jen takové chatrčky. Ještě i dnes tam nějací Romové takhle bydlí. Ať mě Pánbůh potrestá (*není-li to pravda*). Ještě tam jsou starší Romové, ty domky tam ještě jsou. Ale už si je trochu vylepšili, vyzdili si je, ale pořád jsou tam na tom místě, u nás, v té vesnici v romské osadě. Tam nebyla ani elektřina, měli jsme jen lampu nebo svíčky, *udud*⁴. Elektřina nebyla, jajaj.

A čím se vaše rodina ještě před válkou živila? Jakou práci dělali rodiče?

Před válkou co dělali? No tak pomáhali gádžům. Otec pracoval na poli. Žili jsme chudě. Myslím, že všichni Romové jsme žili tak nějak stejně, nikdo jsme nebyl bohatý. A ještě i dnes je jen málokdo, málokdo je bohatý, Romové jsou chudí. Jsme skromní. Žijeme, jak se dá.

K'amende has čoripen. Čore, čorore, čore. Ehas bari bida pr'amende, na has amen so te chal, našti džalas e daj te cinel. Sem aňi avka o lovore na has. Aľe kerlas e daj ke gadži, pomožinlas lenge, ta delas ola bandurkici, thudoro, maroro, no. Tak avka dživahas, sar pes delas. Aľe bida. Chahas so has. Khoňaha – oda hin luj. Lojos. Oleha tavlas e daj haluški vaj pražimen chaben, no tak oda chahas. Te predživas. Oda na sar adaďives – savorestar hin! Me som dicki skromno.

A keci phrala pheňa tumen hin?

Amen samas ochto. Štar phrala, štar pheňa. Aľe imar jon mule, akana jekh čhon, sar jekh muľas, o nekhphureder. *A to je škoda.* Phenďahas the jov oda, so me. Bo jov has phureder. Nekhphureder. A oka, so anglal mande – me som trito, duj phrala a me somas trito, e čhajori – no ta tiš muľas. Anglo berš. A o dad e daj – imar but berš, sar mule. No akana mek jekh phral hin man kadaj Praha-te, no oda jov has ternoro, ciknoro.

No a odoj avle o Němci, oda ehas jevend, aľe phenava tumenge jilestar o čačipen – či paťana, či na, aľe phenav avka, so mange pametina, bo oja doba, somas čhajori mek, aľe kajso vecos, so me predžidilom, paťan mange, na del pes te bisterel. Oda furt di-khav, sar pes te ačhilahas akana. No, ta vašoda tumenge phenav, avle k'amende, oda has jevend, avle o Němci, no. A gejele ke jekh Rom a les viľinde.

U nás byla bída. Chudí, chudouncí, chudí (*jsme byli*). Měli jsme strašnou bídu, neměli jsme co jíst, matka nemohla jít nakoupit. A ani tak peníze nebyly. Ale maminka pracovala u selky, pomáhala jim, tak jí dala trochu brambor, mlíko, chleba. Tak takhle jsme žili, jak se dalo. Ale byla to bída. Jedli jsme, co bylo. Lůj – s tím maminka vařila halušky nebo s tím dělala praženici, a to jsme jedli. Abychom přežili. To není jako dneska, kdy je všeho dostatek! Já jsem ale pořád skromná.

A kolik vás bylo dětí?

Nás bylo osm. Čtyři bratři, čtyři sestry. Ale ti už poumírali, teď je tomu akorát měsíc, co zemřel ten nejstarší. A to je škoda. Ten by vám řekl totéž, co já. Byl starší. Nejstarší. A tamten, co byl přede mnou – já jsem třetí, dva bratři a já jsem byla třetí, holčička – no tak ten už taky umřel. Před rokem. A rodiče – to už je moc let, co zemřeli. Teď mám ještě jednoho bratra tady v Praze, no ale ten byl tenkrát ještě malinký.

No a přišli Němci, to bylo v zimě, ale řeknu vám od srdce samou pravdu – jestli mi budete věřit, nebo ne – řeknu vám to tak, jak si to pamatuju, protože tenkrát, to jsem byla ještě malá holka, ale to, co jsem prožila – věřte mi – to se nedá zapomenout. Vidím to pořád, jako by se to stalo dnes. No, tak vám říkám, přišli k nám, byla zima, Němci přišli. A přišli k jednomu Romovi a postřelili ho.

Soske?

No tak rodenas le partizanen. Kamenas, kaj te phenen o Roma, kaj o partizana.

No a džanenas o Roma?

Džanenas, kaj hin o partizana. Aľe ňiko na phendas! A vašoda koda, so bešelas anglal, oda Rom, tak leske viľinde andro pindro, no. K'amende andro veša has garude o partizana. O Roma savore džanenas. No ta vašoda koles viľindas khere Romes.

A muľa oda Rom?

Na, na, dživel, imar akana muľas, aľe dživelas, no. No a aňi ko dochtora, nič, kavke o Rom pejľas tele a paľis imar amen o Roma – b'oda bari vika has, imar o Němci pherdo avle – tak denašahas, sar šaj. E famelĵija. No, ta pametinav mange, hoj mro dad andre sankan man thoda a man cirdelas the jekhe phrales. No tak gejľam andre kajso baro veš, so hin k'amende, no odoj maškar oda veš šil, o eroplana upral amende – *prisahám*, hoj phenav čačipen – o eroplana phirenas, no akana igen viľinenas pro gav. No amen andre dar, aňi te tavel, bo darás. O čhavore rovahas, b'oda imar rat ehas, tosarastar dži andre rat. No, akana odoj samas, imar šil baro has, bo k'amende andro Tatri igen šila hin. No a paľis šundás o dad, e famelĵija, hoj hin cicho, ta lokes mušindam pale andro khera te džal, khere.

A proč?

No tak hledali partyzány. Chtěli, aby jim Romové prozradili, kde jsou partyzáni.

A Romové to věděli?

Věděli dobře, kde partyzáni jsou. Ale nikdo to neprozradil! A proto toho Roma, co bydlel hned na kraji, postřelili do nohy. U nás po lesích byli partyzáni poschovávaní. Všichni Romové to věděli. No a proto toho Roma doma postřelili.

A zemřel?

Ne, ne, žije, teď už zemřel, ale žil. No a žádní doktoři, nic, takhle spadl a potom už my ostatní Romové – protože to byl povyk, všude už bylo plno Němců – jsme utíkali, jak jsme mohli. Rodina. Pamatuju si, že mě tatínek naložil na sánky a takhle mě a ještě jednoho bratra táhl. No a přišli jsme do takového hlubokého lesa, co je u nás, a tam v tom lese byla zima, letadla nad náma lítala – přísahám, že mluvím pravdu – letadla lítala, teď ostřelovali naši vesnici. A my jsme měli strach, nemohli jsme si ani nic uvařit, protože jsme se báli. My děti jsme brečely, byla už noc, *(byli jsme tam takhle)* od rána do noci. No a mrzli jsme tam, už byla strašná zima, protože tam u nás v Tatrách bývají velké mrazy. A pak tatínek, rodina uslyšela, že je ticho, tak jsme pomalinku šli zpátky domů.

A keci d'ives sanas andro veš?

Duj d'ives. Trito d'ives gejlám, bo imar našti, na has hodno te potlíkerel. Ta gejlám khere, bo jiv delas, perlas o jiva, o jiv, no šil, fad'imen samas. Oda has andro januaris. Nekgo-reder šila!

No gejlám khere, no avle o Němci hinke! Jekhvar avle a lende ehas ajse puški a andr'oja puška ehas sar bodakos. *Prísahám. Prísahám pred Boha, že mluví pravdu!* O bodakos. A kim amen n'avlám, imar jon andro khera le bodakenca sa prečhivkerde, bo rodenas le partizanen. No až zjistiinde, hoj amen andro khera, hoj amen cirdas, avle hinke. No ta chudle le Romen, marnas, avle k'amende o Němci andro kher, chudle mredades, němciika phenenas, no a'e jon na rozuminenas – „*Partizáni! Partizáni!!!*“ – hoj te phenen, kaj. No mro dad phenlas, hoj na džanel. A džanelas, kaj hine.

Ale na kamelas te phenel.

A'e marde lééés! La puškaha marnas! Ruginenas! Pafis chudle the la da. A me čhajori, kaj dikhlom, hoj e daj rovel, vika kerel, kamlom ke late te džal, te chudav la da. Rovavas the me, vika keravas. Ilas koda Němcos, čhindas man andro šero. Akana hin man bari chev. O Del te marel man! A ko dochtora man mri daj našti ligendas. (*Chude! Ma dara!*) A našti ko dochtora gejlás manca e daj, vašoda hoj kaj šaj gejlám, te pherdo Němci?! Ta čisto žuže rata somas! Kana našti manca e daj nič kerdas, mange chibinel andro šero kokalos. Phaglo kokalos mange rozščipi-

A jak dlouho jste v tom lese byli?

Dva dny. Třetí den jsme se sebrali, protože už se to nedalo vydržet. Tak jsme šli domů, padal sníh, hustě sněžilo, sníh, zima byla, byli jsme celí promrzlí. To bylo v lednu. Největší mrazy!

No a přišli jsme domů a Němci přišli znova! Jednou přišli a měli takové pušky a na nich něco jak bodák. Přísahám. Přísahám před Bohem, že mluví pravdu! Bodák! A než jsme se stačili vrátit, tak už nám těma bodákama všechno zpřevraceli, protože hledali partyzány. No a jak zjistili, že jsme zpátky, že se stahujem, tak přišli znova. A začali lidi mlátit, přišli k nám do domu, chytli tatínka a německy na něj spustili, ale on nerozuměl – „*Partyzáni! Partyzáni!!!*“ – aby řekl, kde jsou. Tatínek řekl, že neví. A přitom věděl, kde jsou.

Ale nechtěl jim to říct.

Ale jak ho zbili! Puškou ho bili! Mlátili! Pak chytli i maminku. A já holčička, když jsem viděla, že maminka pláče, že naříká, chtěla jsem k ní jít, abych se jí chytila. Taky jsem brečela, naříkala. A jeden Němec vzal pušku a praštil mě do hlavy. A teď tady mám velkou díru. Ať mě Pánbůh potrestá! A maminka mě nemohla vzít ani k doktorovi... (*Sáhni si! Neboj se!*) Nemohla jít se mnou k doktorovi, protože kam jsme mohli jít, když bylo všude plno Němců?! Byla jsem samá krev! Když se mnou maminka nemohla nic udělat, tak mi teď tady na hlavě chybí kůstka. Mám

men, bo man čindas kola puškaha, kole agoreha man demadas.

K'amende has gestapo – o Del man te marel – gestapo has, kola šarži bare, so kada has len koja križiki. No ta jon k'amende – kola hajzli – has. Jaj, jaj, mammo, so phen-dom, jaj! Joj, bisterdom, hoj kodoj vakerav!

Oda nič!

Darav! Te na aven kadaj, te na man vil'inen!

Ma daran! Ma daran!

Mek avle aš pro liži o Němci! Parne gombinezi has len – o Del te marel man – parne gombinezi a liži! Až pro liži avle kola! A tiš – keci khera ajse, andre sako kher tiš duj trin kola Němci. A nič, ča pal o partizana. Bo o partizana duj denašle le Němcenge. Jon has zachudle a mek but odoj has zachudle. Odoj chanenas peske o jami, odoj len min-dar ande, vil'inenas a pernas odoj. Oda pes ačhla th'odoj k'amende kada.

No avka avle hinke o Němci, na, pal'is o Roma na phende. A marnas – savoren, keci has Roma, marenas. Mek le bare čhavoren, so bareder has, mek len marenas, chudenas, kaj te phenen, o partizaňi kaj. Aňi jekh na phende.

A miro dad has partizanos!

He?

Noó! Partizanos! Sar mro dad muľas, avifas papiris „viznamenovanie“ mire dadeske, kaj partizanos has.

ji zlomenou, rozštěpenou. Protože mě bouchl tou puškou, tím koncem mě praštil.

U nás bylo gestapo – ať mě Pánbůh potrestá – gestapo, ty vysoké šarže, co tady měli ty kříže. No tak ti u nás – tadyti hajzlové – byli. Jaj, jaj, maminko, co jsem to řekla, jaj! Joj, zapomněla jsem, že mluvím na magneták!

To nevadí!

Mám strach! Aby sem nepřišli a nezastřelili mě!

Nebojte se, nebojte se!

A ještě přijeli dokonce i na lyžích ti Němci! Měli takové bílé kombinézy – ať mě Pánbůh potrestá – bílé kombinézy a lyže! Na lyžích přijeli! A taky – kolik domků, tak v každém z nich dva tři Němci. A nic, jen kde jsou partyzáni. Protože dva partyzáni Němcům utekli. Byli zajatí, hodně jich tam bylo zajatých. Kopali si tam jámy, tam je rovnou přivedli, postříleli je a padali tam. To se stalo taky tam u nás.

No, takže Němci znovu přišli a Romové jim zase nic neřekli. Tak nás všechny – kolik nás tam bylo – mlátili. Dokonce i děti, co už byly větší, tak ještě i ty bili, drželi je, aby prozradili, kde jsou partyzáni. Ale nikdo to neprozradil.

A můj tatínek byl přitom sám partyzán!

Ano?

No! Partyzán! Když zemřel, tak mu přišel papír, vyznamenání, že byl partyzán.

A buter Roma has o partizani?

Ehas.

Džanas le partizanenca?

No, but Roma. Le partizanenca. A radši o dživipen bi tele čhivnas, u na phenenas! No, ňiko! Mek aňi o čhavore na tromanas, kola bareder, te phenen, nič. A ňiko na phendās, kaj hine, no. Ta so lenge phenaha? Th'avka amen viľindehas, te phendāmas! Mek goreder! Ta na phendāam nič.

No, paľis thode amen o Němci sa avri! *Prísahám před Bohem, že čistú pravdu povedám vám.* Thode amen avri, z baráku avri, savore le Romen, keci samas, pre jekh hromada. Paš amende has kajsi sar roľa, no odoj amen sa thode. O Němci kulometoha amen zaile andre, no imar užarnas ča andal o gav pro gardistas. Avle kajse nekbareder Němci leha duj the oda gardistas. No aľe jov, oda gardistas – bo odoj varesave phure romňa ke leskri daj kernas, služinenas leskera dake – tak jov phendās, hoj na, hoj te na amen viľinen. Ta jov amenge, oda gardistas – o Del leske te del sastipen – amen zachraňiňdas. Jov amenge zachraňiňdas o dživipen.

A čačes sas gardistas?

Gardistas! Gardistas!

Bo o gardisti narado dikhenas le Romen!

Aľe k'amende, bo kernas odoj o romňa, jóó, but berš! No ta jov džanelas the ňemcika, b'oda o Němci has, dži adaďives Němci bešen k'amende. No ta jov na dovoliňdas. Jov

A více Romů byli partyzáni?

Ano.

Drželi s partyzánama?

Ano, hodně Romů. Radši by zemřeli, než by něco prozradili! Nikdo! Dokonce ani děti, ty větší, si nedovolily něco říct, nic. Nikdo neřekl, kde jsou. A proč bychom jim to taky měli říkat? I tak by nás zastřelili, kdybychom jim to řekli! Bylo by to ještě horší! Tak jsme jim neřekli nic.

No a potom nás Němci nahnali všechny ven! Přísahám před Bohem, že Vám říkám čistou pravdu. Nahnali nás ven, z baráku ven, všechny Romy, kolik nás tam bylo, na jednu hromadu. Vedle nás bylo takové pole, tak tam nás všechny dali. Němci s kulometama nás zajali, no a už jen čekali na gardistu z vesnice. Přišli s ním takoví dva nejvyšší Němci a ten gardista. No ale on, ten gardista – protože některé staré Romky sloužily u jeho matky – tak řekl, že ne, ať nás nestřílejí. Tak ten gardista – dej mu Pánbůh zdraví – nás zachránil. Zachránil nám život.

A opravdu to byl gardista?

Gardista! Gardista!

Ale gardisti přece neměli rádi Romy!

Ale u nás tam ty ženské sloužily moc let! A on uměl i německy, protože u nás byli vždycky Němci, dodnes tam u nás žijí Němci. Tak on to nedovolil. Zachránil nás, takže

amen zachraňindas, hoj na troman amenge te ubližinel. Avka o Němci ile pes the gejele.

A so aver gardisti, so jon kernas le Romenca?
Oda has igen bibachtale, ola aver gardisti. Ale kada, o čhibalo gardistas, sas o nekbareder pro gav gardistas, tak jov has lačo, bo romňa odoj leskera dake kernas buti, služine-nas. No a šoha na čornas, ta rado dikhelas le Romňen. A bij'oda o gardistas vaš o Romňa ačhilas. Hoj džanelas, hoj koja Romňi la dake but berš služinlas, leskera famelijake. Ta bij'oda amen zachraňindas.

Ale aver gardisti na sas lače...
Ola nááá!!! Ola has bibachtale! O Roma na tromanas aňi pro gav te džal! Bo len hoňine-nas, marnas. Ča kada jekh lačo has. No ale but marde has o Roma! Pro foros našti džahas, pro foros našti aňi – ta kaj! Aňi ko dochtora, aňi te cinel, nič! Amen chahas pal e roľa o bandurki. Oda pes phenelas kirňavki – oda chahas. O Del te marel man! Bo na has možno te džal pro gav.

A te bi vareko gejlahas andro gav, ta so leha kerde?

Ako Roma? Murdardehas. Murdaren, murdaren o Němci. Murdardehas, te vareko gejlahas pro foros. Oda ňiko peske na trufindas. Amen samas garude. Mušinahas.

si netroufli ublížit nám. A tak se Němci sebrali a odešli.

A co ostatní gardisti, ti se k vám chovali jak?
Ti byli strašně zlí, ti ostatní gardisti! Ale ten hlavní gardista, to byl největší gardista ve vesnici, tak ten byl hodný, protože ženské pro jeho maminku pracovaly, sloužily u ní. No a nikdy nekradly, tak je měl rád. A kvůli těm ženským se nás zastal. Protože věděl, že tamta Romka u jeho maminky sloužila spoustu let, u jeho rodiny. Tak proto nás zachránil.

Ale ti ostatní gardisti nebyli dobří...
Ti ne!!! Ti byli zlí! To jsme se vůbec neodvážili jít do vesnice! Protože Romy honili, bili je. Jen ten jeden byl hodný. No ale Romové hodně trpěli! Do města jsme nemohli, do města – kdepak! Ani k doktorovi, ani nakoupit, nic! Jedli jsme akorát brambory z pole. Říkalo se jim *kirňavki*⁵ – to jsme jedli. Ať mě Pánbůh potrestá! Protože jsme nemohli jít do vesnice.

A kdyby tam někdo přeci jen šel, tak co by se stalo?

Jako Romové? Zabili by je. Zabíjeli, Němci zabíjeli. Kdyby šel někdo do města, tak by ho zabili. To se nikdo neodvážil. Byli jsme poschovávaní. Museli jsme.

5. *Kirňavki* – zmrzlé shnilé brambory, které přes zimu zůstaly v zemi, na jaře je chudí lidé vybírali z pole a pekli z nich placky.

Tiš šundom, hoj štrihinenas o bala...

Jaj, le džuvľen!!! Štrihinenas dohola tele! Bo len chudenas a nasilňinenas o Němci! Le šukare džuvľen. No, tak o daja denas, o dada, peskere renti pre lende – cholova, gėreki, čapki vaj kalapi te na prindžaren, hoj džuvľa. No, ta kavka len kernas. Nasilňinde the k'amende le čhajen – la čha, terňora čha! Nasilňinde la a kavka dikhelas e daj o dad, savore! A jon na tromandile te phenel nič, bo ajci marde, tele pejle, e daj th'o dad.

Mušinenas koda te kerel: te strihinen *raz dva* o bala, bo čhaja šukar has. Te kerel len dar melalen, hoj murša hine. Bo phenav, je kha znasilňinde.

A na chudle o Němci le muršen andro butakere tabori abo pre varesavi buti?

Sar na has vojna, ta kernas džı pro Tatri buti o Roma. Vikopi chanenas o Roma, aš andro Tatri dur phirnas.

No ta vašoda phenav – či paťan vaj na paťan – aľe oda na del pes te bisterel, oda manca lava aš andro hrobos kada. Sar bi pes te ačhilahas akana. Koja rana, so hin man andro šero, celo džıvıpen pro šero trpinav. Bo ko dochtora na somas, na ľečındas man mri daj upre, tak akana trpinav pro šero. Dukhal a dukhal man o šero, motinel manca. Kana imar phuri, ta mek goreder som pro šero. Ternovarbastar. Akana phenav tumenge kada, so mandar šundān, so vakerđom tumenge, a paťan mange, oda hin *skutečnost*.

Taky jsem slyšela, že stříhali vlasy...

Jaj, ženským!!! Stříhali je úplně dohola! Protože je Němci chytali a znásilňovali je. Ty ženy, co byly hezké. No tak na ně rodiče dávali svoje oblečení – kalhoty, kabáty, čepice nebo klobouky, aby (Němci) nepoznali, že to jsou ženy. No, takhle je maskovali. Taky u nás znásilňovali holky – jedno takové mladinké děvče! Znásilnili ji, a ještě se na to její rodiče, všichni museli dívat! Neodvážili se nic říct, protože je tak zbili, že až upadli na zem, ti její rodiče.

Takže se to muselo takhle dělat: ostříhat vlasy *raz dva*, protože holky byly hezké. Zamazali je, dělali z nich mužské. Protože – jak říkám – jednu znásilnili.

A nechytali Němci chlapy do táborů? Nebo na nějakou práci?

To ještě než začaly boje, tak Romové dělali až v Tatrách. Kopali výkopy, chodili daleko až do Tater.

No tak vám říkám – jestli mi věříte, nebo nevěříte – na to se nedá zapomenout, to si s sebou vezmu až do hrobu. Jako by se to stalo teď. A ta rána, co mám na hlavě, tím celý život trpím. Protože u doktora jsem nebyla, maminka mě z toho nevléčila, tak teď trpím na hlavu. Bolí mě to a bolí, hlava se mi točí. Teď, když jsem stará, tak je to ještě horší. (*A mám to takhle už*) odmalička. Chci vám ještě říct, že všechno, co jste ode mě teď slyšeli, co jsem vám vyprávěla, věřte mi, to je skutečnost.

A kana avlan pro Čechi?

Mindar pal e vojna avlam. Gejlam ko Frýdlant nad Moravú, bo odoj has lachi buči. O Roma gejele a kernas odoj but Roma khar amende. Odoj samas vaj pandž bo šov berš. E daj gejlas, o dad. Me odoj phiravas andre škola. Pal e vojna, pal o mariben. Buči na has, pro Čechi buter zarobinenas o Roma. *A od tú dobu* imar som kadaj, kaj imar mange keci berš! Phurilom pro Čechi. Tak imar odoj aňi na džav, hoj man nane kaj. Famelija vimule, o phure. A kola terne – ta so? Aňi len na džanav. Ta kavka hin oda manca, no.

A kdy jste přišli do Čech?

Přišli jsme hned po válce. Dostali jsme se do Frýdlantu nad Moravou, protože tam byla dobrá práce. Od nás tam odešlo pracovat hodně Romů. Byli jsme tam pět nebo šest let. Matka, otec. Já jsem tam chodila do školy. Až potom, po válce. U nás práce nebyla, v Čechách si Romové vydělali víc. O té doby už jsem tady – a teď už mi je kolik roků! V Čechách jsem zestárla. Domů na Slovensko už ani nejezdím, už nemám kam. Příbuzní, ti staří, už poumírali. A ti mladí – co? Ani je pořádně neznám. Tak takhle to se mnou je.

*Rozhovor vedla, komentovala a z romštiny
přeložila Jana Kramářová*

Je mnoho příkladů, jak si najít nějaké znamení či symbol a čerpat z nich energii. Snažte se sami hledat cestu, jak se znameními a symboly pracovat. Tak totiž postupovali staří Romové. Podaří-li se vám to, dopracujete se elementární psychologie Romů, kterou si uchovali po dlouhá staletí a která jim dovoluje dodnes udržovat jejich tradice.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 49

— Vzpomínky paní Onodyové a jejích příbuzných

Vyprávění paní Vlasty Onodyové (nar. r. 1949 v obci Halama, okr. Trebišov), doplněné poznámkami jejího syna, Ladislava Kučáka (nar. r. 1966 v Kraslicích), jsem nahrála ve Spytovicích v prosinci r. 2001. Paní Onodyová přijela k synovi na vánoční návštěvu. Při natáčení byla přítomna Libuše Kučáková, manželka Ladislava Kučáka (nar. r. 1967 v Kolíně) a jejich čtyři děti: Eva, Ladislav, Michaela a Tomáš. Během krátké návštěvy se do rozhovoru zapojil také šestatřicetiletý Mikuláš Kora, vzdálený příbuzný z obce Halama na Slovensku, odkud rodina paní Onodyové pochází.

Vyprávění inicioval Ladislav Kučák, který se sám velice zajímá o historii svého rodu.

Původní text rozhovoru jsem tématicky utřídila. Ladislav Kučák jej po přečtení doplnil několika upřesňujícími poznámkami. Rozhovor je krácen a čeština vypravěčů mírně upravena.

Miro papus na sas ča ajso manuš, aľe oda mange avľa pre godi, ča kana imar amenca na sas. So jov kerďa vaš peskeri famelija! Predžidila but. Pre Slovensko prindžarda le Rusen, paľik geľľa Cheboste andro Lubi, kadaj prindžarda le Němcen. Sas vojna, imar čhave les has. Pal e Slovensko avľa kadaj pro Čechi. Imar pre Slovensko koda dživipen na kamľa te dživel. Kadej Prahate, kaj sas pre vojna, ta dikhľa, savo dživipen kadaj pro Čechi, hoj kadaj mištes pes dživel, ta avľa adaj le čhavenca. Jov mušinda te jel zoralo manuš. Koda, so jov kerďa, ta me bi na dokazindomas nigda. Kamás bi te jel ajso sar miro papus. Les sas baro jilo.

Mire čhave peskere phure papus na prindžarde. Mri daj peskere phralenca pheňenca den duma pal leste but. Ča kanakes den duma, čirla na denas duma. The me pametina, sar kerlas paš o graja. Samas čhavore, amen ča pes bavinahas, na džanás, so o papus predžidila. Te bi o papus miro dživelas, kamás bi pal savoreste te phučel. Aľe kanakes mire

Můj děda byl zvláštní člověk, ale na to jsem přišel, až když už nebyl mezi námi. Co všechno pro svou rodinu udělal! Hodně prožil. Na Slovensku poznal Rusy, pak šel do Chebu do Lub a tam poznal Němce. Už za války měl děti. Ze Slovenska odešel do Čech. Nechtěl už žít tím životem na Slovensku. V Praze, kde byl na vojně, viděl, jaký je život v Čechách, že se tady žije dobře, tak sem přišel i s dětmi. Musel to být silný člověk. To, co dokázal on, to já bych nikdy nedokázal. Chtěl bych být takový, jako můj děda. Měl velké srdce.

Moje děti svého pradědečka nepoznaly. Moje matka se svými sourozenci o něm hodně vyprávějí. Až teď vyprávějí, dřív nevyprávěli. I já si pamatuji, jak dělal kolem koní. Byly jsme děti, jen jsme si hrály, nevěděly jsme, co děda prožil. Kdyby děda dneska žil, vypytl bych se ho na všechno. Ale já teď svým dětem vyprávím, kdo byl děda. Moje

čhavage vakerav, ko sas o papus. Miri rom-
ňi del duma pal peskeri famel'ija, tiž la hin
pheňa phrala phureder. Me na džanav len-
geri famel'ija, me dav duma pal miri. Phenav
mire čhavage, so has, so mange ujci cetki
vakeren. Šaj pa'ikerav le papuske vaš oda,
kaj sam the adaj.

Paš miri romňi sikh'lil'om romanes, na
džanás romanes vubec. Khere dahas duma
česki, bo miro dad sas Čechos, u paš e fame-
l'ija das duma vichodňarski. Amen sam vi-
chodňara! Imar romanes phenav sa, a'le mek
na mištes džanav. O čhave džanen the če-
chika, the romanes. Miri romňi džanel ro-
manes mištes, džanel perfekt, latar sikh'lil-
lom. Th'o čhave džanen tiž perfekt, oj lenca
del duma the česki the romanes.

žena povídá o své rodině, taky má starší sou-
rozence. Já o jejich rodině tolik nevím, já vy-
právím o své. Říkám svým dětem, co bylo, co
mi strýcové a tety povídají. Dědečkovi můžu
děkovat i za to, že jsme tady.

Romsky jsem se naučil od své ženy, vůbec
jsem romsky neuměl. Doma jsme mluvili
česky, protože můj otec byl Čech, a v rodině
jsme mluvili východňarsky. My jsme východ-
ňari! Ted' už řeknu romsky všechno, ale ještě
neumím dobře. Děti umí i romsky i česky.
Moje žena umí romsky výborně, perfektně,
od ní jsem se naučil. Děti umí také perfek-
tně, mluví s nimi česky i romsky.

Vlasta O.: Na fotce je můj táta. Když šel na vojnu, tak se dal fotit, bylo mu devatenáct roků. Narukoval do Prahy k Masarykovu pluku, sloužil jako dragoun, jezdil na koni. Vyprávěl, jak přijel do Prahy a jak si na něj Pražáci šahali, že je tak černý! Viděli prvně tak černého člověka, tak si na něj Pražačky šahaly. Dokonce tam měl i milenku, i když už měl s mámou děti, no a já jsem dostala její jméno.

Ladislav K.: Ona to byla dcera nějakého generála.

Vlasta O.: Generálova dcera. Takže já jsem dostala jméno Vlasta po té jeho milence. A naše máma? Ta to věděla!

Ladislav K.: On děda byl sukničkář. Byl vysoký a krásný člověk, tak se nedivím.

Vlasta O.: Snad s ní má i syna, vyprávěl, že s ní má syna. No ale vrátil se zpátky domů, protože tam už měl tenkrát tři děti. Vrátil se. Tenkrát se vdávalo už v patnácti šestnácti, to bylo normální. V Praze měl milenku a doma už tři děti: Ondru, Magdu a Johanu. Ale kolik mu

bylo, když začal žít s mou mámou? Tak šestnáct, patnáct! No mně je padesát dva a měli mě jako poslední v pětatřiceti, poněvadž byli oba dva stejný ročník 1914. Tak tamty sestřičky se musely narodit o hodně dřív.

Na Masaryka, na toho táta nedal dopustit. Přímou v jeho pluku sloužil, přímo byl ve styku s Masarykem. Třeba z Prahy jeli až do Kladna a on ho doprovázel. Táta říkal, že to byl vynikající prezident, nedal na něj dopustit, ale říkal, že měl radši koně než lidi. Pro něj byl kůň vším. Kdybys šáhla na koně, jenom ho plácla, tak vzal bič a vyšlehal tě. Pro něj byli koně všechno, pro Masaryka. No a pro mého tátu taky byli koně všechno. On se podíval na koně a už věděl, jestli je dobrý nebo špatný, mladý nebo starý.

Táta měl hodnost, dělal i podkoního. A podkoní u prezidenta to byl pán! Sloužil tam asi dva nebo tři roky? Já nevím, ale celou vojnu. Sloužil u Masaryka, jezdil Pardubickou. Jmenoval se Jiří Onody, slovensky se psal Juraj Onody.

Mýho tátu i jeho sourozence vychovávala vesnice, celá vesnice vychovala tyhle tři cikánské děti. Bylo mu šest měsíců, když mu umřela máma.

Můj děda, tátův táta, dělal starostu Romům, pak musel do války a tam byl zajatý. Za první světové války ho zajali Rusi. Byl sedm let zavřený na Sibiři. Vzpomínal, jak tam měli hlad, jak je Rusáci mučili, týrali. I s Leninem se můj děda potkal. Lenin, to pro něj byl bůh. Kdyby dneska slyšel, co se o něm povídá, tak by se zbláznil. Lenin byl taky na Sibiři a děda byl zrovna tam, kde Lenin.

Tátovi bylo sedm roků, když se děda vrátil. Sedm let! Děti vychovávala vesnice, protože děda dělal něco jako starostu Romům, dával děti do školy, takže se o jeho děti postarali.

Tatínek byl nejmladší, pak byl jeho brácha, pak byla ta sestra Cantika, co je taky na fotce. Jejich maminka zemřela na zápal plic a nikdo nevěděl, že je v té chýši mrtvá. Náš táta něco zkusil, zůstal v šesti měsících sám! Bylo mu šest měsíců, máma byla týden mrtvá a on s ní byl sám. Dva starší sourozenci už sloužili u sedláků, ale můj táta byl malý, a tak s ní byl doma. No, a ty starší děti třeba šly domů jenom jednou za týden, ty u sedláků i spaly.

Náš táta měl ruce tvrdý jak tady ten stůl, a jeho nohy kdybys viděla, jak chodil bosý po těch strništích!

Ladislav K.: Děda byl frajer! On byl černý, vysoký. Byl to chlap! A strejdové – její bráchové? Ještě ve stáří jim říkal: „Vy jste mně chlapi! Pojdte na páku!“ A že strejdové jsou taky udělaný! Ale jemu bylo sedmdesát, vzal je na páku a – vššš! – i vlastní syny porazil! Měl strašnou sílu.

1. *Páka* – hra na poměření sil.

Vlasta O.: Když se šli fotit, tak den potom měl táta rukovat na vojnu. Tak koupil své sestře kytku.

Jeho sestra byla vyznamenaná prezidentem Antonínem Zápotockým. Dala pro Romy dělat kanalizaci, studny, záchody, zkrátka – civilizovala je, protože tam děti hodně umíraly na tyfus. Bylo to v Trebišově. Teta se jmenovala Johana Demeterová, Cantika. Byla v Bratislavě pozvaná na Hrad a tam dostala vyznamenání. V Trebišově dala postavit baráky, školu cikánskou, ale chtěla, aby děti nemluvily cikánsky, aby mluvily slovensky. Bylo to tak v padesátém osmém nebo devátém. Vyučovali tam normálně Slováci, ne Romové, ale Slováci, kteří se museli naučit romsky, aby s těmi dětmi mohli komunikovat. Děti šly do první třídy a neuměly slovo slovensky, jen cikánsky mluvily.

Teta sama neuměla číst a psát, a tak se postarala o to, aby to tam bylo. Ona se do toho Trebišova provdala. Tam je asi pět nebo šest tisíc romských obyvatel. Vzala si Romáka, co mluvil romsky, ale dokázala, že rodiče mluvili s dětmi slovensky a nemluvili cikánsky. A oni ji poslouchali ve všem.

Když jdeš dneska po Trebišově, mluví děti slovensky!

Ladislav K.: A přitom ale cikánsky uměj. Ona byla vyznamenaná za to, že nechala udělat školu. Své peníze dala do chodníků, do studní, protože tam byla velká úmrtnost na tyfus. Postavili si chatrče z hlíny, vedle udělali jámu – no a tam byla voda a ty děti to pily. Teta dala vyvrtat několik studní za své vlastní peníze. Stát jí na to nedával. Chodníky dala udělat, kanalizaci, záchody. Byla bohatá. Ta má hrobku, no to je hrobka! Tam nemá nikdo takovou.

Ladislav K.: Ona byla bezdětná. Vychovala moji sestřenici. Nechala jí na Slovensku postavit barák. Jsou těžký milionáři. Podnikají.

Vlasta O.: Teta dědila po hraběnce. Mého táty sestřenice se vdala do Košic za grófa – hraběte. Vzal si ji, ale ona nevěděla, že je buzerant. Dlouhý léta. A potom už to nechtěla dát najevo, tak s ním zůstala žít. Byla velice krásná. Snědá, ale velice krásná. Je tomu tak dvacet let, co zemřela. A Cantika všechno zdělala.

Vedle mé tety sedí na fotce můj strejda, její manžel. To je velký pán. To už vidíš i podle oblečení, a jak tam sedí. V životě neměl ani košť v ruce, poněvadž by si zničil ruce – hrál na housle. Hrál v kapele v hotelích. Ještě si pamatuji, jak hrál v hotelích. Vyučoval děti hrát. Neuměl ani číst, ani psát. On už tenkrát měl melír šedivej s černým, jak se teď nosí. To mu dělal holič. Jako holka jsem ty jeho vlasy obdivovala, jak to může mít tak přesně udělaný: ty šediny s tím černým! Proč je furt tak uhlazený, upravený? Dennodenně byl u holiče! On byl

furt tak, jak ho vidíš na fotce. I doma. Jmenoval se Demeter Michal. Jeho si vzala moje teta. A ten mluvil romsky. Můj táta se od něj naučil cikánštinu.

Ladislav K.: Cantika, to byla ženská! Podívala se na tebe a hned věděla, co ti je. Nemoce, všechno.

Vlasta O.: Předpověděla všechno dopředu.

Ladislav K.: Ženské třeba nemohly mít děti několik let, ona přišla, řekla – tohleto musíš udělat – a opravdu pak děti měly, a třeba i několik.

Vlasta O.: Mně taky předpověděla ta teta – ne před mým mužem. Před ním akorát řekla, že mě můj muž (byl to Čech) hodně miluje a že kdybych já umřela jeden den, on by umřel druhý den. Nechtěla říct, že on zemře dřív a já zůstanu. Ale když odešel ven, říká mi: „On Láďa umře dřív než ty.“

Taky to byla pravda. Věděla všechno dopředu. Sama byla vdaná, ale děti nikdy neměla.

Byli taková rodina, žili normálním civilizovaným životem. Aby žebrali nebo aby je utiskovali! Můj táta třeba dělal lesního. Kdysi jsi nemohla jít do lesa a uříznout strom, jaký jsi chtěla! Když jsi šla do lesa, bylo tam čistounko jako tady v kuchyni, poněvadž lidi mohli brát jenom to, co bylo na zemi. Suchý větve olámat, ale na víc nesměli šáhnout. Takže lesy byly nádherně čistounký.

Cikáni dostali kdysi pozemek od Marie Terezie. Protože do žádné vesnice Romy nechtěli pouštět, tak jim Marie Terezie vyhraničila pozemek u lesa. To bylo čistě pro Cikány, tam nesměl nikdo z bílých. Jenom pro Cikány to bylo, aby se zcivilizovali. A oni se zcivilizovali, právě ta naše rodina se zcivilizovala.

Halama, to je na okrese Trebišov. Tam se nemluvalo cikánsky už dávno. Byli tam Cikáni snad z celého světa, z Maďarska, z Ruska se tam scházeli, dali je do jedné vesnice. Z toho se udělala jedna rodina, ta tam sídlila a další už k sobě nechtěla. Ty, co mluvili cikánsky, ty pro ně byli jako nějaký aušus. Zkrátka nepustili k sobě nikoho. Chodili do práce dělat sedlákům, žili normálně. Jim se ani neříkalo Cikáni, jim se říkalo „černý prostáci“. Bílý prosták a černý prosták. Bílí prostáci byli Slováci a černí prostáci jsme byli my.

Už tenkrát si Cikáni brali za ženy Slovenky. Cikán měl za ženu Slovenku, anebo obráceně, Slovák si vzal Cikánku. Už tenkrát to tam bylo promíchaný. Ale ty lidi, co žili s Romy, byli odstrčení od Slováků, hlavně od sedláků.

Ladislav K.: Ty Slováci byli chudí, z těch chudých Slováků si braly Romky.

Vlasta O.: Z těch chudých si pobrali Cikánky a obráceně. Jako v dnešní době máš: Černeť si vezme bílou, bílá si vezme černého, tak to i tenkrát bylo, ale pouze jenom v naší vesnici! Jinde se to nedělalo.

Táta dělal různé práce. Jeho nohy kdybys viděla, zničené! A ruce! Měl vypracované ruce. Zaměstnával Romy, postavili školy, obchody, stavěl restaurace a kina. Zaměstnával i sto dvacet chlapů a naše máma pro ně vařila. Spali u nás, po venku spali, všude. Jen aby ti lidé měli obživu. Pak je vzal do Mostu do dolu jako dosídlenec. A tady byl táta velký komunista, až na půdu. Jenže v šedesátém osmém položil funkci, a málem ho zavřeli.

Já ani mí starší sourozenci už nevíme, co je bída. A naše děti? Že bysme neměli, nebo že by na nás přišlo? To neznáme. Z naší vesnice asi žádný. Tam se spolu do dnešní doby nebaví ti, co nemluví romsky, s těmi, co romsky mluví.

Ti, co mluvili romsky, tak z nich si žili dobře hudebníci. Akorát ti žili dobře, co hráli. Ale ti, co neuměli nic, tak žili bídě.

Ladislav K.: A ti, co neuměli romsky – jako třeba my, tak jsme chodili do práce.

Vlasta O.: Pracovali jsme na polích, po sedlácích. Každý měl u svého baráku takové malinké políčko, kde obdělával, ale jenom pro sebe. Jinak dělali po sedlácích. Byly JZD, ale družstva byly malinká, poněvadž tam furt byli sedláci. Většinou chodil každý do práce.

Potom se dělala ta širokorozchodná, co si pamatuju. To bylo po válce. Před válkou dělali většinou po sedlácích.

Muzikanti byli taky. Hráli ti, co mluvili romsky. Na Slovensku nehráli Slováci, jenom Romové. Hráli i Slovákům. To byli tenkrát páni, ti kdo hráli!

Můj táta neuměl ani na píšťalku. on k tomu neměl sklony. Ani jeho rodina neměla sklony k hudbě.

Uměli dělat z proutí, pletli košíky. Můj děda, ten co se vrátil z Ruska, nechodil dělat po sedlácích, ale zastříhával stromy, štěpil, vysazoval nové stromky. Dělal sadaře pro celou vesnici, pro celé okolí.

Všichni pracovali, třeba pece stavěli na chleby. Víím, že dělali pece, košíky, a jedině můj děda dělal to štěpování stromů.

Ladislav K.: Ale tam, kde je naše vesnice, taky měli baráčky udělané z proutí a patřili k naší vesnici.

Vlasta O.: Jo, taky nemluvili romsky, ale už byli nižší. Žili hůř, tak museli jít od tady těch, co měli baráky. Museli jít dál k lesu a tam měli takové baráčky z proutí upletené, ale pěkné. A teplo tam měli. My jsme si tam jako děti chodily hrát. Já vždycky dostala výprask, že tam chodím. Ale ráda jsem si tam chodila hrát s dětmi. Nebo jsem se tam najedla, pak jsem z toho byla nemocná a táta mě zmlátil.

Táta právě zaměstnával i ty, co mluvili romsky. Sto dvacet chlapů měl! Přived je poprvé do Čech, sem do Mostu do dolů, a tam chlapi dělali, aby rodiny mohly žít. A dneska, když tam půjdeš, mají nový baráky postavený, všechno. Kdo vydělal, každý hned stavěl. Už nechťeli ty chatrče, každý stavěl.

Když jsme přijeli sem do Čech, tak mně byl rok, a když se vrátili zpátky na Slovensko postavit barák, bylo mi šest roků. Už jsme tam nemohli zůstat. Já jsem se nemohla zapojit mezi děti a táta už nebyl zvyklý na ten život. Byl komunista až na půdu. Předělával lidi, no – někteří se nechali, někteří ne. Tak postavil barák a odešli jsme odtamtud. Tam byli ještě furt zaostali ti Slováci, ti sedláci. Tenkrát ještě bylo hodně sedláků. Ve škole seděla celá jedna řada dětí kulaků a farářů, těch svatých. Tam jsou hodně silní. A já seděla v poslední lavici. A třeba máma mi dala chleba s máslem na svačinu a tu svačinu mi ukradla popova dcera. A já jsem ji za to zmlátila. No, a učitel nezmlátil ji, ale zmlátil mě. Byly tam velké rozdíly.

Kdežto v Čechách jsem to nepoznala. Nastoupila jsem tady do první třídy v Lubu u Chebu v pohraničí. Nepoznala jsem rozdíly, jako to znaj ty naše děti, jak se říká rasismus.

Tam nás tenkrát bylo – slovenské děti, české děti, německé děti. Je pravda, že jsme vyštvali ty německé děti ze školy. Jak jsme se spolu rvali! Ježíšmarja, to byly války, kdo zvítězí, jestli my, anebo Němci. Byli jsme praštěný. Německé děti s námi nemohly chodit do třídy. Udělali áčko a béčko, protože tam bylo hodně Němců. Béčko byly české, slovenské, bulharské, rumunské a takové různé děti a áčko bylo samí Němci. Mezi námi zůstala jedna holka, která chtěla mluvit česky, Janeta Getzová se jmenovala. Byla to moje nejlepší kamarádka.

No, a v šedesátém osmém táta položil funkci komunistů, protože přišli Rusáci.

Za války tátu zavřeli Němci, dali ho do toho pracovního tábora. Vím, že jich tam bylo hodně v tom pracovním táboře. Vrátil se až po třech letech. Říkal, že v pracovním táboře kopal zákopy pro Němce. Byli zavření, šli na zákopy, potom nějakí zdrhli a táta se vrátil až za tři roky domů. Byl nasazený do tábora a potom utekl k partyzánům. Byl i na Dukle. Vrátil se za tři roky, máma o něm nevěděla nic, kde je.

Němci přišli do vesnice a lidi se jich báli, tak poutíkali, do dřev v lese se poschovávali. Němci jim podminovali baráky, a když se pak vraceli domů, nevěděli to a šlápli na to. Jednoho to zabilo a jednomu to utrhlo nohy. Potom se o ty Romy postarala vesnice. Vzala je do školy, stáhla všechny Cikány do školy a tam bydleli tři čtyři měsíce i s dětmi malými.

Strejdu chtěli Němci popravit. Když přišli do vesnice, museli Romové pro Němce dělat zákopy. Strejda – tátův starší bratr – byl už u partyzánů. A akorát když už mu uprostřed vesnice stavěli šibenici, tak přijeli Rusáci. Takže ho zachránili.

Táta vyprávěl, že když končila válka, tak se schovávali před Němcema a Ludvík Svoboda byl asi týden schovaný u mého dědy. On a nějaký ruský generál. Z Ruska z východu šli sem do Prahy. Přes Duklu šli. To šla armáda, ale Svoboda byl schovaný u Cikánů. Jsou tam samý lesy, Rusko a hned bydlíme my. Hraničíme s Maďarskem a Ruskem – Ukrajinou.

Ludvíka Svobodu jsem poznala osobně. Jako žába jsem dělala brigádu ve Františkových Lázních, hotel Rubeš nebo Rubeška se to jmenovalo. My jsme si tenkrát museli vydělávat. Tak v patnácti jsem šla dělat brigádu a on tam náhodou byl v těch lázních. Čistila jsem mu mundúr. Ale to ještě nebyl prezident, jenom generál. No, kdo tehdy věděl, že nějaký Ludvík Svoboda bude prezidentem? Neslyšeli jsme o něm nikdy, ani ve škole jsme se o něm neučili.

Já jsem říkala tátovi, že tam je takový starý generál, že jsem mu čistila mundúr a že mi dal dvacet pět korun. To víš, to byly penízky!

A táta povídá: „Jak se jmenuje?“

Já povídám: „Nějaký Ludvík Svoboda.“

A táta říká: „Počkej, ten byl...“ – a právě tehdy jsme se dověděli, že toho Ludvíka Svobodu schovával děda.

Pamatuji si osobně jednu starou paní Židovku. Celou rodinu vyvraždili, akorát její syn utek do Ameriky a vrátil se... Teď si to vem: Když byla válka, já ještě nebyla na světě. Já jsem se narodila ve čtyřicátém devátém roce a zpátky na Slovensko jsme se přestěhovali, když mně bylo šest roků. A zpátky jsme šli do Čech, když mi bylo sedm. A ten kluk, její syn, se teprve vrátil. A ona byla taková staříčká, šedivá, strašně hodná paní. A měla tkalcovský stav. Já, já u toho vždycky seděla a koukala, jak plete. Učila mě jezdit s tím člunkem. Tak jsem u toho seděla i dvě hodiny a dělala jsem koberce z hadrů. Někdo říká, že Židi jsou kdovíjaký, ale to jsou strašně hodní lidé. Já, co jsem poznala, tak to byli hrozně hodní lidé. Akorát špatně mluvila, spíš němčinu v tom měla, nemluvila dobře slovensky. Měla zvláštní přízvuk.

Mikuláš K.: Já jsem hrozně rád poslouchal, když si tak staří sedli, pili a začali vyprávět. Za války vykopali v lese díru, přes to dali kládu a plech a zaházeli to hlínou, listím, a tak tam žili.

Vlasta O.: Aby je nenašli Němci.

Mikuláš K.: Pak je našli Rusi, a když zjistili, že tam jedna bába peče placky, tak furt tam Rusi k ní chodili. A oni byli rádi, že tam chodili Rusi. Už se nebáli, že je tam chytanou Němci a že

je postřílejí. To mi vyprávěl táta. Kolik moh tenkrát mít? Tak dvanáct roků. Ani ne, devět asi. A tohleto zažil.

Ladislav K.: A ona těch placek napekla tolik, že prý z toho oslepla.

Mikuláš K.: Oslepla z toho čmoudu, co tam ty placky pekla. Oslepla a zemřela. Oni tam nemohli udělat komín, aby nebylo vidět kouř.

Tak oni byli v té válce. Ale nejen oni, byla tam spousta Cikánů i bílých.

Vlasta O.: Byli schovaní, protože Němci znásilňovali ženské. To byla od nás jedna, měla s ním syna, kluka měla. Byla hrozně hezká a oni ji znásilnili. Dvacet se jich na ní vystříдалo. Porodila kluka a ani nevěděla, s kým ho má. A rok byla nemocná, protože byla vnitřně hodně narušená. Do smrti zůstala svobodná, vůbec se nevdala. Měla k tomu odpor. Už je po smrti.

Když přišli do té vesnice Němci, tak hezké holky znásilňovali, ale ženské, která měla děti, tak té si nevšímali. A tak si svobodné braly k sobě do postele děti, aby k nim Němci nešli. A když to dítě neplakalo, tak ho štípaly, aby brečelo, aby je neznásilnili.

Ladislav K.: Odkud přišli na Slovensko dědovi rodiče, bába?

Vlasta O.: Něco bylo z Ruska a něco z Maďarska. My máme příbuzný v Rusku... Jéžíš, jak se to jmenuje? Taký tam chodí zahalení... My jsme tam letěli z Kyjeva. Takové uličky! To jen koza prošla! A člověk? Já jsem se bála, že se tam udusím. Taková pevnost. Taškent, nebo Tádžikistán? Já nevím. Když jsem tam byla, tak ještě někteří nosili šavle, měli takové černé kaččky, nebo jak se to jmenuje...

Ladislav K.: Takové široké pásy, tam měli dýky, nože. A ty černé hábity, pod nimi všechno schované.

Vlasta O.: Právě mi bylo divné, že ty ženské jsou zahalené a nikdy neseseděly s námi u stolu. Já měla mini – mohlo mi být tak patnáct roků. Pozvali nás. Ale to nešlo, aby sis šla, kam chtěla, kdepak! Tam tě hlídali tyhle, jak říkám. Dál jsme nesměli vidět nic, jenom tam u nich. Tam po těch ulicích tepali talíře, koberce dělali nádherné, takové věci, které jsme tady nikdy neviděli.

Ladislav K.: Oni už tady taky byli u tety, na Slovensku v Kapušanech, v Čechách ne.

Vlasta O.: To je rodina z tátovy strany. Máma má rodinu v Maďarsku. Máma mluvila maďarsky, ona byla přímo Maďarka. Nebyla Romka, ale přizpůsobila se tomu životu. Její rodina sloužila u farářů, to byli velcí páni. Otec s matkou nebyli ani oddáni, museli čekat až po válce, až to sloučili. Až když bylo Československo, tak se mohli vzít. Jen dvě poslední děti jsme Onodyovi, ostatní jsou Adiovi.

Libuše K.: Ale váš táta uměl cikánsky, ne?

Vlasta O.: Náš táta uměl, protože se naučil. Právě že jeho sestra Cantika si vzala toho Cikána, jak je na fotce, a ten mluvil cikánsky. Tolik let byli spolu. To je to samé, jako ty jsi s Ládou a já vás slyším furt mluvit. Tak taky něco pochopím.

Ladislav K.: Já jsem byl na Slovensku, ještě žil děda. Byl jsem u Erži, u matčiny sestry, a děda bydlel u ní. Mně bylo patnáct šestnáct a on po našem, po východňársky: „Máš co kuric?“ Tenkrát byly Detvy cigarety, kdysi to stálo korunu. A když jsme ho nazlobili – jeje-jej! Měl mrtvici, ochrnul na ruku, tak chodil s hůlkou. A jak na nás nemohl, tak vždycky tou hůlkou...

Vlasta O.: Můj táta byl přísný. Jen se podíval, a my jsme věděly, kde máme místo. I naše děti měly tvrdý režim. Bylo nás šest. Já mám sestru, je jí šedesát devět, ale já vůbec nevěděla, že to je moje sestra. Neznala jsem ji. Jsem nejmladší. My jsme byli v Čechách a ona už byla vdaná na Slovensku, takže jsem ji vůbec neznala. Než řekli, že je moje setra, tak jsem ji vyhazovala z baráku.

Ladislav K.: Svoje bratrance, co jsou na Slovensku, jsem viděl poprvé v patnácti šestnácti letech. Taky jsem je vůbec neznal.

Vlasta O.: Naše děti, když slyšely poprvé mluvit cikánštinu, přiběhly domů: „Mami, mami, jak to, že my nemluvíme německy, jak ty nahoře?“

Já povídám: „Německy mluví?“

„No, oni mluví německy.“

Tak přijdou takoví caparti, já na ně česky, a oni na mě cikánsky!

Povídám: „Jak vy mluvíte doma?“

Povídají: „Cikánsky. A vy ne?“

„My ne.“

Ty malé děti nám nerozuměly slovo a já jim!

Vlasta O.: Četla jsem hodně romských knížek, ale v češtině, protože romsky bych tomu nerozuměla. Ale nelíbilo se mi, když fotili, jak Cikáni jedí z lavóru. To pravda není. To jenom fotili novináři, aby měli co dávat. To je samá lež, to jsem neviděla nikde na Slovensku.

Ladislav K.: To bylo ve filmu, jak Heřmánek fotil tu cikánskou nezletilou holku a její máma tam dělala těsto ve škopku. To je nesmysl, blbost.

Vlasta O.: Celý život jsme všichni dělali, celá rodina. Ať byly ženské, chlapi, všechno dělalo. A nemuseli jsme krást a nemuseli jsme podvádět.

My jsme učili rátu číst, psát. Mně bylo šest roků, bráchovi devatenáct – a chodil se mnou do první třídy. Musel se naučit číst a psát. Já jsem ho naučila na papíry na traktor, na motorku, na všechno jsem ho naučila. Neměli možnost chodit do školy.

A manželovi rodiče pocházeli z Rumunska. Za války je Němci naložili do vagónů a vezli je do Německa. Vlak zastavil u Liptovského Mikuláše, tam byli osvobozeni – a už tam zůstali, do Rumunska se nevrátili.

Když je Němci vyhnali z jejich vesnice, tak už měli tříletého syna. Museli ho tam nechat, dát ho jiné ženské, která nebyla evakuovaná. Tchyně není Židovka, ale tchán byl z té rodiny, tak tam toho chlapce nechali. Žije dodnes v Rumunsku. My jsme za ním byli v Rumunsku, ale to bylo v sedmdesátém prvním roce.

Oni už se tam nikdy nevrátili, zůstali v Liptovském Mikuláši a po válce pak jako dosídlenci v padesátém devátém přišli do Čech. Tchyně je doma, sama si dá kukuřici a ví, co se děje (*umí věštít z kukuřice*). Je jí osmdesát tři let. Původem je Polka, ale žila v Rumunsku.

Ladislav K.: Doteď neumí pořádně česky, furt tam cítíš polský přízvuk.

Vlasta O.: Rumunsky už ani neumí. Tchán miloval Hitlera. Nesměla jsi proti němu říct slovo.

Ladislav K.: Kdybys viděla jeho fotku! Vidiš Hitlera – vidiš jeho! Úplně stejný, taky malinký, ty vlasy takhle, knírek. Všechno. On šel do kina, a když viděl, že Rusáci zabíjejí Němce, tak vzal flašku rumu a šup do plátna! No a vyhodili ho z kina.

Vlasta O.: Neměl rád komunisty. Zřejmě mu museli ublížit. Měli asi nějaké krávy a já si myslím, že jim tam všechno vzali. A proto je tchán nenáviděl, hrozně je nenáviděl.

Ladislav K.: On pocházel z nějaké kulacké rodiny. Dělal sudy, nábytek. Byl šikovný, měl peněz jak smetí.

Vlasta O.: Byl truhlář a ten jeho syn v Rumunsku to má po něm.

Tchán málo slyšel, protože když vybuchla bomba, tak mu něco prasklo v uších a moc neslyšel. Ale přesto miloval Hitlera. To nemůžu pochopit. Tchyně Němce nenáviděla. Oni byli furt v sobě, kvůli tomu se nesnášeli. Oni nikdy nebyli zadobře, ani po smrti ne.

Bydlí v Chebu. Pláče, když o tom mluví. Hlavně kvůli tomu klukovi, že ho tam tříletého museli nechat. Museli ho tam nechat, aby ho nezabili. Byla tam její sestřenice, a tak jí ho dala, že je to jako její dítě. Měla za muže Žida, tak s ním šla do transportu. Víš, co to musí být pro ty rodiče? A dostat ho zpátky? To už nešlo, ta sestřenice si ho napsala na své jméno. Ty jsou Kučákovi a on je Bajura. To už to nešlo, aby ho sem dostali. Neprokázala by to, tenkrát to nebylo jako teď.

Tady v pohraničí, na Šumavě, chodili Němci tajně převlíknutí a dětem píchali injekce. Přišli jsme jako první dosídlenci na Šumavu a to si pamatuji – je to pro mě jako sen, mohly mi být tak čtyři roky. A najednou takové střelení! Nás děti i rodiče posbírali – a do školy! Okna byla zatažená plachtou, aby nebylo vidět, že uvnitř svítíme. Někdy učitel hrál na klavír, aby nás zklidnil. Spali jsme na zemi. Máma tam byla taky, ale táta ne, táta někde venku střílel. Byli tam Němci.

A když jsme byli doma sami s Honzou – máma dělala v lese s tátou, tak přišel chla a ženská, měli kožené černé pláště. Jak kdybych je viděla dneska. A teď si vem, že znali moje jméno. Spolu mluvili německy, ale mně říkali: „Neboj, neboj, Vlasta, pojď sem!“ A my jsme měli malinká housata na podlaze a já jsem se mezi ty housata vecpala a hrozně jsem vrískala. Vtom přišel táta. Bývali by nám píchli nějakou injekci, injekcí by nás zabili.

Byli to Němci, mluvili německy. A táta už venku střílel. On dělal v lese a byl u pomocníků. Už venku začal střílet, a tak utekli. A táta se ptal: „Kudy utíkali?“

A Janko – je o dva roky starší – tak říkal: „Tam, táto, utíkali!“

Tak táta vyběh ven, byla tam ohromná vila a za tou vilou schody do lesa. Těma schodama utíkali ven. A potom nás všechny děti pobrali do školy. Střílelo se tam mohutně, hrozně se tenkrát střílelo. Ty pomocníci každé večer měli službu.

Pak jsme bydleli na Chebsku, tam už jsme zůstali. Tak tam každý večer tři čtyři auta, plno milicionářů a lítali od baráku k baráku, protože Němci přecházeli hranice a mstili se. V noci jsme nesměli vycházet ven – a kolik let už bylo po válce!

Když jsme přišli sem, už jsme byly starší děti. Ty krásné baráky, kdybys viděla! Dneska už to ani nestojí! Ty vily nádherné! Němci to měli tak pěkné! Ale hned bylo všechno zdevastované, vybrakované. A kdo myslíš, že to brakoval? Obyčejný lidi? Z okresu chodili s auty a všechno vybírali, starožitnosti, devastovali všechno. Ne ty lidi, co tam přišli bydlet, ale ty, co už všechno vybrakovali.

My jsme přišli do jednoho baráku – nádherná vila! No taková vila, jako kdybys šla do pohádky. My jsme mysleli, že to je hrad. Já tam stála s otevřenou pusou. A když jsme přišli dovnitř a máma viděla ty dětské věci, na stole ještě talíře a lžíce, tak odešla pryč, nechtěla tam být ani hodinu. Viděla to a říká: „Kdepak, ani minutu mě tady neudržíš!“

Tak jsme šli do těch Lubů na Chebsku a tam jsme byli už celý život.

Ladislav K.: Cikáni, co šli ze Slovenska, tak v pohraničí se chytli, tam to bylo potřeba za-
bydlet.

Vlasta O.: V pohraničí byli po válce Řekové, Bulhaři, Rumuni, ti, co se vraceli z koncentráků, i ti, co je evakuovali. Všichni tady zůstali.

Ladislav K.: V pohraničí zůstaly prázdné domy a lidi věděli, že když se vrátí domů, tak tam už nic nebude, všechno bude zničený. A tady měli šanci, dostali práci, byt, všechno.

Vlasta O.: Do těch Lubů kdyby se jelo, tak ti pamětníci, co znali tátu, tak řeknou: „Jéžíš, děda Onody, no jo! To byl ten s koňmi. My jsme mu vždycky ukradli koně a rajtovali je.“

Miloval koně, to mu zůstalo. Jezdil dlouho, do důchodu jezdil s koňmi. Měl bílé koně – Honzu a Šimla, potom měl černé, ty pak prodal do Německa. Celý život byl s koňmi. Já jsem je krmívala jako žába.

I na Slovensku měl koně. Jednoho jsme měli, to si pamatuji. Vždycky mě na něj vyhodil a řekl mu: „Honzo!“ – on dával jenom český jména – „Honzo, ohni se!“ Když šel do stáje, tak ten kůň se pokrčil, abych se nebouchla do hlavy. A pěkně jsem seděla. Ty koně mu zůstali, miloval koně.

Ladislav K.: Šel do hospody s koňmi, opil se a řekl jim: „Běžte domů!“
A koně šli sami. Znali cestu domů.

Vlasta O.: Lehl si do valníku, spal a koně šli. A máma je odpřáhla.

Láďa mu neříkal „dědo“, když byl malý, říkal mu „vijo“. Vždycky slyšel „vijo“, protože táta na něj: „Pojď, Láďiku, pojď, vijo!“ Tak mu říkal „vijo“.

Ladislav K.: A holuby! Kolik měl děda holubů? Možná tři sta, čtyři sta! A kluci se vzduchovkama mu na ně chodili. Rybník měl. Měl to tam velký na Harlase u Františkových Lázní. Já si to pamatuji: Měl takhle barák, jedna stodola, druhá stodola, vzadu rybník, plno ryb.

Košíky plet. Ten když ti udělal stůl, křesílko k tomu, to v životě nekoupíš! Jako kluk jsem s ním chodil, vždycky mě vzal a šli jsme na proutí. Šli jsme i několik kilometrů, měl svoje místa.

Vlasta O.: Já kdybych ti měla vyprávět, tak je z toho knížka, věř tomu!

Rozhovor vedla, zapsala, zredigovala a komentovala Milena Alinčová

Podle mého názoru je velice potřeba oživit dávný romský svět předků. Setkávám se s obrovskou osamělostí lidí, kteří „nemají“, necítí a nectí své předky. Ctít předky bylo pro Romy nedílnou součástí života a nevěřím, že se uzdravíme, pokud se znovu nepropojíme se svými předky.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 298

Připíjím Velkému Místu předků, kde dlí duchové pohádek, kde je ctěna fantazie, kde neexistují žádné předsudky, kde neexistuje vlastnictví a majetnictví, kde není zeměpis a žádné hranice a kde není čas.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 317

— O Ivan Veselý vakerel pal e Šmižaňa, kaj uliľa u kaj barila avri.

Ivan Veselý vypráví o Smižanech, kde se narodil a kde vyrůstal.

Ivan Veselý, jeden z předních romských politiků v České republice, předseda sdružení „Dženo“, vydavatel měsíčníku „Amaro gendalos“, zakladatel romského internetového vysílání „Rota“, pochází ze Smižan. V roce 1995, když byl ještě studentem romistiky na Filozofické fakultě Karlovy univerzity (hobužel, studia zanechal, protože politické aktivity ho plně zaměstnávaly), jsme s ním v rámci semináře natočili rozhovor o jeho dětství. Ve vzpomínkách se Ivanu Veselému spíše než vlastní dětství vybavoval život v osadě, kde se narodil, vztahy mezi Romy, jejich život za války. O tom sice slyšel už jen z vyprávění, ale vyprávění prosetá jednak filtrem paměti a jednak filtrem obecných hodnot jsou tak živou součástí přítomnosti, že podle nich lze určit, co ze společné historie má pro lidi, kteří si minulost ožívají v příbězích, kulturní a životní význam.

Další rozhovor jsme zaznamenali s Ivanem Veselým v lednu 2003.

Následující text je v podstatě poněkud zkráceným přepisem rozhovoru prvního (1995), který je jen o několik málo informací doplněn z rozhovoru druhého (2003).

Otázky kladla vyučující spolu se studenty romistiky.

Rozhovor s Ivanem Veselým je vhodným doplněním následující historické studie o Smižanech.

Me uliľom Smižaňate paš o Novejsis andro aprilis šovardesto pandžto berš. Baruvavas avri paš o papus, bo na has amen kher, ta bešahas ko papus ke baba. Oda ehas ajso phurikano, kaštuno kher. Sar džan pro Ungri, dži akana odoj hin kola kaštune khera. Oda has trin khera, maškaral has e kuchiňa, pal e agorutni sera has e baba o papus, aver sera has mri daj mro dad he amen. Čhavorestar – me som najphureder – man calo familijatar najradeder dikhelas o papus. Jov has chartas, ale has the slugadžis andro peršo mariben. No a furt phirelas manca, džahas andro veš, thovlas man pre men, pro karlikos – karička, kara. *Dvojkolka*. Thovlas man po karlikos, džahas kaštenge. Džalas inke ko rašaj, ko

Narodil jsem se ve Smižanech u Spišské Nové Vsi v dubnu 1965. Vyrůstal jsem u dědečka – neměli jsme byt, tak jsme bydleli u dědečka a u babičky. Byl to takový starodávný, dřevěný domek. Když jedete do Maďarska, tak tam mají takové dřevěné domky dodnes. To byly tři pokoje, uprostřed kuchyň, vzadu bydlela babička s dědečkem a vpředu maminka, táta a my. Od malička – já jsem nejstarší – mě měl dědeček ze všech nejradši. Byl kovář, ale za první světové války byl taky voják. Pořád se mnou chodil, šli jsme do lesa, posadil si mě na krk anebo mě vezl na „karlíku“, na káře, dvojkolce. Posadil mě na káru a jeli jsme do lesa na dříví. Anebo šel taky k faráři, k Bandeburovi, protože dědeček byl

Bandeburas, bo ehas igen pobožno manuš. Džalas leske pre fara o kašta te phagerel, te čhingerel, avka te pomožinel, te žutinel leske andre koda dživipen. Ta lelas man. Šadzík leha phiravas, bo phenav, dikhelas man rado. Le papus vičinenas Kanalo. No, Kanalo. Sar elfos dičhol avri, te dikhena pre leskeri fotka.

E baba, e phuri Kanalka, tak tiž – me somas lakero! Phenen, hoj somas najgodaveder maškar savore kole čhavengere, čhajengere čhavore. Bo sar džavas andre škola, tak cindas mange e taška, cindas pre mande neve grati – bo k'amende, sar džan o cikne čhavore andre škola, ta imar kavka andro augustos, maj calo Šmizaňa pro čhavore cinel neve grati. Neve taški, sa, so kempel. Ta joj mange cindas, me mange pre kada pametnav, sar mange oj cindas. No aľe oj, e ňebožko miri baba, tiž has lachi džeňi, ajsi, kajsi, hoj ča love kamelas. Oj na kamelas perdal peste love! Rado tavelas, rado delas le čhavorenge, kale čhaske, kala čhake. Aščal kada kamelas love.

O papus kerlas peske buťori, modľinlas pes, mas na chalas, ča grisi, grisi chalas, kola fazoľi, kukurici, aľe mas ča kurke chalas. Na chanas but. A e baba, inke joj ča pro masa. Joj phirlas ajsa zajďicaha, sako d'ives mušinlas te phirel – andal foros vaj andal o gav jekh pherdo zajda savorenge. Amen samas odoj but čhavore, bo mra da mek hin – jekh, duj, trin, štar pheňa a duj phrala. No amen samas savore ke baba ko papus, b'oda has les

ohromně pobožný člověk. Šel na faru nalámat, nařezat dříví a faráři v tomhle životě trochu vypomocť. A mě bral s sebou. Všude jsem s ním chodil, protože, jak říkám, měl mě rád. Dědečkovi říkali Kanalo. Jo, Kanalo (Ušatec)! Když se podíváte na fotku, vypadá jako nějaký elf.

Babička, stará Kanalka, ta taky na mě držela! Prý jsem byl nejchytřejší ze všech dětí jejich synů i dcer. Když jsem šel do školy, koupila mi tašku, nakoupila mi nové šaty – protože u nás, když jdou malé děti do školy, tak už takhle v srpnu celé Smižany nakupují dětem nové šaty, nové tašky, co je potřeba. Takže mně to koupila ona, babička, na to se pamatuju, že mi to koupila ona. Ona nebožka babička byla taky dobrák! Pořád jen chtěla peníze. Jenomže ty peníze nechtěla pro sebe. Ráda vařila, ráda rozdávala, tomuhle synovi, téhle dceři. Kvůli tomu chtěla peníze.

Dědeček zase, ten si udělal svou práci, modľil se, nejedl maso, jenom kaše, samé kaše, fazole, kukuřici, maso jedl jenom v neděli. Nejedli moc. A babička, ta zase jenom maso. Chodila se zajďickou¹, musela jít každý den – a vždycky přinesla z města nebo z vesnice plnou zajdu pro všechny. Bylo nás tam spousta dětí, protože moje maminka má ještě – jednu, dvě, tři, čtyři sestry a dva bratry. A všichni jsme bydleli u dědy a u babičky, protože měli

1. *Zajda* – deka, ve které nosily romské ženy na zádech všechno, co se dalo a co bylo potřeba: kovářské výrobky svých mužů na prodej, potraviny, které dostávaly od selek za výpomoc v domácnosti, a podobně.

bari dvora. Kavka has le papuskero kher, pal leskero docirfas jekh čhavo, aver kher docir-dlas aver čhavo. Mri daj hiňi najterneder. Amen savore čhavore samas pre ajsi bari dvora. T'oda pr'aja dvora has trin khera, chlivi, kola drevarňi, le papuskeri kovarňa, kaj kerlas o petala, o lanci. Oda has bari dvo-ra, baruvahas avri jekhetane, savore bratran-cenca, sesterňicenca. No a pr'oja dvora has mek chaňig. Dži mek doakana hin odoj. Jekh kher ačhiľas, ola sar burinde, thode ne-ve. B'oda has kaštuno.

Oda has khera dručkendar?

Na dručki. Švaľi. Švaľi oda hin ajse thule kašta sar metrovica. Džan pro Ungriko, mek dži do akana hin ajse khera. Avral normalno kašt, aľe zakerdo čikaha. Maškar o švaľi čik. Avral čik he šašos. Šašos he čik upre.

Sar phenav, oda has bari dvora, odoj ba-ruvahas savore, vaš oda has la babate ajsi po-vaha. Pro love.

Oda has tumara dakeri daj? Sar oda, sem čirla oda has avka, hoj sajekh romňi džalas pal o rom? Bori džalas te bešel ke sasvi...

Oda kavka has: Hinke mre dadeskri daj, e baba Hela – paťiphenav, na kamav vareso

velký dvůr². Takhle byl dědečkův domek, za jeho domkem si postavil domek jeden syn a další domek si obstaral druhý syn. Maminka je nejmladší. A my všechny děti jsme byly na jednom obrovském dvoře. Na tom dvoře byly tři domky, chlívky (pro prasata), dřevníky, dě-dečkova kovárna, kde vyráběl podkovy a řetě-zy. Velký dvůr to byl a my vyrůstali společně se všemi bratřenci a sestřenicemi. A na tom dvo-ře byla ještě studna. Dodnes tam je. Domek zůstal jenom jeden, ty druhé zbourali a posta-vili nové. Protože ty staré byly ze dřeva.

Z kmínků³?

Ne kmínky, trámy (pražce). Taková silná břevna jako metrové dřevo. Zajedte se podí-vat do Maďarska, ještě dnes tam jsou takové domy. Zvenčí je dřevo, jenomže omítnuté jí-lem. A mezi trámy je taky jíl. Zvenčí jíl a rá-kos. Rákos a na tom jíl.

Jak říkám, na tom velkém dvoře jsme vy-růstali všichni, a proto měla babička takovou povahu. Byla na peníze.

Takže babička byla maminčina maminka? Ale jak to, vždyť dříve vždycky následovala žena muže? Snacha šla bydlet ke tchyni...

To bylo tak: Tatínkova matka totiž, babička Hela – s prominutím, ani se mi to nechce ří-

2. *Pre dvora* – dosl. „na dvoře“. „Dvůr“ bylo prostranství před domkem. Podobně jako tomu bylo u dědy Ka-nala, si synové obvykle přistavovali domky v sousedství otcova domu a pak měli všichni dohromady jeden společný dvůr, kde se scházelo celé příbuzenstvo a kde si hráli všichni bratřenci a sestřenice.

3. *Khera dručkendar* – domky z kmínků (obvykle mladých habrů) se stavěly v některých spíše chudších osa-dách, a to v místech, kde bylo dost lesů a kde naopak chyběl jíl vhodný k výrobě nepálených cihel. *Khera kaštendar/švalendar* – dřevěné domky, domky z trámů byly dražší, stavebně náročnější a svědčily o vyšším sociálním statusu těch, kdo v nich bydleli.

te phenel – ta joj na kamelas mra da andre famil'ija. E baba has blondinka, belave jakha. Mre dadeskri daj. E Bakri. Joy has parňi a mri daj kal'i segno. Mra babakeri daj, e Beta – džanen, sar varekana – no ta pes thoda šafariha. Vašoda has e baba, e Hela, parňi. Vaš oda joj na kamelas mra da, bo mri daj kal'i segno. A tiž la babake Helake na has andal lachi famil'ija, b'oda jon has lavutara, charti – pro lavuti dži do akana bašaven. Jon (la baba Hela) has feder famil'ija, bo lakre phrala has majstri, inžinera.

Inžinera? Imar akor inžinera?

Imar akor. Duj akedemiji has mre dadeskre bačis. Pal'is has baro komunistas! Jov mek paš e peršo republika kerđas obchodno akademi-ja. A jov pes varesar rakhlas kale komunisten-ka, kale phurenca, so has paš e peršo republi-ka, jov prindžarlas le Novomestkis, Šmidke, Husakos. No ta jov varesar lenca balaginelas, terňipnastar. Jov has čoro, the jon has čore.

*Tumare dadeskeri daj dad tiž bešenaz Smižan-
ňate?*

Tiž! Keci? Maj duj šel metri khatar e baba Kanalka. Pandžto abo šovto kher. O dad the e daj baronas avri pre jekh placos, sar pes phenel, sar has terne, phirnas upre tele, pal o veša, giľavenas, bengaz džanen, so ker-nas. No a sar la dake has dešochto berš, uli-lom me.

Ola duj famil'iji na denas duma, aľe imar pal'is, sar me ul'ilom – imar o čavoro kadaj, so pes del te kerel – no tak chudle varesar te

kat – ona mou maminku do rodiny nechtěla. Babička byla blondýnka a měla modré oči. Otcova matka. (Říkali jí) Bakri (Ovce). Byla bílá a maminka byla tmavá. Matka babičky Hely, prababička Beta – víte, jak to dříve chodilo – držela se šafářem. Proto byla ba-bička Hela bílá. Maminku nechtěla, protože ta byla černá. A taky nebyla pro babičku He-lu ze „slušné rodiny“, protože maminiční pří-buzní byli kováři a hudebníci – dodnes hrají! Ale babička Hela měla lepší rodinu, její bra-tři byli stavební mistři a inženýři.

Inženýři? Už tehdy inženýři?

Už tehdy inženýři. Můj strejda měl dvě aka-demie. Pak z něj byl velký komunista! Už za první republiky si udělal obchodní akademií. Pak se nějak setkal s komunisty, myslím ještě s těmi starými komunisty, prvorepublikový-mi, jako byl Šmidke, Novomeský, Husák. S těma se od mládí kamarádil. On byl chudý, oni byli chudí.

*A to tatínkovi rodiče bydleli také ve Smižan-
nech?*

Taky! Jak daleko? Takových dvě stě metrů od babičky Kanalky. Pátý, šestý domek od nich. Tatínek a maminka vyrůstali na „jednom place“, jak se říká, jako mládež chodili spo-lečně semhle, támhle, po lesích chodili, zpí-vali a čerti vědí, co ještě dělali. A když bylo mamince osmnáct let, tak jsem se narodil.

Ty dvě rodiny spolu nejdřív nemluvily, ale když jsem se narodil – dítě je tady, co se dá dělat – tak spolu zase nějak začaly mluvit.

del duma. Sar has otpustos anebo sar has Karačoňa, no tak pativ pes denas. Na chuťker-nas peske khatar o meňa, aľe bečelinenas pes.

Phenen amenge mek vareso pal koda tumaro bačis inžiniris!

O Dudis. O nebožko Dudis muľa, sar mange has ochto abo eňa berš. Jov pes vičinlas Dezider Šarišský, vičinenas les Dudi. Pal o mari-ben kerlas Trincoste rjadtelís kole strojaren-ge, paľis kerlas tajomňikos KSS Kašate. Me pre leste pametinať, bo mange phenlas: „Mro čho, phir andre škola!“ Sar mange has eľta, ochto berš, me anavas čisto jedňički, ta mro dad pes ašarlas. Peskere bačiske. Phenlas les-ke: „Dikh kadej, so mange barol!“ A o bačis phenlas mange: „Mro čho, sikhľuv!“ A kijo phuripen kerlas kher peske Šmižanate. Jov phirlas, prophirlas, oda ča o Del džanel, kaj phirlas, aľe sar has phureder, ta imar kamelas khere te džal, ke Šmižana. Chudňa te kerel baro štokovcos, na dokerďas, bo muľas. Les-kere čhave dokerde. Dži doakana odoj bešen.

A leskere čhave – so keren?

So jon keren? Ma phučen mandar! O bačis ča buťi, ča buťi, na bešelas khere, avelas khe-re duvar andro čhon a leskeri romňi na star-činlas pre lende. Jov muľa, kana le najphure-dereske has biš berš. Paľis jov kerlas pr'ola terneder a jon baronas – sar pes phenel – „avri pro placos“, korkore. Ta so šaj kerlas čori romňi? Pandž čhave, phirelas andre bu-ťi, ačhavelas o kher, kerelas tosarastar dži ra-ťi a o čhave baronas korkore.

Když byla pouť nebo o Vánocích, tak se vzá-jemně hostily. Kolem krku si neskákaly, ale chovaly se k sobě slušně.

A řekněte nám ještě něco o tom strýčkovi inže-nýrovi!

(Říkali mu) Dudi. Nebožtík Dudi umřel, když mi bylo asi osm nebo devět let. Jme-noval se Dezider Šarišský, říkalo se mu Du-di. Po válce dělal nějaký čas ředitele ve Tři-neckých strojárnách, potom dělal tajemníka KSS v Košicích. Já ho pamatuju, říkal mi: „Chlapče, chod' do školy!“ Když mi bylo se-dm, osm let, nosil jsem ze školy samé jed-ničky a táta se se mnou svému strejdovi chlubil. Říkal mu: „Hele, co mi tu doma roste!“ A tak mi strejda říkal: „Chlapče, uč se!“ Na stará kolena si stavěl ve Smižanech dům. Předtím jezdil – Bůh ví, kde všude jezdil! – ale na stáří se chtěl vrátit do Smi-žan. Začal stavět velký patrový dům, ale ne-dostavěl ho, umřel. Dostavěli ho jeho syno-vé. Dodnes tam bydlí.

A jeho synové? Co dělají?

Co dělají? Na to se mě neptejte! Strejda byl samá práce, samá práce, nebydlel doma, při-jížděl domů dvakrát za měsíc a jeho žena na děti nestačila. Pak umřel, když bylo nejstar-šímu dvacet let. A tak musel ten nejstarší dělat na ty mladší a ty mladší rostli – jak se říká – „na place“, sami. Co mohla chudák ženská dělat? Pět dětí, chodila do práce, sta-věla dům, dřela od rána do noci a děti rostly samy.

Ta na vakeraba pal oda. Šaj phučav, keci čhave san tumen?

Man hin jekh pheň a trin phrala. Amen sam pandž džene. Mange phenen Janču. E baba Kanalka man avka vičinlas pal peskero phral, so muľas. Hoj maravas pre leste avri. No tak kerdas mandar Jančus.

No a soske tumenge thode Ivan?

E daj has varesar nasvali, mušinde la te del transfuzija a diñas la Rusos rat. Odoj Kežmarkoste andre špitala. Odoj has furt Rusi. Pal koda Rusos mange thode nav Ivan.

K'amende o Roma le Rusen bečelinenas. Pandž Roma khatar amende has andre Rusiko, paš o Svobodas, andre leskeri armada. Mro papus pal mre dadeskeri sera, jov has polno žandaris paš e Slovensko republika, paš o Tisas. Sar has kola, so phirnas pro motorki, so kontrolinenas le slugadžzen, oda has mro papus. Andre slovaňiko armada. O phuro Dugasis, jov tiž has andre slovensko armada. Sar len bičhade pre rusiko fronta, ta jon denašle. Sar oda Nalepkas, oda doktoris – jov has tiž Šmižanatar. Tak jov denašla a o Roma denašle leha. Jon denašle kijo Rusi. A miro bačis, o ňebožko Dodis, ta sar chudle koda *Slovensko narodno povstání*, ta jov ilas le muršen khatar amende, gejlās lenca pes te marel andro povstání. O phuro Dukas, o Mlakas, o Jožus, o Dundis, o Melkos – pandž Roma khatar amende has andro povstání, aver has andre Svobodaskeri armáda.

Tak už o tom nebudeme mluvit. Můžu se zeptat, kolik je vás dětí?

Mám jednu sestru a tři bratry. Je nás pět. Mně říkají Janču. Babička Kanalka mi tak začala říkat po svém bratrovi, co umřel. Že prý jsem mu byl podobný. Tak ze mě udělala Janča.

A po kom vás pojmenovali Ivan?

Maminka byla jednou nějak nemocná, museli jí dát transfuzi a krev jí dal nějaký Rus. V nemocnici v Kežmarku. Tam bylo Rusů vždýcky dost. Po tom Rusovi mě pojmenovali Ivan.

U nás si Romové Rusů vážili. Pět Romů od nás bylo v Rusku, ve Svobodově armádě. Dědeček z otcovy strany byl za Slovenské republiky, za Tisa, polní četník. To byli ti, co jezdili na motorce a kontrolovali vojáky – tak to byl můj dědeček. Ve slovenské armádě. A starý Dugas byl také ve slovenské armádě. Když je poslali na ruskou frontu, tak oba utekli. Jako Nálepka, ten doktor – ten byl taky ze Smižan. Tak on utekl a Romové s ním. Utekli k Rusům. A potom nebožtik strýček Dodi, jak začlo Slovenské národní povstání, tak sebral chlapy od nás a šli bojovat do povstání. Starý Dukas, Mlakas, Jožus, Dundis, Melkos – pět Romů od nás bylo u partyzánů a další ve Svobodově armádě.

Sar oda, hoj tumaro papus the oda aver Rom has andre Tisoskeri armada? Sem paš o Tisas lenas le Romen andro špecijalno cigansko butakeri armada?

Andro gav has gardisti. O Roma len prepořinde. Sar pes vareso kerel le Romenca, ta o Roma pes thoven: „Dža, de les!“ No a jekhe gardistas avka cirdle pre peskeri sera a jov pre lende likerlas kavka o vast. Pal e Šmižaňa has němci ko leřiskos, a sar avenas o Němci, ta oda gardistas sidarlas ko Roma: „*Chytr o ucekajce, bo Němci idu!*“ A o Roma denařkerde pal o veřa. Jov pes diňa ko gardisti daratar, aľe čačo gardistas na has. Has čoro gadžo, barolas avri takoj paš o Roma, pro hedos. Amen, sar samas čhavore – imar has phuro – ta pal leste vičinkerahas: „*Šoškar gardista! Šoškar gardista!*“ Bo amen sikhľuvahas andre škola, hoj o gardisti lenas le Romen palal. A jov vičinelas pre amare phure: „*Zoberte si tie cigancata odtial, lebo na nich pustim psa!*“ Amare phure phenenas: „Den les smirom! Andre vojna amenge pomožinelas.“

Kavka has inač. Me sar čhavoro na džanavas, s'oda hin barvalipen, aľe sakone Romes has lačo kher kařtuno, odoj has valkara, mro papus has charťas, aver has odoj lavutara. Le phure Dučkas has pekarňa, so

Jak to, že se váš dědeček a ten druhý Rom dostali do Tisovy armády? Za Tisa přece byly pro „Cikány“ určené zvláštní vojenské pracovní útvary⁴.

Ve vesnici byli gardisti. A Romové je podplatili. Když se něco děje Romům, tak se daří dohromdy, složí se: „Jdi, dej mu!“ Jednoho gardistu si takhle získali a on pak držel nad Cikány ochrannou ruku. Za Smižany bylo německé vojenské letiřtě, a jakmile řli Němci, ten gardista přiběhl k Romům: „*Chytr o ucekajce, bo Němci idu!*“ A Romové utekli do lesa. On se dal ke gardistům ze strachu, ale skutečný gardista nebyl. Byl to takový chudák, vyrůřtal hned vedle Cikánů, takhle na kopci. My jako děti – to už byl starý – jsme na něj pokřikovaly: „*Šoškar, gardista! Šoškar, gardista!*“ Protože jsme se ve škole učili, jak gardisti pronásledovali Romy. A on pak křičel na naše staré: „*Zoberte si tie cigancata odtial, lebo na nich pustim psa!*“ A naši starí Romové řikali: „Dejte mu pokoj! Vždyť nám za války pomáhal.“

Ale ono to bylo všechno i jinak. Já sice jako dítě nepoznal, co je přepych, ale všichni Romové u nás měli sluřné dřevěné domky, byli u nás Romové, kteří vyráběli nepálené cihly, děda byl kovář, ostatní byli hudebníci. Starý

4. Za druhé světové války byla Slovenská republika (vznikla 14. 3. 1939) spojencem nacistického Německa. Prezident Tiso dal Hitlerovi k dispozici dvě divize okamžitě poté, co Německo přepadlo Sověřský svaz. Cikáni byli z normální armády vyloučeni, byly pro ně zřřzeny zvláštní vojenské pracovní odděly. Zpočátku byl ovšem přístup oficiálních autorit vůči „Cikánům“ diferencovaný. Ti, kteří se „přizpůřobili slovenskému národněmu řivlu“, neměli být považováni za „Cikány“. Odvodové komise rozhodovaly, kdo z Romů pūjde „jako Cikán“ do pracovního řtvary a kdo „jako Slovák“ pojede bojovat na ruskou frontu. Mnoho Romů (podobně jako i mnoho Slováků) pak z Tisovy armády dezertovalo a dostalo se později do 1. Československé armády Ludvíka Svobody.

pekela mare – na ča le Romenge, the le gadženge, savorenge. Khere les has bov, ajso baro, pametina, sar has Patraďi, ta ke leste šinga phirahas te pekel. Palis has odoj o phuro Bulicis, jov inke kerlas kaštendar veci, kerlas lopara, balaňa. Odoj has pascira, le gadženge pasinenas le bakren, gurumňen. Ole phure Romen has buti, has len khera, has len so te chal, has len garudo somnakaj, has len varekana rup. Dživenas le gadženca, le Židenca, le Němcenca, le Polakenca, le Ungrenca – ajso mišungos has odoj anglo mariben. O džene dživenas lačeste.

Has odoj jekh Rom a jov has Němcostar, jepaš Němcos. Andre vojna les ile andro *wehrmacht*. Has les belava jakha, šarga bala, ta les ile andro *wehrmacht*. A has jepaš Rom. Marelas pes varekhaj andre Rusiko.

Dživelas maškar o Roma?

Ko Roma dživelas. Miro phral ila leskera ča. Paš o komunisti kerlas bacharis. Furt les like-relas odi uniforma. Palis agitinda pr'oda mire papus, le Sirkas. So has le Svobodoha, mire dadeskero dad. Pisinelas pes Bangas, vičinenas les Sirkas. (Palis peske prečhida o nav: Veselý! Phučen lestar soske. Ale imar na dživel.) Oda jepaš Němcos leske phenel: „Sidar, aveha te pomožinel, te žutinel, sar bacharis. Kašate. Salas slugadžis, džanes, sar so. Me tuke savoro vibavina.“ O papus has imar andro dochodkos, phenel: „Pořinen vaše?“ „Ma dara, chudeha viplata.“ No o papus kerlas bachariske jekh čon, palis les čhide avri. Me lestar phučavas: „Pupu, soske tumen čhide avri?“ Phenel: „Has odoj

Dučko měl pekárnu, pekl chleba – nejenom Romům, gádžům taky, všem. Měl doma obrovskou pec, pamatuju, jak jsme si k němu na Velikonoce chodili dávat péct „šinga“ (plněné sladké rohlíky). Pak u nás byl starý Buliček, ten vyráběl věci ze dřeva, dělal vály do kuchyně, korytka. Pak tam byli pastýři, chodili gádžům pást ovce a krávy. Všichni staří Romové měli nějakou práci, měli kde bydlet, měli co jíst, měli schované i nějaké zlato nebo stříbro. Žili pohromadě se sedláky, s Židy, s Němci, s Poláky, s Maďary – prostě to byl před válkou mišunk. Lidi spolu vycházeli.

Byl tam jeden Rom a ten byl od Němce, napůl Němec. Za války musel do wehrmachtu. Měl modré oči, světlé vlasy, tak ho vzali do wehrmachtu. A přitom to byl napůl Rom. Bojoval někde v Rusku.

A to žil v osadě mezi Romy?

V osadě žil. Můj bratr si vzal za ženu jeho dceru. A za komunistů dělal bachaře. Pořád ho to drželo – být v uniformě. Pak na to zagitoval mého dědečka, Sirku. Toho, co byl ve Svobodově armádě, tatínkova tátu. Jmenoval se Banga, ale říkalo se mu Sirka. (Pak si změnil jméno na Veselý. Zeptejte se ho proč! Jenže už nežije.) Ten napůl Němec mu povídá: „Pospěš si, potřebujeme bachaře na výpomoc. Do Košic. Byl jsi voják, víš jak to chodí. Všechno ti vybavím.“ Dědeček už byl v penzi, povídá: „A platí za to?“ „Neboj se, dostaneš výplatu.“ No tak toho bachaře dělal měsíc a pak ho vyhodili. Ptal jsem se ho: „Dědo, proč vás vyhodili?“ Povídá: „To víš, bylo tam

pherdo Roma, ta lenge hordinavas cigaretli, chaben lenge hordinavas, kada lenge kampelas, kada kamenas, ta lenge keravas laches, paľenka lenge andom.“ Ta les pal o čhon čhide avri. A has les uniforma, pištoľis, sa.

Koda ujcus, la babakero phral, jov tiž has mišungos. Němcikone Židostar. Koda les diňa te študinel avri, na koda dad, so leha paľis leskeri daj dživelas, aľe koda, so les kerda.

Aľe andro historicka lekhipeňa pisinen, hoj vaj jekhe Romen diňa te študinel avri o Pajdušák.

O Pajdušák thoda odoj keresti. Dži doada-dives odoj terdon. Kavka džal o drom, kije vatra, pre jekh agor hin jekh kerestos, pre aver agor hin aver kerestos.

Sar džava khere, ta mušinav te džal andro archivov pre Spišsko Kapitula, sar oda has. Smižaña na has bari vatra. Šel manuša. Ola phure Roma Šmižañatar. Pal o mariben paľis o komuňisti odoj bičhade avren – Žehratar, Lubicatar, Hranovnicatar – sa kajse fajne Cigáni.

Čačes fajne?

Ta na? Ajse degeša Roma! Chanas grajen, rukonen, murdalo mas. Te murdaľolas balo gadžeske, ta o gadže čhivenas andre koja kafilerka. Ta jon džanas, anenas khere, tavnas,

spousta Romů, tak jsem jim nosil cigrety, jídlo jsem jim nosil, tohle potřebovali, tohle chtěli, tak jsem to pro ně dělal, pálenku jsem přines.“ Tak ho za měsíc vyhodili. A přitom měl uniformu, služební pistoli, všechno.

Nebo ten strejda z babiččiny strany, ten byl taky mišunk. Od německého Žida. Ten ho dal vystudovat, ne ten táta, co s ním pak prababička žila, ale ten, co ho stvořil.

Aľe tady v historickém článku o Smižanech piší, že několik Romů dal vystudovat ten osvícený farář Pajdušák.

Pajdušák dal postavit v osadě kříže. Dodneska tam stojí. Takhle je cesta, co vede k osadě, na začátku cesty je jeden kříž a na konci je druhý.

Až pojedu domů, musím se podívat do archivu na Spišskou Kapitolu, jak to všechno bylo. Ale původně Smižany nebyly tak velká osada. Takových sto lidí. Ti původní, staří Romové ze Smižan. Ale po válce tam komunisti nahnali Romy ze Žehry, z Lubice, z Hranovnice – samé takové fajnové Cikány!

To myslíte vážně – že byli fajnoví?

Samozřejmě! Špinaví koňožrouti! Jedli koně, psy, zdechliny⁵. Když sedlákoví zdechlo prase, sedláci to házeli do kafilerky. No a oni šli, přinesli to domů, uvařili a snědli. Třeba stará

5. Spišský vzdělanec Samuel Augustini ab Hortis publikoval v roce 1775 vzácný spis o Romech *Zigeuner in Ungarn* (Cikáni v Uhersku). Knihu v německém originále a slovenském překladu vydalo v roce 1995 nakladatelství Štúdio v Bratislavě. Mnoho informací sebral Augustini z předchozích literárních zmínek o Cikánech, ale řadu zajímavých údajů získal nepochybně od Romů samotných. Jeden z nich se týká konzumace uhynulých zvířat. V kapitole „O jedlách a strave Cigánov“ píše: „Jedia uhynuté ovce, svine, hydinu a rožný statok bez toho, aby si čo len trochu ohrozili zdravie. Keď im niekto vyčíta, odpovedia:

chanas. Phuri Bibla! Me la pametina v kola Romňa! He buři kerelas, zarodelas peske lo-vore, ale furt phirelas, rodelas, ča pal o mur-dalo mas. Te na chalahas murdalo, talam na ačhilahas džidi. Zoraři džuvli has! Ta joj tiž has odarig varekhatar, kaj kajso džungipen chan. Imar deš berš, sar mulas. Joy phirlas amenca andro kinos. Oja phuri Romňi amenca phirlas andro kinos, cikne čhavorenca! Cinlas peske listkos andre peršo rada, the kinos sar dikhelas! Me la pametina v presnes, ola phura Romňa. Korkori dživlas.

Oda na has lačhes, kana amenge o komuňisti bičhade ole degešen, ole cudze Roman. Me pametina v sar čhavoro – o bare maribena! O tovera, o vidli, o čhura, šabli...

Khatar lenas o Roma o šabli?

Cinde peske. Stradle len varekhaj. „Sar koda čhavo šaj peske dovolinel te phirel pal e čhaj andal amari familija?“ Abo kana bavinenas karti, vareko vareso phenda – mariben! Sako džanelas, kaha kampel te likerel. Familija

Bibla! Já na tu ženskou dodnes pamatuju! Chodila do práce, dělala, vydělala si krásný peníze, ale pořád chodila a slídila, kde co zdechlo. Ta kdyby byla nejedla zdechlina, tak by snad vůbec nemohla žít. Silná ženská to byla! Taky pocházela odněkad odtamtud, co jedí takovýhle svinstvo. Umřela – to už je nemíň deset let. Chodila s náma do kina, s malýma dětma! Koupila si lístek do první řady, a jak koukala! Já si na tu starou Romku přesně pamatuju. Žila sama.

Samozřejmě to nedělalo dobrotu, že nám tam komunisti nastěhovali ty špindíry, ty cizí Romy. Já se jako dítě pamatuju – to byly rvačky! Sekery, vidle, nože, šavle...

Kde vzali Romové šavle?

Koupili si je. Někde je sehnali. „Jak si dovolí ten kluk chodit za holkou z naší rodiny!“ Nebo si něco řekli při kartách – a už byla rvačka. Každý věděl, s kým má držet – příbuzní s příbuznými – to už jsme odmalič-

‘Mäso zvieraťa, ktoré usmrtil Bob, musí byť lepšie, ako také, ktoré zomrie ľudskou rukou.’ Iba koňské mäso, zdá sa, že je im protivné a nejedia ho, či už ide o uhynutého, alebo zabitého koňa. (s. 26)

Podobně jako v Indii, je i v tradičním společenství Romů důležitým rozlišovacím znakem mezi „kastami“ a rody konzumovaná strava. Za „žuže Roma“ (dosl. čisté, čistotné – rituálně čisté) se považují ti, kdo nejedí právě maso koňské, psí nebo zdechlina. „Čistý Rom“ by nikdy nepojedl pokrm v domě „degeše“, to je někoho, kdo se živí koňským a jiným „nečistým“ masem. Pochopitelně byla mezi „žuže Roma“ a „degeša“ přísná endogamie – to znamená, že se mezi sebou neženili a nevdávali. Komunistická asimilační politika, na které se „strana a vláda“ usnesla v dubnu 1958, spočívala mimo jiné na nehumánní manipulaci s „občany cikánského původu“ – v zájmu „jejich převýchovy“. Ne jedné straně se měla rušit „nežádoucí cikánská soustředění“, ve kterých se „udržoval zaostalý primitivní způsob života“, na druhé straně – pokud to kde politikům vyhovovalo – sestěhovávali necitlivě dohromady romské rodiny a rody, které žily podle odlišných kulturních zvyků. V takových umělých seskupeních pak docházelo ke rvačkám, nevraživosti, nekontaktnosti a obvykle i k celkovému sociálnímu poklesu manipulativně ustavené komunity. Nikdo totiž necítil zodpovědnost za společenství, které bylo lidem vnuceno.

familijaha. Mek o cikne čhavore džanen, ko hin amari familija, ko na, ko hin žužo, ko hin melalo, kaha šaj del duma, kaha našti del duma. Koda na egzistinelas te džal ke varekaste andro kher, ko chalas grastano mas!

Ale imar akana varesar pes zvalcinde savore. Kadaj hin buter čhaja, kadaj hin buter čhave, ta pes len. Ale čirla? Našti! Paš e baba Heľa? Ta kaj! Paš late has manuš, te has šukar parno. Ajsen rado dikhelas, ale ola kale? „Dža, garuv tut, tu kaľi morči!“

Akana hin aver doba. Savoren hin sateliti, videa, o terne pes bavinen pro kompjuteri...

Vakeren mek romanes ke tumende?

Vakeren. Oda hin romaňi mistika varesavi. Vakeren romanes, ola terne pes bavinen kompjutrenca, ale pašoda kamen te džal pale kij'oda purano štilos.

Sar oda mišl'inen?

No ta roden, furt roden oda čirlatuno. K'amende hin ola, so džanen te sastarel. Abo pes sikhavel – odoj, kaj o Zahrad – odoj pes sikhavel o husaris bijo šero. Mange pes sikhavel e baba Kanalka, so paš late bešavas. O bačis Dodis pes mange sikhavel. Sar hin vareso nalačo te ačhol, varesi bibacht, ta furt pal mande aven ola mire mule. A me imar džanav, hoj man mušinav te chraňinel. Ta man oda d'ives scirdav. Calkom man scirdav. Minimum kerav, minimum dav duma, na sikhavav man ňikhaj, užarav, sar kada d'ives predžala. A funginel kada. Na džanav, či oda hin *podvėdomi*, vaj bosorstvos, vaj o Del. Ale funginel kada.

Rozhovor vznikl v rámci semináře romistiky na FFUK. Zapsala a přeložila MH.

ka věděli, s kým jsme příbuzní, kdo je „čistý“ a kdo „špindíra“, s kým smíme mluvit a s kým ne. Neexistovalo, aby šel někdo (z nás) na návštěvu k někomu, kdo jedl koňské maso!

Teprve teď poslední dobou se to všechno zvalcovalo dohromady. Táhle mají víc děvčat, tady je zase víc chlapců, tak se holt vezmou. Ale dříve? To nebylo možné! Za babičky Hely? Kdepak! Pro tu byl člověk jenom ten, co byl pěkný bílý. Ty měla ráda, ale černé? „Jdi se schovat, ty černá kůže!“

Teď už je jiná doba. Všichni mají satelity, videa, mladí hrají počítačové hry...

A mluví se ještě u vás ve Smižanech romsky?

Mluví. To je právě ta romská mystika. Mluví se romsky, ti mladí si hrají s počítači, ale přitom se vracejí zpátky k tomu dřívějšímu stylu.

Co tím myslíte?

No pořád hledají, hledají to staré. Tam u nás jsou třeba léčitelé. Nebo se tam ukazuje – jak je Zahrad, to je takový lesík – tak tam se ukazuje bezhlavý husar. Mně se zase ukazuje babička Kanalka, ta, co jsem u ní bydlel. Nebo strejček Dodi. Jakmile se mi má něco špatného přihodit, nějaké neštěstí, tak za mnou ti moji mrtví přijdou. A já už vím, že se mám před něčím chránit. A tak se toho dne stáhnou. Úplně se stáhnou zpátky. Dělá minimum, minimum mluvím, nikde se neukazuju a čekám, až ten den přejde. A funguje to. Nevím, jestli je to podvėdomi, nebo nějaké čáry, nebo Bůh. Ale funguje to.

— Fragmenty z dejín Rómov v obecnej kronike v Smižanoch podľa Matúša Pajdušáka

— Úvod

Rómovia tvoria neodmysliteľnú súčasť obyvateľov Slovenska. Majú síce odlišnú genézu ako majoritné obyvateľstvo, ale spoločne sa už po stáročia podieľajú na ekonomickom, hospodárskom i kultúrnom živote v tomto stredoeurópskom priestore. Je preto dôvod na to, aby sme spoločne začali uvažovať o tolerancii, vzájomnej pomoci, o hľadaní cesty ako sa navzájom spoznávajú a rešpektovať, aby sme pochopili, že každý sám musí urobiť niečo pre to, aby tomu druhému porozumel a pomáhal mu kráčať dôstojne životom.

— Smižany

Obec Smižany v okrese Spišská Nová Ves je typickým obrazom mnohonárodnostného Spiša – regiónu ležiaceho na severozápade východného Slovenska (historický Spiš sa rozkladal medzi

Spišský hrad – 18. stor.

| Spišský hrad |

Vysokými Tatrami na západe až po Branisko na východe, juh územia lemovali hrebene Slovenského Rudohoria a na severe presahoval hranicu s Poľskom – dnes sa za Spiš považuje územie okresov Stará Ľubovňa, Kežmarok, Poprad, Spišská Nová Ves, Levoča a Gelnica).

Tisícročná písaná história a kultúra Spiša dokazuje dnes tak pertraktovanú potrebu tolerantnej a „vzájomne sa žviacej“ multikultúrnej spoločnosti.

Za najstaršiu písomnú správu o pôvodne slovanskej obci sa považuje listina uhorského kráľa Bélu IV. z 24. marca 1254, ktorou potvrdzuje kúpu pozemkov trom rodinám nemeckých prisťahovalcov.

Tatárske vpády do Uhorska znamenali rozvrat krajiny a decimáciu obyvateľstva. Po ich odchode v roku 1241 sa uhorský panovník rozhodol spustošenú krajinu znova zaludniť pozvaním cudzincov, hlavne z nemeckých krajín.

Podľa súpisu obyvateľstva z roku 1880 mali Smižany 1.360 obyvateľov, väčšinové obyvateľstvo bolo slovenské, z ostatných národností to boli predovšetkým Nemci, Maďari, Poliaci, Židia a 33 Rómov.

V roku 1920 mala obec 1.376 obyvateľov v 217 domoch. Národnostné a náboženské zloženie obyvateľov sa nijako výraznejšie nezmenilo, pribudla však národnosť česká.

V medzivojnovom období sa dedina povzniesla hospodársky i kultúrne. Svedčia o tom fakty, ktoré hovoria o založení rôznych spolkov a svojpomocných družstiev, rozšírila a zmodernizovala sa škola, rekonštruoval a vystavil sa kostol a i.¹

— Matúš Pajdušák

Obdobie hospodárskeho a kultúrneho vzostupu Smižian je úzko spojené s menom Matúša Pajdušáka.

Osoba Matúša Pajdušáka nie je všeobecne známa odbornej ani laickej verejnosti. Napriek tomu mnoho Spišiakov sa o ňom vyjadruje s najväčšou úctou, pretože práve Spišu „zasvätil svoj život“ ako kňaz, učiteľ, zaniatený bádateľ, a predovšetkým ako „človek“.

Publikáciu o živote a diele Matúša Pajdušáka² okrem iného uvádza bývalý starosta Smižian slovami: *„Vážime si Matúša Pajdušáka, ktorý sa zaslúžil o rozvíjanie kresťanskej morálky a lásky, (...) vážime si ho pre jeho starostlivosť o jednotlivých ľudí, o skupiny ľudí, o Cigánov, pre jeho príklad tolerancie a lásky v národnostne zložitom Spiši.“*

Matúš Pajdušák sa narodil v Bobrove na Orave 16. novembra 1871. Po štúdiách na gymnáziu v Levoči odišiel do Spišského seminára na Spišskej Kapitule, kde bol 30. júna 1894 vysvätený za kňaza. Jeho celoživotné zanietenie pre históriu v ňom prebudili viacerí učitelia, ale i spolužiaci pôsobiaci v tom čase na Spišskej Kapitule, najmä kanonik Jozef

1. Žižňák, František et al.: Smižany. Levoča: Vydavateľstvo Modrý Peter, 1993. 144 s. ISBN 80-966964-7-5.

2. Zmátlo, Peter: Matúš Pajdušák – život a dielo. Spišská Nová Ves: SOS, 1996. 19 s. ISBN 80-967648-0-2.

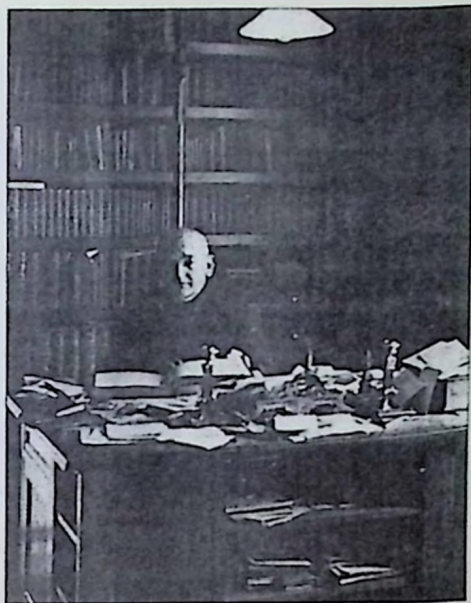
Hradský, PhDr. Martin Pirhall, ThDr. Ján Vajdovský a Pajdušákov spolužiak, neskôr významný historik Ján Vencko.

Prvou farnosťou, kam mladý kaplán Pajdušák nastúpil, bol Spišský Hrhov (okr. Levoča). Od roku 1894 postupne pôsobil v Chrásti nad Hornádom (okr. Spišská Nová Ves), v Spišskej Starej Vsi, v Jurgove a v Slatvinej. V roku 1897 prišiel do Spišskej Novej Vsi, kde si zároveň vytvoril podmienky na pramenný historický i terénny archeologický výskum, ktorého cieľom bolo získať dôkazy o pôvodnom slovanskom osídlení Spiša.

V roku 1923 bol Pajdušák zvolený za podpredsedu Spišského dejepisného spolku. A práve pod záštitou tohoto spolku začal publikovať výsledky svojich bádání, viažucich sa predovšetkým k histórii spišských lokalít.

V tom istom roku sa stal farárom a dekanom na rím. kat. fare v Smižanoch, s ktorými je zviazaný jeho život až do jeho smrti 4. júla 1950. V Smižanoch pôsobil i ako učiteľ a katechét, ako organizátor verejného a kultúrneho života i ako kronikár.

„...osobnosť skromná, o to väčšia. Multilingválne vzdelaný, okrem materskej slovenčiny ovládal ústnou i písanou formou nemecký jazyk, maďarský, latinský, poľský i rómsky.“³ „Povolanie farára vykonával svedomito, bol skutočným duchovným pastierom ľudu. Nebol historik veľkého rysu, ale mozaikista, akých by sme potrebovali v každej obci, lebo z takýchto mozaík sa vytvárajú histórie národov. Bol ale i vzorným a čestným pedagógom a v pedagogickej oblasti priniesol novum hlavne vo vyučovaní Rómov.“⁴

| Matúš Pajdušák vo svojej pracovni |

— Fragmenty zo smižianskej kroniky

„Už čas je prehovoriť i o našich Cigánoch... Prvý spomína ich Ján Kunch, richtár iglovský⁵, v popise majerov z roku 1383⁶ a nazýva ich koneder-mi (konidráčmi)⁷. Volali ich aj faraiún-mi, ako údaj-

3. Pajdušák, Matúš: Cigánska mluvnica. Pešť. 1890.

4. Tamtiež: 4 s.

5. Poznámka autorky: Spišská Nová Ves sa v historickej spisbe uvádza ako Iglov.

6. Poznámka autorky: V romistickej literatúre sa veľmi často stretávame s rokom 1322, na ktorý sa viaže pr-

| Spišská kapitula |

ných potomkov egyptských faraónov. Neskôr žili pod menom Čigan. Vtedajší starousadlíci sa s hrôzou odvracali od nich, pretože to, čo bolo vidieť na Čiganoch, priecilo sa obyčajom domáceho obyvateľstva. V snahe zmierniť túto nenávisť vydávali sa Čigani za egyptských pútnikov, hovorili, že sú viazaní sľubom putovať po svete a žiť len za almužnu počas sedem rokov, pretože ich predkovia neprijali Pannu Máriu s dieťaťom Ježišom, keď utekala pred Herodesom, no aj preto, lebo skupina

predkov stála aj pri kríži Ježiša Krista, aby vraj vyberala klince z jeho rán, ale namiesto toho mu ukradla rúcho.

Cigánov na Spiši volali aj Tatármi. Možno preto, že sa po tatárskom plienení objavovali hŕfne po dedinách a mestách. Ani tieto legendy však nepresvedčili našich predkov, aby ich pustili do obcí...

Túlali sa po lesoch iglouských a smižianskych, majúť svoje zimné tábory v údolí potoka Hnilca, a tu zvolili si za vajdu istého Ladislava. Dňa 18. apríla 1423 prišiel do Spišského Podhradia kráľ Žigmund, tú príležitosť použil vojvoda Ladislav, padol k nohám kráľa, podal svoje ponosy a orodoval za svoj ľud. Kráľ zo súcitu dal mu právo osadiť svoj ľud do ktorejkoľvek obce a tam nesúdiť nad nimi miestna vrchnosť, ale ich vojvoda, ba neplatia ani dane. Na základe tejto výsady vojvoda Ladislav rozsadil ich po dedinách. Obce však vyznačili im miesto na koliby len za dedinami. Obec Smižany bola vraj sídlom vojvodu Cigánov Spišských. Spišská stolica zakázala Cigánom nosiť kriklavé červené, zelené a žlté šaty. Márne boli všetky príkazy a zákazy, viedli oni také živobytie a vedú ho doteraz, aké majú ich kmeňovci v Indii...⁸

vá písomná zmienka o prítomnosti Rómov na Slovensku. Matúš Pajdušák sa však opiera o konkrétny archívny dokument, z ktorého excerpoval poznatky o príchode Rómov na Spiš.

7. Poznámka autorky: Ján Kunch pri revízií chotára mesta, do ktorého patrila aj stará uhliarska a banícka obec Hnilec, našiel na skupinku ľudí skrývajúcich sa v lesoch grófa Mariassyho z Markušoviec, blízko obce Hnilec. Podľa jeho slov boli tmaví, chatrne oblečení, uzímení a hladní, drali kožu z koňa, aby sa jeho mäsom nasýtili. Keďže nepoznal takýchto ľudí a videl ich drať koňa, nazval ich Konederi.

8. Pajdušák, Matúš: Kronika obce Smižany, 1925, s. 27-28.

...na území Spiša sa kočovní Cigáni vyskytovali v menšej miere ako na ostatnom území, lebo dostatok surovín a odberateľov im poskytoval možnosť usadiť sa. Migrovali iba sezónne.⁹

Okolo polovice 18. storočia sa počet obyvateľov v Smižanoch asi strojnásobil. Prevahu získali Slováci. Prispelo k tomu aj usadzovanie cigánskych obyvateľov. Podľa sčítania z roku 1768 žilo v Smižanoch 10 cigánskych rodín so 42 členmi, najviac z okolitých dedín.¹⁰

...Cigáni bývali pôvodne na ľavom brehu Mlynskeho potoka pri moste. Roku 1782 bývali tu rodiny Mateja Boda, Andreja Kála, Michala Boda, Mateja Gabora, Franca Boda a Ladislava Horvátha, potom rodina N. Minčika a Mateja Gadžiho. Roku 1825 bývali na naduviedenej cigánskej osade rodiny Jozefa Šarišského so ženou a päť deťmi, Ondrej Šarišský mal iba ženu, Jakub Žiga – tridsaťročný, mal so ženou päť deťí, Andrej Kálo bol už osemdesiatročný, Juraj Gábor dvadsaťšesťročný so ženou Alžbetou nemali deti a Jozef Cigán mal dve deti.

Okolo roku 1880 zanechali už svoje kolíby.¹¹ Postavili si riadne domy na pravom brehu potoka na sedliackom pozemku. V izbách majú moderný nábytok, na stenách obrazy a veľké zrkadlá, na podlahe pokrovce. V lete robia u murárov mužské aj ženské. Počet Cigánov vyrástol na 220 duší.

Roku 1908 uzavrelo zastupiteľstvo obce, že v cigánskej osade dvoch vyslúžených vojakov – Cigánov zvolí za richtárov (čibalo) a okresný náčelník Orsacký uvedie ich do úradu tohto, lebo richtár obce nemôže si počať s nimi, odoháňajú ho i kameňmi, potom každodenne sú pri nich krádeže, časté sú i bitky medzi nimi, prístahujú sa noví, cudzí a prespanky prichádzajú sem zľahnúť. Vybrať boli za čibalov Jozef Koky – štyridsaťpäťročný a Ján Koky – tridsaťtriročný.¹²

Na strane 206–209 II. dielu kroniky z roku 1938 si Matúš Pajdušák ťažká na osobitý spôsob života Rómov, ktorý je veľmi často v kontradikcii s kresťanskou morálkou. Ako kňaza ho však tento stav nenecháva nečinným. Aktívne presviedča smižianskych Rómov o potrebe viery, vysvetľuje, učí tolerancii a kresťanskej láske nielen Rómov, ale i ostatných obyvateľov obce: „Kostol zriedka navštevujú, preto kňaz – kronikár chodieval do osady ich učiť náboženstvo. Naučil ich Otče náš a Zdravas spievať. Roku 1933 dal vystaviť so svojho na cigánskej osade kríž, ktorý bol slávnostne dňa 8. septembra posvätený. Tu pri kríži odspievajú ráno i večer onen Otče náš a Zdravas...“¹³

9. Pajdušák, Matúš: Kronika obce Smižany, 1938, s. 208.

10. Žižňák, František et al.: Smižany. Levoča: Vydavateľstvo Modrý Peter, 1993. 144 s. ISBN 80-85515-08-3.

Poznámka autorky: Pre dokreslenie niektorých skutočností popisovaných v kronike používame aj výťahy z niektorých publikovaných, ale i doteraz nepublikovaných materiálov relevantných k téme príspevku.

11. Poznámka autorky: Cigáni bývali v jednopriestorových zrubových domoch so sedlovou strechou. V kopcovitom teréne však boli rozšírené i staršie formy bývania, zemnice vyhlbené do svahu, prípadne polozemnice, obydlia čiastočne zahĺbené do zeme.

12. Tamtiež 206 s.

13. Poznámky autorky: V príspevku uvádzame Pajdušákov preklad uvedených modlitieb v miestnom dialekte. (neupraveno – pozn. redakcie)

kronikári, chodieval na osade ich u-
 cit náboženstvo, naučil ich Otčenáš
 a Zdrávas spievať. R. 1933 dal vysta-
 viť po svojom na cig. osade kríž, kto-
 rý bol slávnostne dňa 8. sept. po-
 svätený. Tu pri kríži odspievali ráno
 i večer onen Otčenáš a Zdrávas,
 ktorý Otčenáš píše takto: Amaro
 dad, ho sal andeo nebos, saj avel
 hio nar svato, saj avel hio pshuv,
 saj avel hio volai, sar pro nebos avka
 the pro pshuv. De amenge sako-
 tives eske maro ada dñives, the
 male amen ande hio, sar amen
 mukaha e linge, sar amen kosénias,
 the male amen ande hio a vishba-
 rin amen ole dñivngibnestar. Amen.
Zdrávas: Radisaleu sub Marija, Tu
 sai najsvateder, o raj hio kha, Tu
 bachkali sal msharo romnija, the
 bachkalo hio odñiv the pereshke je-
 sus! Gvata Marija, daj devlishki,
 modlini vai amende shana, the
 ande kova amengre mshibnestro.
 Amen

| Úryvok z obecnej kroniky Smižian, zv. II. kap. Cigáni, s. 207 s rómskym prekladom modlitieb „Otčenáš“ a „Zdrávas“ |

*„Amaro dad, ko sal andro nebos, šaj avel tiro nav svato, šaj avel tiri pchuv, šaj avel tiri vo-
la, sar pro nebos avka the pre pchuv. De amenge sakodžives eske maro ada džives, the male amen
andre bini, sar amen mukaha e lenge, save amen košenas, the male amen andre bini a vizbavin
amen ole džiangibnestar. Amen.“*

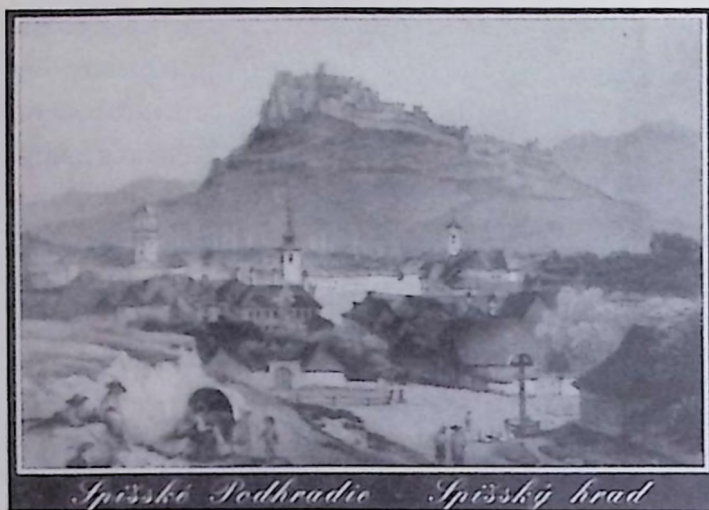
*„Radisaluw tut Marija, Tu sal najsvateder, o raj hin tuha, Tu bachtali sal maškaro romnija
the bachtalo hin o dživ tre pereskre Jesus! Svätá Marija, daj devleskri, madlin vaš amende akana
the andro kova amarengre meribeneskro. Amen.“*

Nízku životnú úroveň, nevyhovujúce hygienické podmienky a z toho plynúci zdravot-
ný stav rómskej populácie dával Pajdušák vždy do súvisu s nedostatočnou vzdelanostnou
úrovňou, ktorá zase podľa neho súvisela s nepripravenosťou učiteľov, ich nedostatočnými ve-
domosťami o špecifikách rómskej spoločnosti a kultúry a neochotou školy integrovať róm-
skych žiakov do procesu vzdelávania.

*„Pán dekan sa neuspokojil s týmto stavom, chcel túto úroveň pozdvihnúť. Žiadal Minister-
stvo školstva v Bratislave v roku 1934 o zriadenie rómskej triedy na ľudovej škole, čo sa aj uskutoč-
nilo. Bolo zaškolených 42 žiakov v rozpätí od 6 – 14 rokov. Vzdelávanie sa prispôbilo potrebám
a záujmom detí, aby deti nemali strach. Učili sa čítať, písať a počítat. Katarína Kováčiková, ich pr-
vá učiteľka, s nimi hodne spievala, učili sa samozrejme aj cigánske piesne. Pán dekan pôsobil tak,
aby sa deti naučili kresťanskej viere a morálke s cieľom pozdvihnúť celkovú životnú a kultúrnu úro-
veň. Dochádzku zlepšoval tak, že po dva roky z vlastného kupoval po 3 chleby, ktoré deťom spolu
s ovocím z farskej záhrady rozdelil na desiatu. Cigánske deti postupne podľa schopností rozdeľo-
vali do tried medzi bielych. V roku 1935 zariadil, že veľkostatkár posielal každý deň do školy mli-
eko pre chudobné, a teda i cigánske deti. Zaobstarával pre nich šaty. Sám dennodenne navštevoval
cigánsku kolóniu, ráno sa s nimi modlil pri kríži, a tak si ich odviedol do školy. Prví žiaci, ktorých
on priviedol do školy, si neskôr založili svoje rodiny, ktoré dodnes robia česť Cigánom. Niektorí
z nich začali navštevovať stredné školy a učilištia, traja skončili vysokú školu – jeden právnik
a dvaja inžinieri.“¹⁴*

*„...ešte som chcel povedať, že keď som bol asi sedemročný, začal som chodiť do školy. Škola bola
tu v kolónii, hneď pri našom dome. Chodila nás učiť pani učiteľka Kožárka a náboženstvo pán de-
kan Pajdušák. Oni boli dobrý človek, lebo nás aj nakrmili. Do školy som chodil rád, lebo tam bolo
teplo. Nebol som veľmi dobrý žiak, ale sa mi tam páčilo... naučili ma ako byť šťastným, i keď sme bo-*

14. Poznámka autorky: Spomienkové rozprávanie p. Terézie Javorskej, rodenej Kretovej, nar. r. 1929 v Smižanoch, pôvodné zamestnanie učiteľka, teraz dôchodkyňa, zaznamenané v Smižanoch r. 2001.

| Spišský hrad |

li chudobní. Pýtajte sa mojich detí, či som dakedy bol v base, alebo dakto z mojej rodiny, keď mám aj menej, ale svoje!"¹⁵

— Záver

Pôsobenie vdp. Matúša Pajdušáka na Spiši, konkrétne aj v Smižanoch, jeho celoživotné dielo zostalo celé roky nepovšimnuté (resp. za bývalého režimu nebolo žiadúce vyzdvihovať prácu du-

chovnej osoby). Až v poslednom období viacerí bádatelia prehodnocujú jeho vedecké dielo. Zatiaľ však nikto neobjavil jeho záujem na odhaľovaní dejinného vývoja Rómov minimálne na území regiónu, a to v čase, keď československá spoločnosť o Rómov minimálne „nestála“. Nikto, napriek pálčivosti témy Rómovia a vzdelávanie nenadviazal na jeho odkaz kňaza-učiteľa, učiteľa s hlbokým poznaním a zainteresovaním, s veľkou dávkou empatie a asertivity. Tento príspevok preto považujeme za úvod k štúdiu jeho vedeckého diela a pedagogického odkazu.

*Autorka je členkou Výskumno-vzdelávacieho a poradenského centra
Fakulty sociálnych vied UKF v Nitre.*

15. Poznámka autorky: Úryvok zo spomienkového rozprávania p. Gejzu Šarišského-Kohuta, nar. r. 1930 v Smižanoch, pôvodným povoláním pálič tehál, neskôr železničný robotník, muzikant (cimbal, husle), zaznamenané v Smižanoch r. 2001. Záznam je preložený zo spišského dialektu do spisovnej podoby kvôli zrozumiteľnosti.

— Summary

Vlasta Fabianová: Fragments of the history of the Roma in the town chronicles of Smižany as recorded by Matúš Pajdušák

The article relates a brief history of the Roma in the eastern Slovak town of Smižany, while tracing the life and work of Matúš Pajdušák (1871-1950), a Roman Catholic priest, teacher and historian who took a great interest in improving the state of the local Romani population. The first mention of Roma in Smižany, which is located in the Spišská Nová Ves region, dates from the 14th century. Chroniclers sometimes referred to them as Egyptians, or sons of the Pharos. These outsiders often came with the story that they were the descendants of Christians from Egypt who had lost the faith, and even abused Jesus Christ as he was crucified. They said they were wandering across Christian Europe doing penance for their ancestors' sins.

From that time, Roma have lived in Smižany, often in great poverty. In 1924 Matúš Pajdušák successfully petitioned the education ministry to open a class for Romani children at the local elementary school. He was one of their teachers (he spoke Romani) and ministered to their spiritual and material needs as well. Until the end of communism, however, the work of this good priest was not recognized.

Burton Bollag

Prožíval jsem neobyčejné dětství – jakoby přímo napájené dávnou minulostí. Vyrůstal jsem ve světě pohádek, zámků, snů a znamení, ve světě, kde život a smrt byly prolnuty, a hlavně kde se realita tohoto fyzického světa prolínala se stejně reálnou skutečností světů jiných.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 1

Vždycky mě učili, že materiální svět gádžů je „svět stínový“ a že neviditelné světy pohádkových zámků jsou reálnější. Čím jsem byl starší, tím více jsem o tom byl přesvědčen.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 21

— Co víme a nevíme o hudbě „našich“ Romů

Je všeobecně známo, že hudba patří mezi kulturní univerzálie: Na světě neexistuje jediná lidská kultura, která by neprovozovala něco, co do jisté míry připomíná hudbu. Ne v každé kultuře však hraje hudba stejně významnou roli¹: Kolik času věnují členové komunity jejímu provozování? Jak je ceněn hudební mistr? S jakými kulturními hodnotami je spojována, tedy kdy se provozuje? A v neposlední řadě i to, jak je daná kultura spojována s hudbou ze strany jejích sousedů, okolí?

Sotva bychom našli ve světě víc než jen několik kultur, které by na jedné straně samy tak vysoce cenily hudbu a na druhé byly s hudbou tak prvoplánově – a ostatně oprávněně – spojovány v představách okolí, jako je kultura romská. A přitom co o hudbě Romů vlastně víme? Konkrétně: co víme o hudbě „našich“ Romů?

Zatímco historie flamenca, na jehož vzniku se španělští Gitanos vydatně podíleli, je celkem dobře prozkoumaná, mnohé se ví o vzniku „cikánské hudby“ i o hudebních projevech dnešních Romů v Maďarsku a o romském podílu na hudbě Balkánu, z hudebních projevů Romů z území bývalého Československa známe jen zlomky.

— 1. Prameny

Přestože je přítomnost Romů v českých zemích doložena již z konce středověku, nejstarší prameny k poznání jejich hudby pocházejí až z počátku 20. století: v „*Cikánských písničkách*“ Jožky Černíka (1916) jsou nejstarší notové i textové záznamy písní Romů usazených na jižní Moravě. Dokonce ještě o několik let starším, bohužel však nepřímým pramenem mohou být

1. Inspirativně pojednal toto téma Mantle Hood (1982), když srovnává význam hudby v tradiční balijské kultuře a v současných Spojených státech.
2. Kopernicki 1925.

záznamy Izydora Kopernického² ze slovensko-polského pomezí; ten ale zapsal jen texty blízké písňovým textům, zaznamenaným o mnoho desetiletí později³.

Další záznamy, tentokrát zvukové, pořizovaly od poloviny 50. let Eva Davidová a Milena Hübschmannová⁴, od konce 70. let také Zbyněk Andrš⁵. Některé nahrávky z těchto obsáhlých sbírek byly publikovány: na LP „*Romane gila: antologie autentického cikánského písňového folklóru*“⁶ jsou nahrávky hudby slovenských i olašských Romů, výběr z nejstarších terénních nahrávek hudby olašských Romů obsahuje CD „*Vlachická Djila*“⁷, didakticky zaměřený komplet notových a textových transkripcí a nahrávek „*Romane gila*“⁸.

Na základě terénních nahrávek dvou výše zmíněných badatelek vzniklo také několik sborníků transkripcí: Svérázné úpravy obsahuje sborník čtyřiceti písní s klavírním doprovodem „*Aven Roma*“ autorů I. Havlů a H. Macourka (1985), vědecké edici se více blíží „*Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia*“ maďarské etnomuzikoložky Katalin Kovalcsik (1985) a v těžce edici publikované „*Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia*“ Davidové a Žižky⁹ (1991). Charakter zpěvníku má např. „*Romane gila*“ M. Hübschmannové a M. Jelínkové¹⁰ a později další. Reprezentativní výběry dosud neznámých písňových textů olašských Romů přináší „*Dúral me avilem*“¹¹, kde je vedle romských textů a jejich českých překladů i zajímavý rozhovor M. Hübschmannové s P. Stojkou o místě hudby v olaškoromské tradici. Na základě vlastního sběru pořídil obsáhlý zpěvník romských písní ze Slovenska Bohuslav Valaštan (1963).

Především z výše zmíněných terénních nahrávek také vycházejí etnomuzikologické studie, vztahující se k romskému hudebnímu folklóru: Eva Davidová a Jaromír Gelnar shrnují poznatky na základě nahrávek E. Davidové (1989), Z. Jurková se věnuje pohledu Romů samých na vlastní hudbu (1997b) a otázce variability romských písní (1998)¹². Dosud poslední

3. Žižka (1991, s. 190) zmiňuje v souvislosti s Kopernickým jen jednu píseň – *Marel o Del, marel* – která je známá i z pozdějších zápisů. M. Hübschmannová mě ale upozornila na mnohem víc textových variant dnes známých písní: kupř. *Javka phende o roma* (271/98), *Čiulal paňi čiulal* (266/65), *Nane oda lavutaris* (5/251), *Veša veša bare veša* (22/254), *Na somas me khere* (23/255), *More more so tu kerdal* (44/258).

4. Dnes je většina z nahrávek obou sběratelek uložena ve vídeňském Phonogrammarchivu.

5. Způsob zpracování zvukových pramenů podrobněji viz Jurková 1997a.

6. Davidová – Gelnar 1971.

7. Davidová – Jurková 2001.

8. Hübschmannová – Jurková 1999.

9. Znovu vydáno jako *Čhajori romaňi*, Praha: Ars Bohemica 1999.

10. S.a., s.l.

11. Stojka – Davidová – Hübschmannová 2000.

12. Studie je pendantem k článku M. Hübschmannové, tamtéž, s. 6 – 18, v němž se autorka věnuje široké problematice od poetiky *phurikane gila* přes variabilitu textu až po jeho interpretaci.

shrnutí našich omezených znalostí o romském hudebním folklóru u nás přináší populárně formulovaný příspěvek E. Davidové a Z. Jurkové (1999) v reprezentativní publikaci „*Romové: Tradice a současnost*“.

Vynikající moravský hudební folklorista Dušan Holý se věnoval mj. dvěma „moravsko-romským“ tématům: romskému primášovi Jožkovi Kubíkovi (1984, 1998, 2000) a – spolu s historikem Ctiborem Nečasem (Holý – Nečas, 1993) – písním moravských Romů z koncentračních táborů 2. světové války. O romských vězeňských písních napsal na základě vlastního terénního sběru také Zbyněk Andrš (1997).

Přestože hudba patřila k základním romským kulturním atributům, teprve v 90. letech výrazně vzrostl počet nahrávek, v nichž lze sledovat některé tendence: on stage prezentaci (zachycenou např. na 3 LP „*Romský folklór 1 – 3*“, Brno: Romart 1990), masivní nástup rompopu, interpretace romských písní Neromy nebo soubory složenými z Romů i Neromů, např. skupina *Álom, Triny* (2001).

— 2. Co tedy víme? Tři úhly pohledu.

Obor, který se zabývá studiem hudebních projevů mimo rámec tzv. západní umělecké hudby, se obvykle označuje jako etnomuzikologie. A jednou z nejkratších, a přitom nejvýstižnějších definic tohoto oboru je „studium hudby v kultuře“¹³. Jednou z kánonických knih etnomuzikologie je kniha Alana P. Merriama „*The Anthropology of Music*“ (1964), která používá od té doby platné a široce přijímané tříslůžkové chápání hudby (a tedy i jejího studia). Hudba je podle Merriama jednak znějícím fenoménem, za druhé způsobem lidského chování a za třetí výsledkem lidských náhledů a představ, které Merriam nazývá „conceptualization“. Chceme-li jí tedy porozumět, musíme poznávat i „hudební koncepty“, tedy to, co si daná kultura o hudbě myslí, jaké hodnoty s ní spojuje apod. Tyto tři úhly pohledu představují jakési vnitřní úhly pomyslného trojúhelníka, v němž leží hudba, a chceme-li ji poznat, musíme se na ni dívat ze všech stran. Navíc – podobně jako v geometrii – se úhly vzájemně ovlivňují: Neporozumíme-li kupříkladu myšlenkám, které příslušníci dané kultury s hudbou spojují, nepochopíme pak, proč se chovají tak, jak se chovají, a možná nebude mít ani vysvětlení pro zvukovou výslednici.

Pojďme se tedy podívat, co víme o hudbě našich Romů ze všech tří úhlů¹⁴.

13. Zvidavějšímu zájemci doporučuji knihu Nettlova *The Study of Ethnomusicology*, 1983.

14. Této tématice jsem se obrysové věnovala již v „Zamyšlení nad etnomuzikologickou metodologií“, Jurková 1997c.

— Hudba jako znějící fenomén

Z tohoto pomyslného úhlu pohledu byla romská hudba bezesporu nejčastěji zkoumána, neboť v evropské tradici hudba stále figuruje především jako zvuková struktura. Přesto se nelze vyhnout některým teoretickým rozvahám a závěrům. Především: Co je vlastně předmětem našeho zájmu¹⁵? Každá hudba, kterou hraje Rom (mimochodem, kdo je vlastně Rom?), nebo naopak jen ta, v níž se zpívá romsky, hrají ji jen Romové a ti ji také jako romskou chápou? Je zřejmé, že mezi těmito dvěma póly existuje celé kontinuum možností, relevantnějších či méně relevantních. Etnomuzikologie se obvykle vyhýbá ostrému vymezování umělých hranic a hledá smysluplné vymezení. Takovým se zdá být jednak vazba na romštinu, za druhé určité rozšíření daného jevu (pokud si jeden Rom oblíbí Dvořákovu „*Humoresku*“, asi ji nezačneme zahrnovat do romského repertoáru; pokud se ale „*Humoreska*“ stane druhou nejhranější skladbou na romských zábavách, bude její rozšíření svědčit o korespondenci s romskou poetikou)¹⁶.

Druhým východiskem, korespondujícím s přesvědčením, že hudba je těsně spjata s kulturou, je oddělené pojednání hudby různých romských subetnických skupin.

— A. Hudba moravských Romů

Moravští Romové patří mezi ty skupiny, mezi jejichž tradiční povolání náleželo provozování hudby. Byli však téměř úplně vyhubeni během 2. světové války – dřív, než mohly být jejich hudební projevy zdokumentovány a prostudovány. Černíkovy „*Cikánské písničky*“ ukazují na značnou míru přejímání melodického materiálu z písní neromského okolí. Podstatným znakem zaznamenaných písní je vždy text v romštině, přestože po staletí usedlí moravští Romové nejenže běžně uměli česky, ale často byla čeština jejich mateřským jazykem (Holý – Nečas 1993)¹⁷.

Pozdější záznamy (Holý – Nečas 1993) dokládají blízkost textově tematického i hudebního materiálu písní moravských a slovenských Romů.

15. Velmi zajímavě pojednala tento problém na příkladu hudby maďarských Romů Barbara R. Lange (1997).
16. Uvedený příklad působí možná vykonstruovaně, ale prakticky identický jsem zažila před několika lety: mezi českými teenagery byla poměrně populární skupina Lunetic. Není ale určitě náhodné, že jejich romští vrstevníci zpívali z repertoáru této skupiny výhradně píseň „Jsi moje máma“, tak dokonale korespondující s poetikou tradičních romských písní.
17. Např. jedna z nejlepších žijících zpěvaček z „moravských“ Romů – paní Emílie Machálková – zpívá romsky, přestože její mateřštinou je čeština.

— B. Hudba slovenských Romů

Pro tuto subetnickou skupinu (podobně jako pro mnoho dalších skupin) je podstatné, že v ní existovaly hudebnické rody. Hráli většinou muži, pro které představovala hudba jeden z vítaných zdrojů příjmu. Hráči na housle, „basu“ (kontrabas) a cimbál hráli obvykle v kapelách (bandi), najímaných Neromy ze sousedství pro oslavy svateb apod.¹⁸ Repertoár takových romských souborů tvořily jak romské, tak neromské písně, a tak není nijak překvapivé vzájemné prolínání a sblížování (leckteré písně mají paralelně existující romský i slovenský text)¹⁹.

Zatímco mužské hudební aktivity byly instrumentální a profesionální (zaměřené mimo vlastní komunitu), ženy převážně zpívaly (hudebnice-instrumentalistky, např. Cinka Panna, byly pocítovány jako něco výjimečného), a to uvnitř vlastní komunity. Bašaviben – zábava se zpěvem, tancem, jídlem a pitím – byla jednou ze standardních společenských situací.

Nejstarší zaznamenanou vrstvou písňového repertoáru slovenských Romů představují phurikane giľa (starodávne písně), které mají z hudebního hlediska²⁰ dvě podoby: pomalé písně bez pevného rytmu *halgató* a rychlé taneční písně *čardáše*.

Písňový typ *halgató* (maď. „k poslechu“) má kořeny v maďarské *nóte*²¹ a je rozšířen mezi maďarskými a slovenskými usedlými Romy. Melodické členění odpovídá textovému členění: Základem je čtyřveršová strofa²², přičemž počet slabik v každém verši bývá často, ale nikoli nutně stejný, v různých písních však může kolísat mezi šesti přes osm a jedenáct k dvanácti²³. Verše jsou od sebe odděleny více či méně zřetelným přeryvem, nejvýraznější je přeryv mezi druhým a třetím veršem. Melodie je převážně sylabická (jedné slabice odpovídá jeden tón), převažuje aiolský mollový tónorod²⁴ se zvýšenou septimou, zpívanou jako příraz před charakte-

18. Potvrzení tohoto obrazu existuje mnoho i v dílech romských autorů, viz např. Giňa 1991.

19. Kupříkladu mezi nahrávkami písní Maryndy Kešelové se často střídají romské a slovenské sloky.

20. Vzhledem k tomu, že tematika textů není – jak je zřejmé z dalšího – svázána příliš pevně s typem nápěvu, rezignuji zatím na dělení podle textů.

21. Sárosi 1977.

22. Ve své publikaci uvádí Belišová (2002), že počet frází v jedné strofě je čtyři až osm. Způsob členění u pěti- a vícefrázových transkripcí mě ale utvrzuje v názoru, že jde vesměs o čtyřfrázové: buď s obměnou v repetici (např. *Romni, miri romni*) nebo o interpretem rozdělenou jednu frázi na víc částí (např. *Amari khere bare tičkendar*).

23. Neshledávám jako opodstatněný Žižkův (Davidová – Žižka, 1991, s. 190) názor, že šestislabičné písně představují starší vrstvu: Kopernický má ve svých (nejstarších dochovaných textových) záznamech varianty jak dodnes doložených šesti- tak osmislabičných písní.

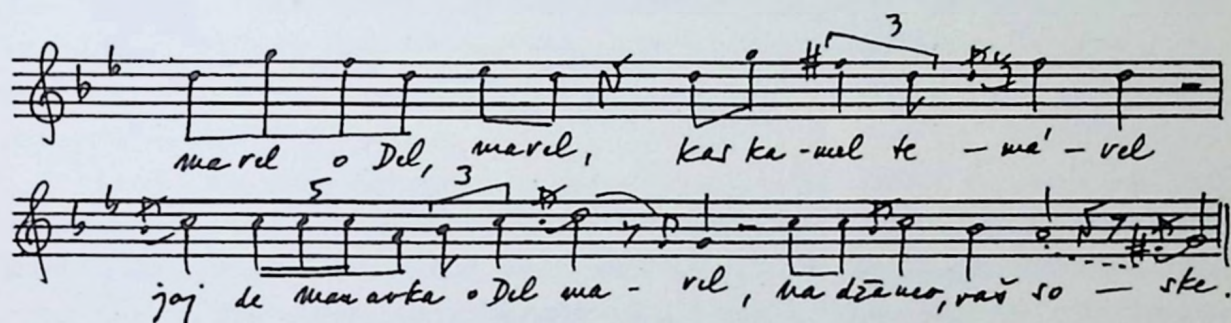
24. Gelnar (Davidová – Gelnar, 1989) tvrdí, shrnuje ovšem do společné skupiny pomalé písně olašské i usedlých Romů, že „tonální struktury cikánských písní bývají pozoruhodně archaické“. Podle mých znalostí – shodně s Žižkou (1991) – jsou však „durový tónorod i modální postupy výjimkou“.

risticky odsazenou finálou; ne zcela výjimečné jsou alterace. Rozsah melodie bývá poměrně velký, nezřídka přesahující oktávu, časté jsou melodické skoky a akordické postupy.

Podstatným rysem písní typu *halgató* je pomalé tempo a rubatová agogika se základní jednotkou kolem 60 pulzů za minutu.

Texty²⁵ patří k několika tematickým okruhům: *čorikane gila* jsou písně „o sirobě a chudobě“, *hareštantska (bertenošika) gila* „písně o vězení“, *mulatošna gila* „píjácké písně“. Většina textů uvedených tematických okruhů se zpívá na nápěvy *halgató*, ojediněle však i na rychlejší taneční melodie.

Výrazným znakem textů je značná variabilita, která umožňuje organicky včleňovat nové jevy: po přesídlení slovenských Romů se například mění názvy měst (či vězení) i dalších reálií.

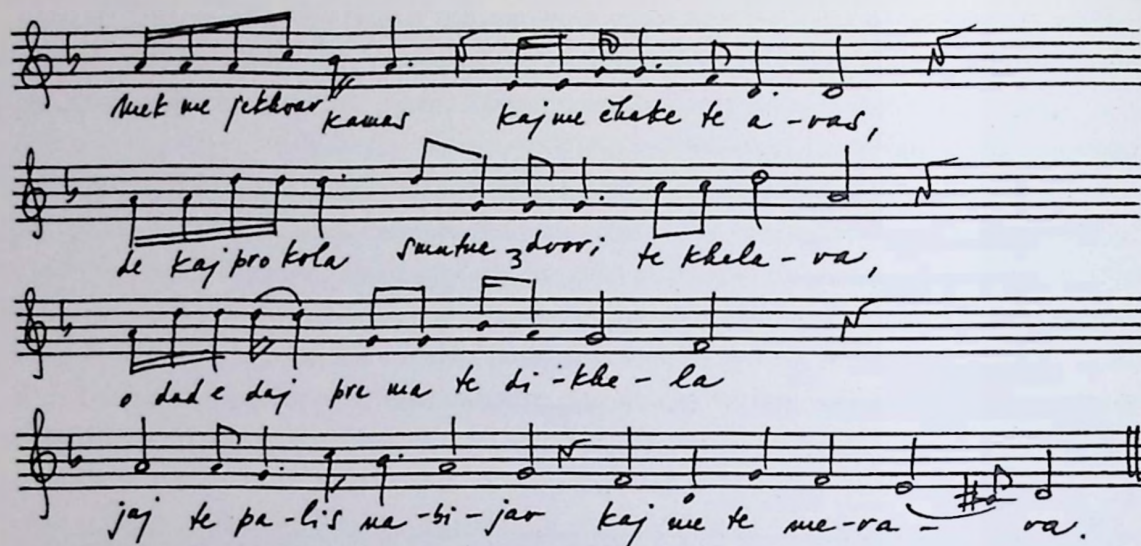

Davidová – Žižka, 1991, č. 8

Podrobnějšímu členění písňového typu *halgató*, vycházejícímu z hudební charakteristiky, se zatím nikdo nevěnoval. Zdá se však zřejmé, že se z tohoto typu vyděluje přinejmenším jedna skupina, jejíž melodika připomíná melodiku epických písní. Podstatou melodiky epických písní je to, že velmi variabilnímu textu je podložen jednoduchý melodický nápěv, a tak – kupříkladu u balad olašských Romů z Balkánu – je často několik slabik zpíváno na stejném tónu. O epičnosti písní typu *halgató* bude řeč dále, zde poukazuji na charakter nápěvů, který může souviset s touto bezpochyby starou baladicko-epickou vrstvou. Nejznámějšími písněmi, které mají do jisté míry podobné rysy, jsou *Soven čhave soven* (zejména její začátek), nebo *Sar me mamó adarig džav*; méně známou je *Mek me jekhvar kamás, kaj me čhake te avás*²⁶

25. Formální analýza textů je mimo mé možnosti. Je to jedno z témat, naléhavě žádajících o zpracování.

26. Nazpívala mi ji v Kladně v r. 1998 Veruna Lacková.

Davidová – Gelnar, 1989

nebo *Včas tosara šov orendar*²⁷. Tato píseň má ostatně i další znaky epické písně – balady, zejména dramatický děj s tragickým vyústěním. Ukazuje se tedy, že baladický typ není omezen na repertoár olašských Romů²⁸. Ostatně jisté poukázání na kauzalitu, sepjetí příčiny a následku, které má nezřídka i epický charakter, patří k samé podstatě písní *halgató*²⁹.

Písně typu *halgató* zpívaly převážně ženy, a to jednohlase, i když i vícehlasý přednes je známý. Ten se řídí pravidly klasicko-romantické harmonie. Kromě toho byly tyto písně i na repertoáru „cikánských kapel“ v Maďarsku i na Slovensku. Po písni *halgató* často následovala rychlá taneční píseň, *čardáš*. Tento způsob řazení ostatně známe i ze hry cimbálových muzik Moravy.

Pro interpretaci písní *halgató* je příznačná variabilita: Podobně jako v textové, i v hudební složce zpěvák zpívá často každou strofu poněkud odlišně; tím odlišnější je podoba písně u různých interpretů³⁰. Jen málo pozornosti bylo zatím věnováno tomu, co je vlastně onou

27. Hübschmannová – Jurková 1999, s. 39 – 41.

28. Tento názor zastával např. Gelnar; není to nijak nepochopitelné, protože epických písní je v repertoáru slovenských Romů velmi málo a uvedená nahrávka byla poprvé publikována až v r. 1999.

29. Toto téma si přímo říká o důkladnější zpracování. Jako doklad mého tvrzení může sloužit téměř každý text písně typu *čorikena gila* (písní o širobě a chudobě), z publikovaných např. Hübschmannová 1998.

30. Zajímavý postřeh uvádí k variabilitě Belišová (2002): „Vo Svinej, keď každá speváčka mala svoju obľúbenú melodickú mustru, do ktorej vkladala tie najroznejšie slová. Vždy, keď nám chcela zaspevať nejakú inú pieseň, trocha len poobmieňala slová, ale melódiu použila tú istú.“ (s. 23)

neproměnnou složkou písně – invariantem. Jedním ze stabilních prvků se jeví harmonická kostra melodie³¹.

Součástí osobního interpretova přínosu je vkládání slabik bez významu (*de, hajde*) nebo předřazování emocionálních výrazů typu *Devla* (Bože).

Písně označované jako *harešantska (bertenošika) gila*, tj. „vězeňské písně“, patří z hudebního hlediska do skupiny *halgató*. Vězeňská tematika je jednou z nejčastějších³².

Taneční písně usedlých Romů se nejčastěji označují jako *čardáše* (rom. *čardašis* > *csárda* = maď. „venkovská krčma“). Původně šlo o maďarský lidový tanec, šířený převážně romskými hudebními soubory. Podle Sárosiho (1977) je jeho původ ve verbuňcích, které od konce 18. století provázely získávání mužů do vojska. Tančili je buď muži sólově, nebo spolu se ženami jako párový tanec s mužskou improvizací. Z hudebního hlediska jde o sudodobý (2/4) tanec s osminovou pulzací nebo jednoduchými synkopami. Melodie je obvykle tvořena dvojperiodou, která odpovídá čtyřem textovým řádkům; je v durovém či mollovém tónorodu a její rozsah zpravidla nepřesahuje oktávu.

Texty čardášů jsou často milostné, resp. reflektující vztah muže a ženy, nebo patří mezi *mulatošna gila* (píjácké písně), řidčeji mezi *čorikane gila* (písně o bídě a sirobě). Textová forma je neustálená, počet slabik v jednotlivých verších čtyřveršového schématu kolísá.

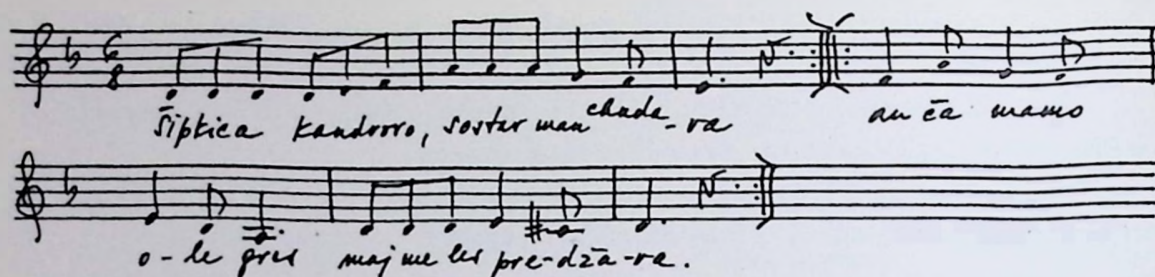
Čardáše hrály běžně romské kapely: Melodii hrál prim (housle), kontrující rytmus druhé housle nebo viola, harmonický doprovod cimbál spolu s basou (kontrabasem). Pro romskou interpretaci je velmi příznačná jistá rytmická nepravidelnost (konkrétně rozcházení se přízvuků melodické linky a přízvuků doprovodu), s níž se setkáváme jak u nástrojových souborů, tak v případě vokální interpretace čardáše.

Kromě *phurikane gila* existuje v repertoáru slovenských Romů další vrstva písní, jejichž hudební charakteristika neodpovídá ani předchozí skupině, ani *rompopu* (viz dále). Písní v této skupině není sice mnoho, ale setkáváme se s nimi. Jednou z nich je např. *Šilalo pañori (Šipkica kandrora)*³³, jejíž šestiosminová melodie naznačuje, že má svůj původ spíše ve vrstvě zlidovělých, nebo lépe „volkstümlich“, tedy „jako lidových“ písní.

31. Podrobněji o tom viz Jurková 1998.

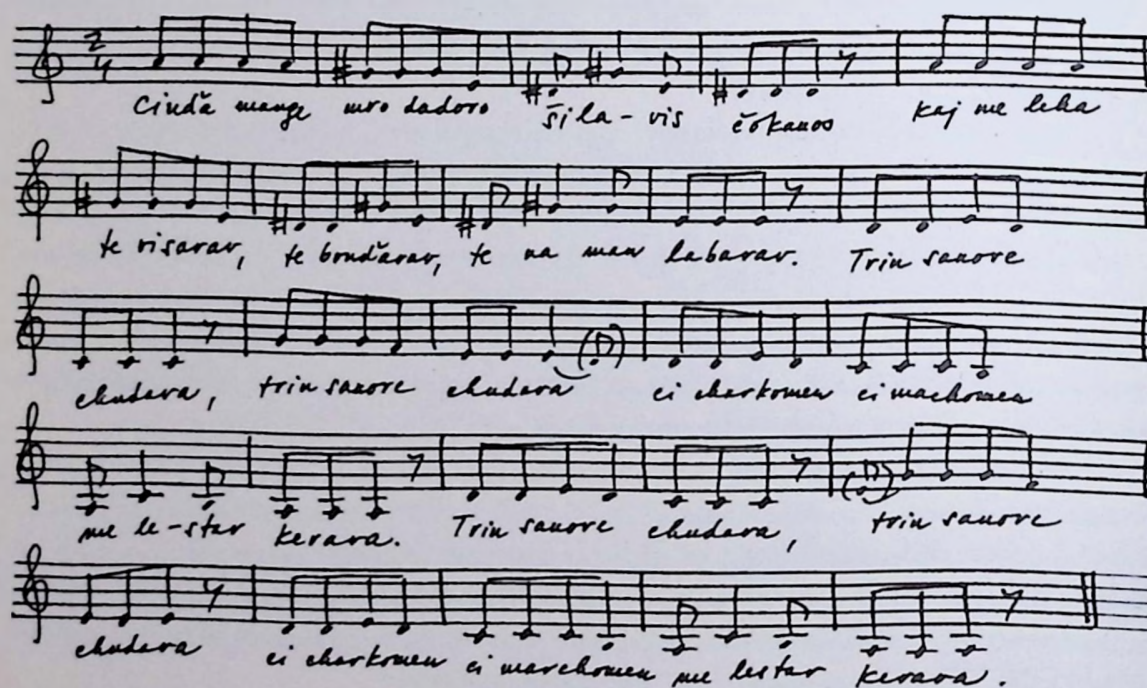
32. K tomuto tématu viz Andrš 1997.

33. Zapsanou variantu jsem nahrála v Brně u paní Irmny Pechové, zpíval mi ji i D. Dužda z Rokycan, je doložená ze Slovenska.

Zpíval D. Dužda z Rokycan

Jinou zajímavou písní je *Cinda mange mro dadoro*³⁴, jejíž hudební charakter vykazuje ještě výraznější autorský rukopis. Text vyvrací běžný (arciže en gros oprávněný) názor, že v romském folklóru neexistují dětské písně.

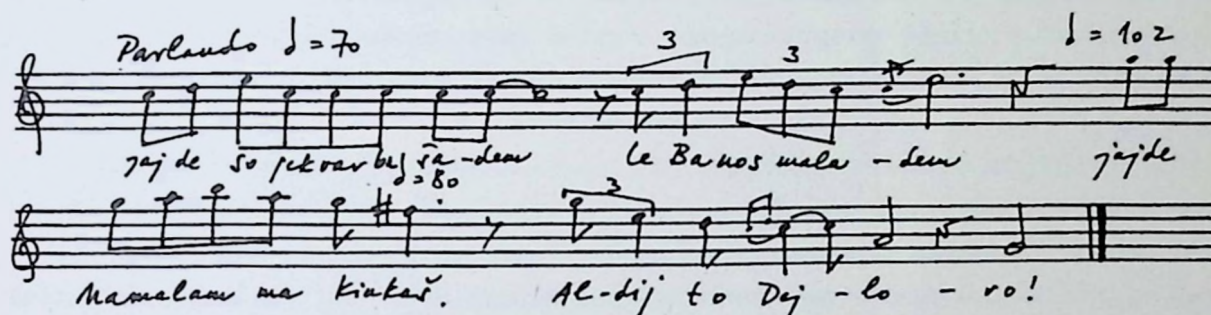

Hübschmannová – Jurková, 1999, č. 15

34. Viz Hübschmannová – Jurková, 1999, s. 29.

— Hudba olašských Romů

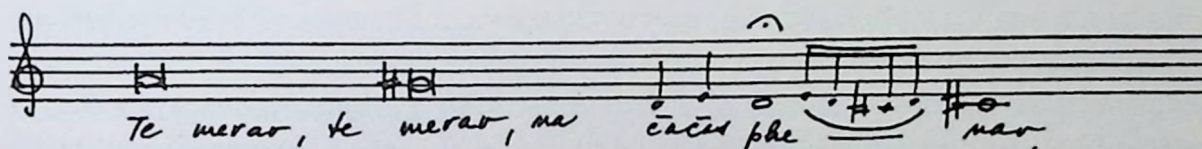
V hudebních projevech této romské skupiny se odráží jednak dlouhodobý pobyt v rumunské Valachii, jednak její pozdější itinerantní způsob života³⁵. Z balkánské tradice se v repertoáru olašských Romů (v Čechách a na Slovensku ovšem poměrně ojediněle) dochoval žánr balady, epické písně s mytologickým či historickým námětem (ze Slovenska pocházejí např. varianty balady o zabití olašského krále Bána).

Kovalcsik, 1985, č. 26

Hudební rysy tohoto žánru jsem zmínila v souvislosti se slovenskými Romy.

Itinerantní způsob života, v Československu násilně přerušovaný v r. 1959, je spojen s písněmi psalmodického typu:

Davidová – Jurková, 2001, č. 3

Jejich texty také zachycují základní hodnoty olašské kultury: cestu, koně a obchodování s nimi, pití vína... Poslední nahrávky těchto písní s úzkým ambitem nepřesahujícím kvintu a mikrointervalově melismatickou melodií pocházejí z první poloviny 60. let. Jejich hudební struktura je mnohem jednodušší (a pravděpodobně archaičtější) než balady i *louke d'ila*: Jde

35. K. Kovalcsik, 1985, která prováděla terénní výzkum mezi slovenskými olašskými Romy, píše: *Jejich lidová hudba je velmi blízká hudbě maďarských olašských Romů*. (s. 28)

o dvě melodická jádra, vzdálená od sebe kvintu, tvořící sestupný půltónový krok; jádra jsou bohatě obetkaná mikrointervalovými melismaty. Nedostatek nahrávek³⁶ tohoto typu písni brání ovšem dělat obecnější závěry.

Další dva žánry jsou podobné jako v repertoáru slovenských Romů: *louke džila* – „pomalé písně k poslechu“ a *khelimaske džila* – „rychlé taneční písně“³⁷. Struktura většiny pomalých písni je obdobná jako u pomalých písni usedlých Romů: čtyřfrázová strofa, jejíž jedné frázi odpovídá nejčastěji šesti- nebo osmislabičný verš. Pro provedení těchto písni je příznačný jednak způsob *parlando-rubato*, za druhé značná variabilita. Vlastnímu provedení často předchází krátký mluvený vstup: buď uvedení zpěváka jinou osobou, nebo naopak zpěvákovo přání všeho nejlepšího posluchačům³⁸. V případě tanečních písni je v posledních desetiletích nápadné pronikání čardášů i do tanců olašských Romů.

Pro tradiční olašské hudební projevy je příznačné to, co pro většinu itinerantních etnik: absence hudebních nástrojů. Jejich zvuk je u olašských Romů nahrazován v případě tanečních písni tleskáním, dupáním, luskáním prsty (ženy), jakož i různými nonverbálními vokálními technikami (muži) (tzv. *bumbázij* < bombázni = maď. „bombardovat“). Smyslem těchto hlubokých zvuků se zvýrazněnou labiálou „b“ je zdůraznění rytmu.

— Hudební koncepty – představy o hudbě

Téma hudebních konceptů, základních pohledů na hudbu, idejí a představ spojených s hudbou, a vztahu těchto hudebních konceptů ke konceptům obecně kulturním je v posledních desetiletích zejména v americké etnomuzikologii velmi populární³⁹. Jejich popularita souvisí bezpochyby s jednou z hlavních etnomuzikologických myšlenek dneška, že totiž „...*chceme-li poznat, co určuje povahu hudby, měli bychom se nejprve podívat na celkový charakter kultury, a zvláště na typ vztahů mezi lidmi v dané společnosti a na vztah dané společnosti k jiným společnostem.*“⁴⁰

Kromě toho, že koncepty vysvětlují vztah hudby a kultury, nacházejí v nich vědci často vysvětlení konkrétní podoby samotného hudebního projevu.

36. Nahrávky dvou písni jsou na *Vlachická džila* (Davidová – Jurková, 2000).

37. K olašskoromské terminologii viz Kovalcsik 1985, s. 29.

38. Viz např. Davidová – Jurková, 2001, č. 1, 5, 9, 16, 17, 18.

39. Znamemitým příkladem studie tohoto tématu je např. kniha Bruno Nettla (1989).

40. Nettl a kol., 1992, s. 11, překlad ZJ.

Co je tedy nejpodstatnější z myšlenek Romů o hudbě, přesněji o jejich písničkách? „*Romská hudba, to je modlitba. Vychází ze srdce.*“⁴¹ Kromě toho, že hudba vychází ze srdce, na srdce – a vůbec na člověka – také pozitivně působí: „*Romská hudba tě unáší někam daleko do krásy a čistoty.*“⁴² „*Dobrá píseň očistí srdce.*“⁴³ „*Skutečný hudebník je kněz a lékař v jedné osobě, protože umí léčit bolavé srdce.*“⁴⁴

A protože píseň vychází z toho dobrého, co je v srdci, je výrazem skutečného, pravdivého a oprávněného citu, a proto ji lze také používat k „narovnání nepravostí“. Jednou stránkou je její nepodmíněné proměňování toho, co je v člověku špatné, v dobré. To popisuje např. romský muzikant Jan Slepčík v povídce „Muzikant přináší mezi lidi úctu a pohodu“⁴⁵ (její titul je ostatně romským úslovím). Zkráceně vyjadřuje očištné působení hudby přísloví „*Kde zní zpěv, mizí žal.*“⁴⁶

Druhým aspektem (který vlastně patří až do třetího úhlu našeho trojúhelníka, totiž k popisům toho, jak se lidé v souvislosti s hudbou chovají, ale pro těsnou přimknutost k předchozímu jej pojednávám zde) očištného působení hudby je vícekrát zaznamenané vyprávění, jak se písnička stala nástrojem pokárání jednotlivce, který se provinil proti tradiční etice.⁴⁷

Zprostředkovatelem hudby jako výsostné hodnoty je hudebník – *lavutaris* – který je pochopitelně hudbou nejvíc ovlivněn, a proto „*Hudebník žije podle jiných zásad než buran.*“, „*Hudebník probouzí v člověku člověka.*“, „*Největší úcta patří hudebníkovi.*“⁴⁸ Mimochodem by bylo zajímavé prozkoumat toto přísloví také z našeho třetího vrcholu: Byla úcta hudebníkovi skutečně prokazována? (Nebo: Představovali hudebníci jakousi morální aristokracii? Jaký byl jejich materiální i sociální statut?)

Na okraj dodejme, že „*Hraje každý, ale jen ten, komu je Bohem dáno, je opravdový hudebník.*“ V tomto tvrzení můžeme zaslechnout ozvěnu některých (kupříkladu i indických) hudebně-estetických názorů, že totiž ne každé seskupení tónů je hudba a že právě jen skutečná hudba působí na duši člověka.

41. František Demeter, blok příspěvků o romské hudbě, *Romano džaniben* 3-4/97, s. 62.

42. Margita Reiznerová, tamtéž.

43. Hübschmannová, 1991.

44. Viz pozn. 48.

45. Slepčík, 1997.

46. Viz Hübschmannová, 1991.

47. Např. v článku M. Hübschmannové (1998), nebo v rozhlasovém pořadu téže autorky *Otevři okno a poslouchej, jak zpívám*, kde o této sociální funkci písně vyprávěl Emil Ščuka, či v příspěvku M. Hübschmannové, 1986.

48. Viz Hübschmannová, 1991.

Trochu disonantně nám může znít přísloví „*Bohatství provázejí peníze, chudobu písně.*“ Disonance ovšem ztratí na ostroti, poznáme-li blíže tradiční pohled Romů na peníze: „*Plná kapsa, prázdné srdce.*“, „*Peníze otvírají svět, ale zavírají srdce.*“, „*Ztratíš peníze, přijdou další; ztratíš čest – žádná další tu není.*“ Chudoba jako naprosto převažující atribut Romů je téměř glorifikována. Krystalicky čistá filozofie: Jedině chudý (romský) hudebník může přinést jednu z nejdůležitějších životních – i duchovních – hodnot, hodnotu, která očišťuje srdce člověka.

Sami Romové také vysvětlují nápadnou variabilitu svých písní (ostatně z předchozího pochopitelnou): „*Rom hraje písničku pokaždé jinak, podle toho, co má na srdci. Nehraje podle not, protože by se cítil jako naprogramovaný computer, nevycházela by z něho ta teplá energie, která svírá srdce tak, že nutí člověka plakat.*“⁴⁹

Romové potvrzují, že hudba je výsostným erbovním znamením jejich identity (což je univerzální postoj prakticky všech kultur): „*Hudba je krásná věc, když se hraje ze srdce. Ale myslím, že romská hudba je něco víc... Kdo ji jednou slyšel, touží po ní znovu... V romské hudbě rostou květiny a léčivé byliny, které dovedou vyléčit srdce.*“⁵⁰ „*Slzy i smích. To všechno vložil Bůh do romské hudby. Kdyby to tam neuložil sám Pán Bůh, nemohla by romská hudba být taková, jaká je... My Romové na tomhle světě nemáme nic, ostatní nás nepovažují za lidi, nemáme svá práva – máme jenom svoje hraní a svoje romské písně. Hudba jde s Romem od narození do smrti. Když se narodí, hrají mu, když má svatbu, hrají mu, a když umře, zase mu hrají.*“⁵¹

— Hudba jako způsob lidského chování

Zkoumat hudbu jako jistou formu chování je v posledních letech velmi populární, a to hned z několika důvodů. Jedním z nich je ten, že hudba sama je často nahlížena nikoli jako zvukový objekt, ale především jako způsob komunikace, který – jaksi „shodou okolností“ – probíhá prostřednictvím zvuků, resp. tónů. Z tohoto hlediska tedy – zkoumajíce hudbu – zjišťujeme, jak vlastně mezi sebou komunikují jednotlivci i celé skupiny.

Mírně odlišný výzkumný přístup vychází z hudebně-antropologické teorie, zkráceně označované jako *music as culture*, podle níž hudba vyjadřuje tytéž základní kulturní vzor-

49. Viz pozn. 41.

50. Viz pozn. 41, s. 61.

51. Viz pozn. 41, s. 60.

ce jako jiné kulturní projevy⁵², a zkoumáme-li tedy hudbu, dovídáme se mnohé i o dalších rysech kultury⁵³

Třetí přístup k výzkumu hudebního chování resp. chování v souvislosti s hudbou je běžná hudební sociologie: Chceme vědět, kdo co zpíval či hrál, od koho a jak se to naučil, jaký status měl profesionální i neprofesionální hudebník, tedy co nejvíc o lidech, kteří hudbu provozují.

Kdo jsou tedy v romské kultuře nositeli hudební tradice? Jak již bylo víckrát řečeno, provozování hudby bylo poměrně zřetelně rozděleno podle pohlaví: Muži z hudebnických rodin (tj. v komunitách „slovenských“ a „maďarských“ Romů) hráli na hudební nástroje pro obživu⁵⁴, zpívaly převážně ženy⁵⁵. O komunitách olašských Romů píše K. Kovalcsik, že zde zpívají především lidé mezi dvaceti a padesáti lety a že jejich repertoár i zpěvní příležitosti jsou tradičně rozdělené podle pohlaví⁵⁶. To potvrzuje i moje vlastní terénní zkušenost. P. Stojka ovšem na jednom místě tvrdí opak⁵⁷, zatímco jinde s názorem K. Kovalcsik nepřímou souhlasí⁵⁸.

Několik článků bylo publikováno o významných romských hudebnících především ze skupiny „slovenských“ a „maďarských“ Romů⁵⁹. Je zřejmé, že hudebnictví (míněna hra na hudební nástroj, která byla také potenciálním zdrojem obživy) se předávalo v rodinách převážně v mužské linii, což ale naprosto neznamenalo, že učitelem musel být otec. Pokud studoval žák u učitele, výuka byla nesmírně intenzivní (mnoho hodin denně), ale z našeho hlediska poměrně krátkodobá (řádově několik měsíců). Mezi učitelem a žákem byl vztah obdobný jako mezi běžným učněm a mistrem: buď za žáka platili jeho rodiče, nebo si musel své vzdělání odsloužit pracemi v domácnosti.

52. Základním dílem, podporující tento názor, je kniha Alana Lomaxe *Folk Song Style and Culture* (1968), v níž autor srovnává poměrně exaktními metodami hudební styl (např. formální strukturu vokálního projevu) s jinými rysy kultury: se stratifikací společnosti, se sexuálními praktikami, formou rodového uspořádání apod.

53. Viz Lange, 1997

54. O ženě-hudebnici se lze dočíst např. v článku Jozefa Drenka (1997).

55. Belišová (2002) potvrzuje tuto skutečnost ze Slovenska ještě v současnosti.

56. Kovalcsik, 1985, s. 29.

57. V *Dúral me avilem* (Stojka, 2000), s. 99, píše: *Romské písně nemusí zpívat jenom muž. „Mužské“ písně zpívají i ženy. A na druhé straně písně „ženské“ zpívají muži. Není důležité, kdo zpívá, ale jak zpívá. Zpívá-li dobře nebo špatně.*

58. *„Hovorí sa, že keď dievča síce na vydaj nevie spievať, vrhá to hanbu na jej rodinu. Také dievča má problémy vydat' sa, pretože rómske rodiny uprednostňujú dievčatá, ktoré spievať vedia. ...Ak chlapec nevie spievať, je to síce hanba, ale nie taká veľká a nemá také problémy oženit' sa...“* P. Stojka: 1997.

59. Např. Vlačuha (1997), Drenko (1997), Taragoš-Lojza (1997).

Mnohem méně se ví o proměně skladby písňového repertoáru, resp. o vytváření osobního repertoáru toho kterého hudebníka, a zejména zpěváka. Některé písně se dědily po generace, a představovaly tedy stabilní složku repertoáru, jiné vznikaly nově (nebo vznikaly nové varianty starších písní pod vlivem měnících se okolností)⁶⁰, ještě jiné se zpěváci učili (po 2. sv. válce) z nahrávek⁶¹. Téměř nic nebylo publikováno o postavení (a ocenění) zpěvaček v komunitě⁶².

V samé podstatě romského hudebního projevu je neustálá vstřebávání vlivů okolí a jejich přetváření. Zájemce o toto téma narazí však na *terru incognitu* – neznámé a nezmapované území, v němž lze rozeznávat jen nejhrubší obrysy: od 60. let uplatňování prvků populární hudby, především užívání příslušných hudebních nástrojů. Dalšími jsou užívání vícehlasu a tvorba nových melodií i aktuálních romských textů. Tento směr bývá označován jako *rompop*; jeho průzkum bude bezpochyby neobyčejně dobrodružný. Jiným zajímavým orientačním bodem je to, že nejvýznamnější soubory vznikaly často z mladších členů tradičně hudebnických rodů (např. v Rokycanech Giňovci nebo Věra Bílá se skupinou Kale, v Náchodě rodinný soubor Čilágos, ve Svitavách Točkolotoč). Jde tedy vlastně o kontinuální pokračování staletých tradic? Etnomuzikologické dobrodružství mezi našimi Romy vlastně teprve začíná!

— Literatura

- Andrš, Zbyněk, 1997: *Bertenosiška gila aneb Romové, vězení a píseň*, Romano džaniben 3-4/97, s. 70–99.
Belišová, Jana, 2002: *Phurikane gila, starodávne rómske piesne*, Bratislava: Žudro, 2002.
Černík, Joža, 1916: *Cikánské písničky*, Hudební revue, 1916, s. 162–9.
Davidová, Eva – Gelnar, Jaromír, 1971: *Romane gila: antologie cikánského písňového folklóru*, Praha: Supraphon, 1971.
Davidová, Eva – Gelnar, Jaromír, 1989: *Tradiční i současný romský (cikánský) písňový folklór*, Český lid 1989/1, s. 39 – 46.
Davidová, Eva – Žižka, Jan, 1991: *Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia*, Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, 1991.
Davidová, Eva – Jurková, Zuzana, 1999: *Hudba a písňový folklór Romů*, In: Romové: Tradice a současnost, Brno: Moravské zemské muzeum, 1999.
Davidová, Eva – Jurková, Zuzana, 2001: *Vlachická Djila*, Praha: Academia, 2001.
Drenko, Jozef, 1997: *Z histórie hudobníkov Ráczovcov z Lučenca*, Romano džaniben 3-4/97, s. 53–57.
Giňa, Andrej, 1991: *Bijav/Svatba*, Praha: Apeiron, 1991.

60. Např. Hübschmannová, 1986, s. 87.

61. Stojka – Davidová – Hübschmannová, 2000, s. 106 n.

62. O jak zajímavé téma jde ukazuje studie Carol Silverman (1996) z Balkánu.

- Havlů, Ivan – Macourek, Harry, 1985: *Aven Roma*, Praha: Panton, 1985.
- Holý, Dušan, 1984: *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*, Praha: Supraphon, 1984.
- Holý, Dušan – Nečas, Ctibor, 1993: *Žalující píseň*, Strážnice: Ústav lidové kultury, 1993.
- Holý, Dušan, 1998: *Dalekonosné husle: Muzika Jožky Kubíka a zpěváci z Hornácka* (CD), Brno: Gnosis, 1998.
- Holý, Dušan, 2000: *Majstr Jožka Kubík* (CD), Brno: Aton, 2000.
- Hood, Mantle, 1982: *The Ethnomusicologist*, Kent: Kent State University Press, 1982.
- Hübschmannová, Milena, 1986: *Některé korektivy sociálního chování v tradiční romské komunitě*, In: Příčiny, podmínky a možnosti prevence sociálně patologických jevů u romské populace v ČSSR, Praha: Československá sociologická společnost při ČSAV Praha, 1986, s.84–93.
- Hübschmannová, Milena, 1991: *Godaver lava phure Romendar*, Praha: Apeiron, 1991.
- Hübschmannová, Milena, 1998: *Čtyři písně o žalu, Romano džaniben 1-2/98*, s. 6–18.
- Hübschmannová, Milena – Jurková, Zuzana, 1999: *Romane gila: Zpěvník romských písní*, Praha: Fortuna, 1999.
- Jurková, Zuzana, 1997a: *Prameny ke studiu autentického hudebního folklóru Romů v České republice*, In: Bulletin Muzea romské kultury 6/1997, s. 15–20.
- Jurková, Zuzana, 1997b: *O čem vypovídají romská přísloví*, Romano džaniben 3–4/97, s. 45–47.
- Jurková, Zuzana, 1997c: *Zamyšlení nad etnomuzikologickou metodologií*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica and Historica 3, Studia Ethnographica X., s. 39–45.
- Jurková, Zuzana, 1998: *Archetypální zpěvačka, Romano džaniben 1-2/98*, s. 19–28.
- Kopernicki, Izidor, 1925: *Textes tsiganes: contes et poésie avec traduction française*, Kraków, 1925.
- Kovalcsik, Katalin, 1985: *Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia*, Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, 1985.
- Lange, Barbara, Rose, 1997: *What Was That Conquering Magic: The Power of Discontinuity in Hungarian Gypsy Nóta*, Ethnomusicology, Fall 1997, s. 517–537.
- Lomax, Alan, 1968: *Folk Song Style and Culture*, Washington, 1968.
- Merriam, Alan, P., 1964: *The Anthropology of Music*, Evanston: Evanston Press, 1964.
- Nettl, Bruno, 1983: *The Study of Ethnomusicology*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1983.
- Nettl, Bruno, 1989: *Blackfoot Musical Thought*, Kent: Kent State University Press, 1989.
- Nettl, B. – Capwell, Ch. – Bohlman, P. – Wong, I. – Turino, T., 1992: *Excursions in World Music*, New York: Prentice Hall, 1992, s. 11.
- Romský folklór 1–3* (3 LP), 1990, Brno: Romart, 1990.
- Taragoš – Lojza, Ladislav, 1997: *Hudba je můj život*, Romano džaniben 3–4/97, s. 66–69.
- Sárosi, Bálint, 1977: *Zigeunermusik*, Budapest: Corvina, 1977.
- Silverman, Carol, 1996: *Music and Power: Gender and Performance among Roma (Gypsies) of Skoplje, Macedonia*, World of Music 1996, s. 63–76.
- Slepčík, Jan, 1997: *Muzikant přináší mezi lidi úctu a pohodu*, Romano džaniben 3–4/97, s. 48–52.
- Stojka, Peter, 1997: *Piesne v rómskej tradícii*, Romano džaniben 3–4/97, s. 101–102.
- Stojka, Peter – Davidová, Eva – Hübschmannová, Milena, 2000: *Dúral me avilem / Z dálky jsem přišel*, Praha: Ars Bohemica, 2000.
- Valaštan, Bohuslav, 1963: *Cigánske spevy a tance*, Bratislava: SHV, 1963.
- Vlačuha, Kálmán, 1997: *Jak jsem se učil hrát na cimbál*, Romano džaniben 3–4/97, s. 41–44.

— Summary

Zuzana Jurková: What we know and don't know about „our“ Roma

For Roma, music has the highest priority and, when the outside world thinks of Roma, it is their music that first comes to mind. But, while the history of Spanish, Hungarian, Balkan, etc. Romani music has been well documented, we know only fragments of the musical history of Roma living in the former Czechoslovakia. The most influential sources of information to date are the collections of field recordings of Milena Hübschmannová and Eva Davidová.

Although Roma have resided in the Czech lands since the end of the Middle Ages, the oldest sources of knowledge of their music dates back only to the beginning of the 20th century: Jožka Černík's collection of „Gypsy Songs“ contains the oldest texts with scores of songs of Roma settled in southern Moravia. Over the years research has continued. For example, *Dúral me avilem* (Stojka [2000], Eva Davidová and Milena Hübschmannová) features selections of previously unknown song texts of Vlax Roma with translations into Czech and an interesting interview of M. Hübschmannová with P. Stojka about the place of music in Vlax tradition. The most recent summary of our limited knowledge of Romani music folklore is presented by Eva Davidová and Zuzana Jurková in the publication *Romové: Tradice a současnost* (Roma: Traditions and the Present).

The ethnomusicologist Alan P. Merriam looks at music from three points of view which influence each other: the sound phenomenon, human behavior, and the results of human opinions and ideas (conceptualization)

Music as sound phenomenon:

Music was one of the traditional professions of Moravian Roma. However, they were nearly totally exterminated during the Second World War before their music could be thoroughly documented. It has been shown, though, that a great deal of their melodic material was taken from their non-Romani surroundings. Holý and Nečas have documented a resemblance between Moravian and Slovak textual themes and musical material.

In the Slovak Romani subethnic group (as well as in many others), there were musical clans. Mainly the men played the instruments (violin, „bass“ [contrabass], and dulcimer) in bands. They were hired by neighboring non-Roma for celebrations. Usually the singers were women, but only in their own communities. Their oldest recorded music was of two-types: slow songs without a definite rhythm (halgató) and fast dance tunes (csardas). Texts of halgató are generally songs of orphanhood and poverty, songs of prison, and drinking songs. There are also halgató which sing of epic events. These still need to be documented.

The csardas is a quick dance of Hungarian origin in 2/4 time. It is traditionally played by a music band in which melodic instruments (two violins or a violin and a viola) are complemented by harmonic instruments (cymbalon and a bass [contrabass]).

The music of the Vlax reflects their long stay in Romanian Wallachia and also, later, their itinerant way of life. From the Balkan tradition, their repertoire has kept the genre of ballads, epic songs with mythological or historical themes. Their itinerant way of life – forcibly abolished in Czechoslovakia in 1959 – inspired songs of travel, horses, horse trading, wine drinking... The last recordings of these songs were made in the first half of the 1960s.

Two other genres are similar to those in the Slovak Romani repertoire: slow songs for listening and quick dance songs. The slow songs often have a spoken introduction either by the singer or a member of the audience. In the last

ten years, Vlax dance songs have been infiltrated by csardases. Traditional Vlax music is typically marked by the absence of musical instruments. This is usual among itinerant ethnic groups. In the case of Vlax dance songs, instrumental sounds are imitated by various nonverbal vocal techniques: clapping, stamping, finger-snapping etc. – *bumbázij*.

Musical concepts – ideas about music

Current ethnomusicological thinking is that, if we want to know what determines the character of a society's music, we should first look at the entire character of the culture. We should especially look at the types of relationships among the people of the given society and at the relationships of the given society to other societies.

According to František Demeter, „Romani music is prayer; it comes from the heart.“ **A traditional Romani proverb says that** „a good song cleanses the heart... A true musician is a priest and doctor in one person because he can cure an aching heart.“

A second aspect (which actually belongs to the third angle of our triangle because it describes how people behave in connection to their music) of the cleansing effect is the often told story of how song became an instrument that rebuked an individual who violated traditional ethical behavior.

Roma say that music is the sovereign inherited symbol of their identity. „We Roma have nothing on this earth; others don't think of us as human; we have no rights; we have only our playing and our Romani songs. Music is with us from birth to death....“ (Hübschmannová).

Music as a type of human behavior

For several reasons, researching music as a type of behavior has been very popular in the last few years. One is that music itself is often considered a kind of communication. From this type of research, we establish how individuals and whole groups actually communicate with each other.

A slightly different approach comes from the musical-anthropological theory called *music as culture*, according to which music expresses the same basic cultural patterns as any other manifestation of cultural expression and so, if we research music, we will learn more and more aspects of the culture.

The third approach is customary musical sociology: We want to know who sings or plays, from where and how s/he was born, what status s/he had as a professional or non-professional musician, i.e. everything possible about the people who perform the music.

Who are the bearers of musical tradition in Romani culture? As already stated, performance was quite clearly divided according to gender: The men from musical families (i.e. in Slovak and Hungarian Romani communities) played the musical instruments for a living; women were primarily the singers (and this is still the case). Researchers' evidence differs concerning performers among the Vlax Roma.

Among Slovak and Hungarian Roma, playing musical instruments – which was also their potential source of income – was handed down through the male line, although the teacher was not necessarily the father. If a pupil studied with a teacher, instruction was extremely intensive (several hours a day) but probably over a relatively short time (a few months). Much less is known about the composition of the song repertoire, i.e. the creation of a singer's personal repertoire. Some songs were inherited over generations and constituted a stable component of the repertoire; others were new or new variations of old songs influenced by changes in the environment; others, after World War II, were learned by the singers from recordings. Almost nothing has been published about the position (and appreciation) of singers in the community.

The very essence of Romani music shows the constant absorption of the influence of the surroundings and its transformation. Those interested in this subject will bump into *terra incognita* – unknown territory – in which it is possible to make out only the vaguest outlines: Since the 1960's, we see the development of „Rompop,” which involves the acquisition of elements of popular music (especially the use of appropriate musical instruments), the use of multiple voices and the creation of new melodies and modern Romani texts. The most important performers are often made up of members of the younger generation of traditional musicians (groups such as the Giňovci, Věra Bílá with the group Kale, the family group Čilágos, and the band Točkolotoč). The ethnomusicological adventure among our Roma is actually just beginning!

Valerie Levy

Pozoroval jsem kosa, jak poskakuje po lesní půdě, dóbne sem, dóbne tam – a znovu se mi vrátily moje úvahy o vlastnění. Kos si přece nedělá žádné osobní právo na krajinu, protože je sám nedílnou součástí krajiny, tak jako je věta součástí celé knihy, a bez té jedné věty by text přestával dávat smysl. Kos nevyzobává z půdy všechno proto, aby „měl”. Bere si jen to, co potřebuje. Nic víc.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum”
We borrow the earth, s. 66

Jedno z prvních pravidel je učit dítě od malička, aby si vážilo rostlin. Užívá se k tomu různých metod – dítě je například vedeno k tomu, aby s bylinami rozmlouvalo. Tak si k nim utvoří osobní vztah a jednou se dočká toho, že bude schopno rozumět, co mu rostlina radí.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum”
We borrow the earth, s. 111

— Dve skupiny „Valašských“ Rómov v bývalom Sovietskom zväze

Článok našich kolegov z Bulharska je súčasťou ich výskumnej úlohy „Differenz und Integration. Wechselwirkung zwischen nomadischen und sesshaften Lebensformen in Zivilisationen der Alten Welt / Dienstleistungsnomaden in städtischem und ländlichem Kontext“ v rámci SFB 586 Universität v Lipsku a v Halle. Namiesto zložky ch sa v rómskom texte píše písmeno x.

V mnohých krajinách sveta žijú rozptýlene skupiny Rómov, známe pod rôznymi súhrnnými názvami. V Čechách a na Slovensku sú to „olaskí“ alebo „valašskí“ Rómovia“, v Maďarsku „Oláh Cigányok“, v Rumunsku „Pletoși“ alebo „Lajași/Lejași“, v Bulharsku „Kardarași/Kal-darași“, v USA a v Kanade „Vlax Rom“ atď. Všetky tieto názvy opisujú jedno heterogénne a vnútorne mimoriadne zložito štruktúrované spoločenstvo, zložené z rôznorodo hierarchicky zoradených častí – skupín a podskupín. Jednotlivé štruktúry sú viac alebo menej jasne oddelené jedna od druhej, ale pritom zachovávajú povedomie príbuzenstva a v určitom zmysle aj povedomie jednoty.

Predkovia týchto Rómov sa rozšírili po celom svete z územia dnešného Rumunska v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. Všetci hovoria nárečím rómčiny, ktoré jazykovedci definujú ako „novovalašský“ (New Vlax) alebo „severovalašský“ (Nord Vlax) dialekt, alebo aj „tretie stratum balkánskych dialektov“¹. Už samotné pojmy naznačujú, že existujú aj iné valašské skupiny a iné valašské dialekty rómskeho jazyka. Tie lingvisti nazývajú pojmami „starovalašské“ (Old Vlax) alebo „južnovalašské“ (South Vlax) dialekty rómčiny, alebo „druhé

1. Rozdelenie rómskych dialektov na „valašské“ a „nevalašské“ (alebo „balkánske“) uviedol do odbornej literatúry ako prvý Bernard Gilliat-Smith v r. 1915/16 (Petulengro. „Report on the Gypsy tribes of North-East Bulgaria.“ *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, Vol. IX, 1915 – 1916, s. 1 – 54 a s. 65 – 109).

O delení rómskych dialektov na „starovalašské“ a „novovalašské“ (alebo „južno-“ a „severovalašské“) podrobnejšie pozri jazykovedné poznámky, napísané B. Iglou in: Marušiaková, E. & Popov, V. (eds.) *Studii Romani*. Vol. III-IV. *The Songs of the Bridge*. Sofia: Litavra, 1997, s. 163.

Pozri aj: Cortiade, M. „Distance between the Romani Dialects“. *Gypsy Lore Society North American Chapter, Newsletter*, s. 2, 8, 1985, ako aj Matras, Y. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

strátum balkánskych dialektov“². K tým patria napr. *Gurbeti* v bývalej Juhoslávii, *Vlaxicki* alebo *Vlaxorja/Laxo* v Bulharsku atď.³. Starovalašské a novovalašské skupiny sa medzi sebou líšia dialektálnymi zvláštnosťami ako aj niektorými etnokultúrnymi charakteristikami.

V tejto práci sa budeme venovať dvom rómskym skupinám, ktoré hovoria novovalašským dialektom rómčiny a obývajú krajiny bývalého Sovietskeho zväzu: Rusko, Ukrajinu a Moldavsko.

Rómovia z prvej skupiny, o ktorej bude reč, sa nazývajú *Kitajcurja* alebo *Kitajicka Rrom*⁴. Niekedy ich nazývajú aj *Šanxajci*⁵. V súčasnosti bývajú v Odeze na Ukrajine.

Počas terénnych výskumov v lete roku 2002 sme sa zoznámili s Valou Minesku (rómskym menom Ňuňa⁶, ktorá sa narodila roku 1927 v meste Charbin v Číne. Ňunino rozprávanie nám poskytlo príklad jej dialektu⁷ a zároveň nám pomohlo rekonštruovať osud jej skupiny.

Sar ame aviljam ando Kitaj? Ame ando Kitaj samas na barvale zurales, no kъ amare manuš restoranurja sas, kъ murro dad, kъ murro kak, kъ murro sokro... Sas amare restoranurja, amende sas amaro ansambli, amare muzikaturja. Ando samyj Šanxaj *my prožili dvacat' let*. Do biš bъrš ame othe bešasas. Ando gjes keras buki, ariat buki kъras. Amari kumpania съ: murro dad, murro kak, murro manuš, kaj xaisajljo kothe, ando Šanxaj, mъrro sokro xaisailjo ando Šanxaj. Mineske familija – mъrro papo, kaver papo xaisajlo ando Šanxaj.

Kadja amende kumpania pi duj familii съ, Mineske aj Staneske... Sas but manuš, duj šela žene. Akana съgo manuš, akana khanč – sa ternimata ašili. A phure manuš – eto, me maj phuri, kakaja sa ternimata aj *molodež* ašili, mъrri *dvojurodno* phen mandar maj съni, *na desjať, dvenacat' let molože*...

2. Tamtiež.

3. Pozri Vukanović, T. *Romi (Cigani) u Jugoslavii*. Vranje: Nova Jugoslavija, 1983; Marušiaková, E., Popov, V. *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1997; Boretzky, N., Igla, B. *Wörterbuch Romani Deutsch Englisch. Mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harasowitz Verlag, 1994.

4. U Kitajcurjov a taktiež u ostatných skupín, ktoré hovoria novovalašským dialektom, je bezkoncovkový plurál e Rrom.

5. Jediná správa v odbornej literatúre o Rómoch z Ruska v Číne spomína, že niektorí moskovskí Rómovia z oblastí dočasne okupovaných Bielou armádou neskôr emigrovali do Charbinu a Shanghaja. Pozri: Demeter, N., Čerenkov, L. „Cygane v Moskve“, in: Krupnik, I. I. *Etničeskije gruppi v gorodach jevropejskoj časti SSSR*. Moskva. 1987, s. 42.

6. Tzv. rómske meno, ktoré sa používa v rómskom prostredí, býva odlišné od mena používaného na verejnosti a medzi okolitým obyvateľstvom. Rómske mená sa vyskytujú medzi rómskymi skupinami po celom svete. Pozri aj: Hübschmannová M. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc, 1993, s. 57 – 64.

7. Uvedený text navyše ilustruje dvojazyčnosť skupiny a jej svojrázne miešanie rómčiny a ruštiny.

| Kitajcurja | Foto autori |

Sar traisaras? Sas mištoj. Trin kumpania sas ando Šanxaj – Lovarja, Kɔlderaša aj Petrovi. Savore gonisarde. Petrovi sɔ sar Kɔlderaša, vica romani. *Kočevali*. Traden barvale i kasave barvalimos či dikhlem. Ando Šanxaj khelena po baros, kurkɔ khelena, khelen, giljaben pe sva-ko gjes po pivnuški, po xarčevki. Kuč sas amende ande Kitaj. But xaisajlen. *Neisvestno* kaj.

Aviljam ande Rusija, athe, *v sorok vosmom godu*, but bokh sɔrdjam, či manro, či khanč, bikinjasa p'amende dɔrzi te xasa, bikinjam o sumnakaj, bikinjam sa p'amende ande Sverdlovsk... *Perenesli, ne daj gospod' nikomu*.

Aviljam, kana o Stalino kerdja repatriancia. O Stalin kerdjas *sovetskij poddanyj* – ame *sovetskij poddanyj* samas, *sovetskij poddanyj*, kon kamel te avel *na rodinu*. Amare manuš phure kamle kɔ irin pe *rodina*. Razphendja tu phure manuš, trobul te žas. Gele kɔ konsuštvo. Line o viza, line kova.

Aviljam, me aj mɔrro rrom ko konsulu. Amende galbi, sumnakaj pi vast, urjavde. Aj phenel o konsulo: „*Vy jedete v Rossiju? Kuda vy jedete?! Na golod, na golod! A vy jedete. Vy takie odetyje, krasivyye, vy artisty, vy muzikanty, čto vas tjanet v Rossiju.*“

„*My chotim na rodinu jechat!*“

Ako sme prišli do Číny? My sme v Číne neboli veľmi bohatí, no naši ľudia mali reštaurácie, môj otec, môj strýko, môj svokor... Mali sme svoje reštaurácie, mali sme svoje súbory, svojich hudobníkov. V samotnom Šanghaji sme prežili 20 rokov. Do 20 rokov sme tam bývali. Vo dne sme pracovali, v noci sme pracovali. V našej kumpánii sme boli: môj otec, môj strýko, môj muž, ktorý tam zomrel, v Šanghaji, môj svokor zomrel v Šanghaji. Rodina Minesku – môj dedo, druhý dedo zomreli v Šanghaji.

Naša kumpánia sa skladala z dvoch rodín – Minesku a Stanesku... Bolo nás veľa ľudí, dvesto ľudí. Teraz je málo ľudí, teraz nič – iba mládež zostala. A starí ľudia – hľa, ja som najstaršia, ostatní všetko to sú mladí, aj mládež zostala, moja sesternica je mladšia o desať, dvanásť rokov...

Ako sme žili? Dobré bolo. Tri kumpánie boli v Šanghaji – Lovári, Kelderari a Petrovci. Všetkých vyhnali. Petrovci sú ako Kelderari, cigánsky rod. Kočovali. Žijú bohato, také bohatstvo som nevidela. V Šanghaji tancovali v baroch, v nedeľu tancovali, tancovali, spievali si každý deň v krémách a v pohostinstvách. Bohato bolo u nás v Číne. Veľa ľudí sa stratilo. Nejasno kde.

Prišli sme do Ruska, sem, v roku 1948. Veľa hladu sme pretrpeli, nebolo chleba, nebolo ničoho, rozpredali sme handry zo seba za jedlo, popredali sme zlato, popredali sme všetko v Sverdlovsku... Vytrpeli sme, nedaj Bože nikomu!

Prišli sme, keď Stalin robil repatriáciu. Stalin povedal „sovietski občania“ – a my sme boli sovietskymi občanmi, ktorí sa chcú vrátiť do vlasti. Naši starí ľudia sa chceli vrátiť do vlasti. Rozkážu ti starí ľudia, musíš ísť. Isli na konzulát, zobrali vízum, zobrali hento.

Prišli sme, ja a môj muž ku konzulovi. Na sebe (sme mali) zlaté peniaze, zlato na ruke, vyobliekani. A povedal konzul: „Vy cestujete do Ruska? Kam idete!? Do hladu, do hladu! A vy cestujete. Vy, takí vyobliekani, pekní, vy ste umelci, vy ste hudobníci, čo vás ťahá do Ruska?“

„My sa chceme vrátiť do vlasti!“

Na základe tohto a iných rozprávání ďalších ľudí z príbuzenstva môžeme rekonštruovať relatívne ucelený obraz historického osudu skupiny „čínskych“ Rómov, nazývaných *Kitaj-curja*. Ich kumpánia odcestovala do Číny v roku 1927. Kumpánia je pojem používaný často *Kelderarmi* a im príbuznými skupinami v mnohých miestach po svete. Zvyčajne znamená „spoločenstvo zostavené z niekoľkých príbuzných rodín, ktoré kočujú a pracujú spoločne“⁸. V našom prípade kumpánia zostávala z dvoch rozšírených rodín Minesku a Stanesku. Petrovci boli jednou z väčších rodín v rode Stanesku.

8. O kumpánii pozri napr.: Mirga, A., Mróz, L. *Cyganie. Odmiennosť i nietolerancja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, s. 125. Münzel, M., Streck, B. (Hrsg) *Kumpania und Kontrolle: Moderne Behinderung zigeunerischen Lebens*. Giessen: Focus, 1981.

Členovia kumpánie boli hudobníkmi a odcestovali do Číny so svojim súborom. V rokoch 1927–28 vycestovali – podľa ich rozprávania – mnohí rómski hudobníci i s rodinami do rôznych krajín, hlavne do Západnej Európy. V tom čase boli podľa informátorov pasové pravidlá relatívne liberálnejšie než v iných obdobiach. Ich kumpánia kočovala a v mestách, kde si zohnali zamestnanie – buď ako kotlári, alebo ako hudobníci v reštauráciách –, si prenajímali domy. Posledné miesto, kde bývali pred Šanghajom, bola Moskva. To vedia podľa toho, že si tam vybavovali výjazdné povolenia. Po skončení NEPu (novej ekonomickej politiky sovietskeho štátu) sa možnosti užívať sa zhoršili a mnohé, najmä rómske hudobnícke rodiny sa vysťahovali do cudziny. Ich kumpánia, keďže mala veľa detí, nemala dosť peňazí na výjazdné povolenia a pasy pre všetkých do Západnej Európy. Preto im nezostávalo nič iné, len sa dať na Východ, kde to vychádzalo lacnejšie. Zo začiatku boli určitý čas v Charbine, kde bola v tom čase veľká kolónia ruskej „bielej emigrácie“, ktorá nostalgicky obľubovala ruskú cigánsku hudbu a tanec a pritom mala aj dostatok peňazí na zábavu. Neskôr sa natrvalo usadili v Šanghaji.

Šanghaj bol v tridsiatych rokoch 20. storočia kozmopolitným mestom so zvláštnym štatútom, kde bývalo veľa Európanov, Američanov a tiež hodne ruských emigrantov. Rómovia z kumpánie Minesku a Stanesku sa živili aj naďalej hlavne hudbou a tancom v reštauráciách. Po čase, keď si na to našetrili, kúpili si aj svoje malé pohostinstvá. Zároveň s tým sa venovali aj obchodu, výmennej kúpe a predaju zlata. Ich ženy vešteli.

Okrem opísanej kumpánie bola v tom čase v Šanghaji aj jedna kumpánia Lovárov, ktorí tam prišli približne v tom istom čase z Leningradu (zo Sankt Peterburgu). Pochádzali zo známeho rodu *Guranešti*.

Mladí sa vydávali a ženili výlučne v rámci svojej kumpánie, hoci keďže ich dievčatá boli pekné a šikovné, často sa o ne uchádzali aj cudzí Rómovia. No na zmiešané manželstvá sa ani vtedy nepozerali dobrým okom. Pamätajú sa iba na dva prípady „zmiešaných“ manželstiev – jedno dievča – Ľuba – sa vydalo za Róma zo skupiny *Mačvajov* a odišlo so svojou novou rodinou do Brazílie a druhé dievča sa vydalo za ruského emigranta a prerušilo s kumpániou kontakty.

V Šanghaji ich kumpánia prežila lepšie aj horšie časy. Najtraumatickejším zážitkom bola japonská okupácia.

Celá kumpánia sa vrátila do Sovietskeho zväzu v roku 1948. Vtedy uzavreli ZSSR a novovzniknutá Čínska ľudová republika zmluvu o repatriácii bývalých ruských a sovietskych občanov z územia ČLR. Po návrate žili najprv vo Sverdlovsku. Vtedy, v povojnovom období, sa v ZSSR žilo mimoriadne ťažko. Chaos, poničené hospodárstvo, žiadne alebo nedostatočné pracovné možnosti, hlad, mizéria. Aby prežili, rozpredali Rómovia všetko, čo mohli – zlato, oblečenie... Kumpánia sa držala pospolu. Často menili miesto bývania, boli v mnohých väčších, ale aj menších mestách Sovietskeho zväzu, dostali sa aj do sovietskej

Strednej Ázie, kde sa zdržali dlhšie v meste Aščabate, a až v roku 1953 sa po krátkej zastávke v meste Nikolaeve usadili v Odeze.

Po príchode do Odesy si muži z kumpánie najprv našli prácu v miestnom mäsokombinate – najmä ako cínovači, údržbári nástrojov a nádob. Dostali od podniku byty a neskôr aj pozemky na periférii, na ktorých si postavili domy. Odesa bola aj vtedy relatívne bohatým prístavným mestom, kde boli rôzne pracovné možnosti, a tak si tam kumpánia postupne zvykla. Po čase muži znova začali hrať v pohostinstvách, obchodovať na čierno a ženy veštili. Život kumpánie sa ustálil. Odvtedy ani jedna rodina Odesu neopustila – bývajú tam všetci dodnes. Niekoľko rodín naďalej spoločne býva na predmestí Odesy, ostatní v rôznych mestských štvrtiach. Jednotlivé rodiny naďalej udržiavajú vzťahy medzi sebou a ich život je v značnej miere uzavretý v rámci skupiny (s výnimkou hospodárskych aktivít).

Po svojom usadení v Odeze sa *Kitajcurja* dostávajú do nového prostredia, do nových životných podmienok. Zoznamujú sa tam aj s inými rómskymi skupinami. V tom čase (a aj dodnes) v Odeze žije veľa Rómov z rozličných skupín – niekoľko rodov *Kelderarov* a taktiež *Kišiňovci*, *Krimurja*, menej je *Lovárov*, „ruských“ Rómov, *Servov*, *Vlaxijov*⁹.

Vzťahy s ostatnými rómskymi skupinami ilustrujú ďalšie texty, ktoré tu uvedieme. Sú zapísané tiež od Nuni a jej príbuznej Berty Minesku (rómskym menom Bela). Berta sa narodila v Odeze v roku 1966.

Ame tože sar Kelderaš sam, šib amende sʔ pašʔ. Amari kumpánia phenen Kitajci, Kitajcurja, Kitajicki Rrom. Sa e Russija, da e kon, žanen amaren Kitajake Rrom.

Ame či das borja kʔ Kʔlderaša, i my ne beriom. Amari Kʔldaraš sʔ silno naxalnye, silno melale, silno kasave... Amende naj manuš kasave aj my ne takie ludi, amende naj manuš kasave. Amende sas, ljasas amaro dalno rodstveniki, tak ljasas basurja. Te lelas la, khandininas, nu grjazno xan. Vot amare či len aj či len. Naši sčitajut, maj bini Rusajka ljas sar kasave takaja Rromnja. Amari kumpanija k' avrja kumpanjasa či žan, či mangel. Amari kumpania sʔ jek.

Kʔlderaš sʔ maj paš k nam la šibake. Peter Demeter andi Moskva sʔ amaro njamo. Ištvan andi Moskva – phuro sas, phuro Ištvan murro dako kak sas...

Maj dur si Krimurja, Lovarja, Vlaxija. Raznyje nacija, andi nacija si raznyje manuša. Amen či družinasaras lenca. Arakhas le: „T'aven baxtale, t'aven baxtale!“ – i vsio...

9. O rómskych skupinách v bývalom ZSSR viď podrobnejšie: Čerenkov, L. „Nekotoryje problemy etnografického izučenia cygan SSSR“ in: *Malje i dispersnyje etničeskie grupy v jevropeskoj časti SSSR*. Moskva: Nauka, 1986, s. 5-15; Demeter, N., Bessonov, N., Kutenkov, V. *Istoria cygan. Novyj vzgljad*. Voronež: Institut etnologii i antropologii RAN, 2000.

My sme tiež ako Kelderari, náš jazyk je blízky. Naša kumpánia sa volá Kitajci, Kitajcurja, Kitajicki Rrom. Celé Rusko, kde je kto, pozná našich Kitajake Rrrom.

My nedávame nevesty Kelderarom a ani my (si ich) neberieme. Naši Kelderari sú veľmi drzí, veľmi špinaví, veľmi takí... U nás nie sú takí ľudia, my nie sme takí ľudia. U nás sa stalo, že si náš vzdialený príbuzný zobral basurmanku. Keby ju boli prijali, tak by smrdeli, lebo špinavo jedia. Skrátka – naši neprijímajú a neprijímajú. Naši si myslia, že je už lepšie zobrať si Rusku než takúto hentakú Rómkku. Naša kumpánia do druhej kumpánie nejde, nechce. Naša kumpánia je jedna.

Kelderari sú nám najbližší jazykovo. Peter Demeter z Moskvy je z nášho rodu. István z Moskvy – starý bol, starý István bol strýkom mojej mamy...¹⁰

Vzdialenejší sú Krimurja, Lovári, Vlaxija. Rôzne nácie a v každej nácii sú rôzni ľudia. My sa s nimi nepriatelíme. Keď sa stretneme, pozdravíme sa – a to je všetko...

Ako vidieť z týchto, ale aj iných rozhovorov s členmi skupiny *Kitajcurja*, po ich usadení v Odeze sa v ich spoločenstve ukončil proces prechodu od kumpánie k skupine, proces, ktorý sa začal ich pobytom v Číne. Vytvorili si svoj skupinový názov *Kitajicka Rrom*, majú svoju „krísi“ (svoj súd, tj. vlastnú samosprávu) a odmietajú matrimoniálne vzťahy s inými rómskymi skupinami. Opísaný vzťah k „iným Rómom“ je typickým pre dobre fungujúce rómske skupiny a je úplne v súlade s rómskou tradíciou. Dodnes v celom postsovietskom priestore jednotlivé skupiny zachovávajú (viac alebo menej prísne) svoju skupinovú endogamiu.

Vzťah *Kitajcurja* ku *Kelderarom* si zasluhuje zvláštnu pozornosť. *Kitajcurja* sa pamätajú, že voľakedy (pred dvoma, tromi generáciami) aj oni sami boli *Kelderarmi* (napr. rodičia Nuni z matkinej strany boli *Kelderarmi* z rodu *Grekurja*). Pamätajú sa na svojich príbuzných *Kelderarov*, ktorí bývajú na iných miestach v bývalom ZSSR (medzi nimi napr. aj zo známej *kelderarskej* rodiny Demeter), uznávajú, že *Kelderari* sú im najbližší, že ich jazyk (presnejšie dialekt) je najbližší k ich vlastnému (na určenie odlišnosti by bol potrebný špeciálny jazykovedný výskum, keďže na prvý pohľad *Kitajcurja* a *Kelderari* v Odeze hovoria jedným a tým istým nárečím). Napriek tomu sa *Kitajcurja* rozhodne dištancujú od *Kelderarov*, pričom na zdôvodnenie používajú typické rómske stereotypné predstavy o iných rómskych skupinách.

Ako vidieť, rodiny Minesku a Stanesku prešli vývojom od združenia rodov (kumpánie) cez podskupinu (v Číne) k vytvoreniu svojej zvláštnej skupiny (*Kitajcurja*). Vysvetlenie tohto javu treba hľadať v histórii skupiny, ktorú osud na 20 rokov odtrhol od ostatných *Keldera-*

10. Je tu zmienka o Štefanovi (Istvánovi) Demeter, praotcovi známeho rodu *Kelderarov* v ZSSR. O ňom podrobnejšie vid': Demeter, P. S., Demeter, R. S. *Obrázky folklora cygan kelderarej*. Moskva: Nauka, 1981; Demeter-Čarskaya, O. *Amaro trayo ande Russiya*. Moskva, 2001.

rov a ktorá týchto 20 rokov prežila v úplne odlišných podmienkach. V Šanghaji bolo ich správanie vynútené okolnosťami – tvorili malé spoločenstvo, ktoré sa snažilo udržať si svoju jednotu. Jeho príslušníci sa neženili a nevydávali mimo spoločenstva, čo bolo jedinou možnosťou zachovať sa, nerozplynúť sa v cudzom prostredí.

V nových podmienkach v Odeze naďalej dodržiavajú uzavretý matrimoniálny model – pravdepodobne preto, lebo sa v týchto územiach (aspoň na začiatku) cítili byť novými, keďže medzičasom sa roztrúsili alebo prinajmenšom zoslabli ich staré príbuzenské vzťahy s ostatnými *Kelderarmi*.

Zvláštnu pozornosť zasluhuje vzťah *Kitajcurja* k ostatným rómskym skupinám. Nasledujúci text uvádza znaky, podľa ktorých iné skupiny odlišujú a charakterizujú.

Amari kumpania žanel, so si cъganija, konečno, Kelderarja žanen, Lovarja žanen. Ruska Roma tože gadja, den duma naj gadja sar ame – vot maj čisto šib amari – vot kadala e Šanxajski Rrom, kaj si... S Kišinjovci, Katunarja u nas nikakie otnošenija. Ne verte im, oni ne Rrom cъganjako, eto ne Rrom cъganjako. Vot s Lovarami, s Krymami, možem družit', nu zdrastvuj, praščaj, no s etimi možno projti mimo i ne pozdorovatsja.

Naša kumpánia vie čo je cъganija, samozrejme, Kelderari vedia, Lovári vedia. Ruskí Rómovia tiež takto, [oni] nehovoria tak ako my – pozrite sa, najčistejší jazyk je náš – pozrite sa, takýto je, kde sú šanghajskí Rómovia... S Kišinovcami, Katunarjami nemáme nijaké vzťahy. Neverte im, oni nie sú Rrom cъganjako, to nie sú Rrom cъganjako. Hľa s Lovárami, s Krymami môžeme byť priateľmi, no dobrý deň, dovidenia, ale s týmito môžeš prejsť mimo a nepozdraviť sa.

Ako vidieť, okrem nárečia existuje jeden znak, ktorý určuje vzťah *Kitajcurja* k iným Rómom – to je pojem „cъganija“. „Cъganija“ je komplexný pojem, v ktorom je syntetizované všetko kladné, čo charakterizuje Rómov podľa nich samých, kvintesencia „rómskeho“. (Medzi inými rómskymi skupinami sú frekventovanejšie ekvivalentné pojmy, ako „rromanija“, „romanipe“ alebo „rromanimos“¹¹.) Pojem „cъganija“ a vlastné pomenovanie – „*Rrom cъganijako*“ (doslovne „cigánski Rómovia“, v zmysle „naozajstní“, „praví“) – je rozšírené medzi *Kelderarmi* a im príbuznými skupinami, ktoré hovoria novovalašskými dialektmi a žijú na územiach Bulharska, Rumunska, Moldavska a južnej Ukrajiny.

11. Pozri Mirga A. *The Category of „Romanipen“ and the Ethnic Boundaries of Gypsies*. *Ethnologia Polona*, vol. 13, 1987, s. 243-255 (a tam citovanú literatúru).

Kitajcurja delia ostatné skupiny aj podľa toho, či vedia, čo „сѣганија“, alebo nie. V danom prípade je zaujímavé, že medzi „čisté“, „pravé“ skupiny (t.j. také, ktoré poznajú a dodržiavajú „сѣганију“) zaraďujú také skupiny, ktoré tento pojem nepoznajú a nepoužívajú (miesto neho majú svoje vlastné pojmy). A skupinu *Kišiňovcov*, ktorá je im nárečovo príbuzná a ktorá pozná a používa slovo „сѣганија“ (jej členovia si sami mimoriadne na „сѣганији“ zakladajú a seba samých pokladajú za „*Rrom сѣганијак*“), *Kitajcurja* za takých nepokladajú a neveria, že by naozaj mohli byť „*Rrom сѣганијак*“.

Uvedený príklad potvrdzuje ešte raz platnosť známeho princípu z etnológie: v ľudskej kultúre neexistujú „objektívne“ konštantné znaky, ktoré by charakterizovali určité etnické spoločenstvo. Všetky jednotlivé kultúrne znaky sa stavajú etnicky determinujúcimi len vtedy, keď fungujú etnicky a keď sú chápané ako neoddeliteľná súčasť vlastného etnického spoločenstva.

| Kitajcurja | Foto autori |

Druhá rómska skupina, ktorú by sme chceli prezentovať v tomto príspevku, sú *Kišiňovcurja* (často sa používa aj rusifikovaný názov *Kišiňovci*)¹², ktorí tiež hovoria novovlašským dialektom rómčiny. Ich predkovia žili v Besarábii a na území dnešnej Moldavskej republiky, t.j. na území, ktoré bolo v prvej polovici 19. storočia pripojené k Ruskej ríši, v období medzi dvoma svetovými vojnami patrilo Rumunsku a po druhej svetovej vojne pripadlo Sovietskemu zväzu.

12. Doteraz boli o *Kišiňovcoch* v odbornej literatúre iba stručné zmienky – viď: Čerenkov, L. op. cit.; Dement, N., Bessonov, N.; Kutenkov, V. op. cit.

Počas dlhého historického obdobia sa toto spoločenstvo skladalo z jednotlivých kočujúcich skupín, ktoré mali určité povedomie príbuzenstva, ale boli bez jednotného skupinového povedomia a taktiež nemali spoločný etnonym. Ostatní Rómovia ich nazývali súhrnne *Lejaši*, sami seba nazývali rôzne: buď podľa rodov, alebo súhrnne – na severe *Čjače Rrom* (t.j. „naozajstní Rómovia“), kým na juhu bol zaužívaný spoločný názov *Rrom cъganjako*, alebo aj pomenovania, ako *Katunarja* (v Besarábii), *Cukunarja* (v severnom Moldavsku), *Kišiňovcurja* (v oblasti mesta Kišiňova), *Bryzdaja* (tak sa nazývala tá časť spoločenstva, ktorá už bola viac alebo menej usadená).

V období medzi dvoma svetovými vojnami kočovali jednotlivé rodové skupiny tohto rôznorodého spoločenstva naďalej už na území ZSSR pozdĺž rieky Don. V 20. a 30. rokoch sa začalo ich postupné rozsídľovanie – najprv po východnej Ukrajine a južnom Rusku, po vojne aj v oblasti Povolžia (Saratov, Nižnij Novgorod, Samara, Astrachán) a v 70. rokoch začali osídľovať aj okolie Moskvy. Postupne sa medzi nimi začalo formovať spoločné skupinové povedomie a jednota, zastrešené spoločným endonymom *Kišiňovcurja*. Za posledných 20 rokov sa proces konsolidácie ich spoločenstva prehĺbil, hoci ešte stále nie je uzavretý. V súčasnosti sú sformované viac alebo menej jasne vymedzené podskupinové útvary tohoto spoločenstva. Tí, ktorí dnes obývajú územie dnešného Ruska a východ Ukrajiny, sa sebaurčujú ako *donskí Kišiňovci* a vyhýbajú sa vzťahom s *Kišiňovcami* z Odeskej oblasti (do ktorej patrí Besarábia). Tých dnes nazývajú pohrdavo *Bryzdaji* (od slova brázda, t.j. žijúci na brázde, usadlí) a v minulosti ich nazývali *Tavrijaki* (od zemepisného názvu Tavria). *Cukunarja* v severnom Moldavsku sa tiež čiastočne distancujú od ostatných príbuzných podskupín. Stojí za zmienku, že niektorí z *Kišiňovcov* z Besarábie, ktorí v posledných rokoch mali možnosť cestovať po svete a stykať sa s rôznymi skupinami Rómov, sa začínajú v poslednom čase predstavovať aj ako *Kelderari* (pravdepodobne má na to vplyv vysoká prestíž *Kelderarov* v hierarchii rómskych spoločenstiev a blízkosť ich dialektov).

V minulosti boli *Kišiňovcurja* aktívnymi nomádmi a ich kočovné regióny pokrývali rozsiahle oblasti. V kolektívnej pamäti skupiny sa zachovali mnohé spomienky na toto obdobie, ako aj na čas ich usadzovania.

Toto nám porozprávali a zaspievali Anatolij Kondur (rómskym menom Koťaja) a jeho žena Julija (rómskym menom Jura) v lete 2002 v ukrajinskom meste Izmail:

Agadaja gili e rromani kana sas, kana thodja o Xruščov le Rromen, thodja le Rromen te kъren buki, savonъn thodja ando kolchozo. Aj gadja le Rrom amare – *Kišiňovci*, *Besarabci*, kъt sa *Kъldъrarja* – ni chajlilja gadja te kъren buki ando kolchozo. Aj thode pe gadja, kъrde

| Kišiňovcurja | Foto autori |

gili rromani, kaj asanas, ke astarde le Rromen te kърen buki ando kolchozo. Ji kърdjam e gijori, sar balada, kърt sa rromani... Aj te gilabas la:

O Xруščov Rromengъ so kърdjan?
Po kolchozo Rromen kър thoudja,
Suro, suro, suro aj kalo
Po pripono, Devla, thodino.

Baxt bari, razdoliya ciňi,
Pala mande žjal e šjej lašji.

Sas amende, Devla, jek žuvli,
Ni kamelas te kerel buki
Aj thode la te kerel kišaj,
Aj thode la te kerel kišaj.

Gilabanas aj khelenas pala late:

Dari da aj dari da, la, la...
Baxt bari, razdolija ciňi,
Pala mande žjal e šjej lašji.
Baxt bari, razdolija ciňi,
Pala mande žjal, joj, baxt bari.

Aj gažikanes gilabanas, mothonas le vorbi gadja:

*Komsomolci strojat goroda,
Čtob cyganam vydali doma,
Aj, cygani, prichodite vnov',
Budet ščastie, budet i ljubov'.*

Táto rómska pieseň je o tom, ako kedysi Chruščov prinútil Rómov pracovať, všetkých ich nahnal do kolchozov. A títo naši Cigáni – Kišiňovci, Besarábci, ako všetci Kelderari¹³ – neboli spokojní s tým, aby pracovali v kolchozoch. A tak zložili rómsku pieseň, v ktorej sa vysmievali tomu, že sa pokúša prinútiť Rómov pracovať v kolchoze. A vymysleli sme pieseň¹⁴, akúsi baladu, ktorá je rómska... Zaspievajme si ju:

Chruščov Rómom čo urobil?
Do kolchozov ich zahnal,
Sivý, sivý, sivý aj čierny
O príväz, Bože, ich uviazal.

Veľa šťastia, polahody málo,
Za mnou ide pekné dievča.

Bola u nás jedna žena,
Nechcela ona pracovať,
Prinútili ju miešať piesok¹⁵,
Prinútili ju miešať piesok.

13. Aj tu vidíme už spomenuté spájanie *Kišiňovcov* s *Kelderarmi*.

14. Tvrdenie o autorstve piesní rómskeho folklóru nemôže byť prijímané doslovne a nekriticky. Tento jav je súčasťou etnického špecifika rómskeho folklóru.

15. Vysvetlenie informátorov: *kišaj* – *piesok*; *na strojku zagnali* – *poslali na stavbu*.

Spievali o nej a tancovali:

Dari da aj dari da, la, la...
Vela šťastia, polahody málo,
Za mnou ide pekné dievča.
Vela šťastia, polahody málo,
Za mnou ide, joj, veľké šťastie.

A aj po rusky spievali, hovorili tieto slová:

Zväzáci stavajú mestá,
Aby Cigánom rozdali domy,
Ej, Cigáni, prichádzajte znovu,
Bude šťastie, bude aj láska.

V súčasnosti si často môžeme prečítať veľmi kategorické a jednoznačne negatívne hodnotenia nariadení a praktík spojených s povinnou sedentarizáciou kočujúcich Rómov v krajinách strednej a východnej Európy. Tieto súdy majú za základ abstraktné princípy ľudských práv a v značnej miere sú napísané v štýle „studenej vojny“ bez toho, že by zohľadňovali vtedajšiu reálnu sociálno-hospodársku situáciu, vtedajší právny systém a odlišný prístup v jednotlivých krajinách. Sami bývalí kočovníci, ktorí sa na tieto udalosti ešte pamätajú, hodnotia nariadenia o povinnom usadení sa oveľa objektívnejšie a mnohostrannejšie. Vcelku na Balkáne a v bývalom Sovietskom zväze prevládajú pozitívne hodnotenia zo strany samotných Rómov.

Príčinou tohoto kladného názoru na sedentarizáciu sú okolnosti spojené s historicko-hospodárskym obdobím, v ktorom sa udiala. V tom čase (v 50. rokoch 20. storočia) vrcholila kríza nomádizmu. Možnosti pokračovať v starom spôsobe života, ktorý sa zakladal na polonaturálnom poľnohospodárstve, sa v súvislosti s novými spoločensko-hospodárskymi reáliami vyčerpali a samotní kočovníci v tomto období už začínali hľadať nové pramene obživy a spolu s nimi aj možnosti prechodu k usadlému (alebo aspoň polousadlému) spôsobu života. V takejto situácii prišla aktívna politika štátu práve vhod a včas a vlastne uľahčila priebeh prirodzeného spoločensko-hospodárskeho procesu.

V bývalom Sovietskom zväze bola situácia v 50. rokoch zložitejšia než na iných miestach aj preto, že v tom čase sa táto obrovská krajina ešte nevystrábila z povojnového spustošenia. Zodpovednosť za usadenie sa kočujúcich Cigánov v konečnej platnosti padla na kolcho-

zy (dedinské družstvá), ktoré boli podľa vydaných nariadení povinné im zaistiť bývanie a spolu s tým im mali zabezpečiť aj pracovné zapojenie. Avšak vojnou zbedačené kolchozy pocítovali túto povinnosť starať sa o kočovníkov ako dodatočnú a nepotrebnú ťarchu, a preto ochotne vychádzali v ústrety táborom, ktoré sa chceli pod rôznymi zámienkami vysťahovať z ich územia. Rómovia sa rýchle zorientovali v novej situácii a postupne sa začali hufne sťahovať do miest, kde boli oveľa lepšie životné podmienky. Zakrátko si našli aj nové pramene obživy a nové priestory pre svoje ekonomické činnosti. Postupne si osvojili obširné územia a rozsiedlili sa po celom území ZSSR. V priebehu niekoľkých desaťročí si títo bývalí kočovníci na území ZSSR dokázali rýchlo zlepšiť svoj blahobyť a ku koncu sovietskeho obdobia ich životný štandard dosiahol a v mnohých prípadoch o hodne prevýšil priemernú životnú úroveň sovietskych občanov.

A nakoniec ako ilustráciu piesňového folklóru *Kišiňovcov* uvidíme ešte jednu pieseň, ktorú nám zaspievala rodina Kondurovcov¹⁶. Podľa ich vysvetlenia sa v minulosti u nich spievalo bez inštrumentálneho sprievodu, piesne pridružovali len rytmické údery (napr. tieskanie, údery jednej lyžice o druhú a pod.).

Oj dine daru dali da, tranda nida dari da, dali da, na, la.

Aj ljav, Bergano, amende,
Aj, xaljav gono phabende.

16. Lev Čerenkov nás v súvislosti s touto piesňou upozornil na fakt, že v nej nachádzame mnohé piesňové klišé, ktoré sú rozšírené (hlavne medzi valašskými Rómami) na obrovskom území od Besarábie až do Rakúska a Banátu. Ako príklad uviedol lovársku pieseň zo západného Maďarska (známu aj medzi Lovármí na Slovensku), ktorú niekedy spieva na svojich koncertoch známa lovárska speváčka Ruzsa Lakatos-Nikolić:

Lole sas e paradiči ande bar,
Sa xalas le muri romnji ande dar,
Muri romnji či čorel, či drabarel,
Feri louli coxa mindig phiravel...

Obdobná je pieseň zo severného (juhoslávskeho) Banátu:

Šjude phabaj palaj bov-u,
Pala mande na maj rov-u,
Šjude phabaj ande čik,
Pala mande na maj dik(h)...

Oj dine daru dali da, tranda nida dari da, dali da, na, la.

Ni čorav, ni drabarav,
Loŕi rokja phiravav,
Loŕi rokja phiravav.
Loŕi rokja, kilimbar,
Къ беѣѣ mangѣ ťukar,
Къ беѣѣ mangѣ ťukar.

Oj dine daru dali da, tranda nida dari da, dali da, na, la.

Хaj amende le ťjaje,
Kaj беѣѣ pi Dunѣrja,
Lengѣ stagja curkaicka,
Den le dab kapitaicka.

Oj dine daru dali da, tranda nida dari da, dali da, na, la.

Šjude phabaj andi bar,
An mangѣ o gad ťukar,
Šjude phabaj andi čik,
Pala mande na maj dik(h).

T'aven baxtale.

*A vezmem, Bergano, sebe,
Aj, zjedol som vrece jablk.*

*Nekradnem, neveštím,
Červenú sukňu nosím,
Červenú sukňu nosím.
Červená sukňa, jantár¹⁷,*

17. Vysvetlenie informátorov: kilimbar – *jantar*. Ide tu o červený náhrdelník, nazývaný taktiež *merdžan* – *korále*, ktorý bol súčasťou tradičného oblečenia medzi mnohými skupinami na území bývalého ZSSR. Nosili ho ako ochranu pred nešťastím a proti urieknutiu.

*Velmi mi svědčí,
Velmi mi svědčí.*

*A u nás dievčatá,
Čo bývajú pri Dunaji,
Ich čiapka je curkaicka¹⁸,
Udri po kapitánsky¹⁹.*

*Hod' jablko do záhrady,
Dones mi peknú košeliu,
Hod' jablko do blata,
Za mnou nepozerať²⁰.*

Buďte šťastní²¹.

Obidve tu opísané skupiny Rómov žijúcich na území bývalého ZSSR, *Kitajcurja* a *Kišiňov-curja*, názorne ukazujú dve tendencie vývinu medzi Rómami, ktorí hovoria novovalašskými nárečiami rómčiny. Tieto tendencie môžu byť pozorované aj v iných krajinách sveta, ktoré obývajú takéto skupiny Rómov²²: Na jednej strane je to neustále prebiehajúci proces segmentácie skupiny na podskupinové útvary, ktoré sú vytvorené na rodovo-príbuzenskom základe, na druhej strane je to taktiež neustále prebiehajúci proces konsolidácie jednotlivých rodovo-príbuzenských skupín. V obidvoch prípadoch si novovytvorené spoločenstvo postupne osvojuje charakteristiky novej rómskej skupiny²³. Obidve tendencie sú nerozlučne spojené, sú

18. Vysvetlenie informátorov: *curkaicka* – názov nejakej národnostnej skupiny, ktorá vraj voľakedy obývala Besarábiu (nie je jasné o akú národnosť ide, možno nejakú z Kaukazu). V tomto prípade ide o čiapku z *karakula* – kože nenarodených jahniat, ktorú títo ľudia nosili.

19. Vysvetlenie informátorov: *den la dab* – *udiera*, t.j. pri tanci; *kapitaicka* – *po kapitánsky*, názov tanečného kroku.

20. Za pomoc pri transkripcii rómskych textov patrí naša vďaka nášmu kolegovi a priateľovi L. N. Čerenkovovi.

21. Tradičný záver pri prednese folklórnych útvarov. Často sa stretáva pri viacerých rómskych skupinách.

22. Marušiaková, J. „Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie“ in: *Slovenský národopis*, 1986, č. 4, s. 604-634; Marušiaková, J. „Vzťahy medzi skupinami Cigánov na Slovensku“ in: *Slovenský národopis*, 1988, č. 1, s. 58-80.

23. Marušiaková, J. „K problematike cigánskej skupiny“ in: *Slovenský národopis*, 1985, č. 4, s. 694-708; Marušiaková, E. & Popov, V. *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1997; pozri aj nasledujúci článok Jorge Bernala „Polekra taj vica katar e Rrom Chorachane ande Sud Amerika – Původ a rody Romů Chorachane v Jižní Americe“.

| Kišiňovcurija | Foto autori |

to dve strany jedného procesu, o ktorom máme dostatok dôvodov predpokladať, že bol typickým pre rómske spoločenstvo aj v starších historických obdobiach, a ktorý do značnej miery vysvetľuje mozaikový obraz rómskych spoločenstiev v súčasnom svete.

— Zusammenfassung

Elena Marušiaková, Veselin Popov:
Zwei Gruppen von Vlach-Roma in der ehemaligen Sowjetunion

Die zwei beschriebenen Gruppen gehören beide der Kategorie der „New Vlach“, auch „Nord-Vlach“ oder „drittes Balkan-Stratum“ genannt, an.

Angerhörige der einen Gruppe, der Kitajcurja oder Šangxajci, wohnen heute in Odessa, erinnern sich aber noch an den zwanzigjährigen Aufenthalt, gemeinsam mit drei Kumpanias mit insgesamt ca. 200 Angehörigen, in Charbin und Schanghai.

Ihren Auszug nach China ermöglichten die gelockerten Ausreisebedingungen des Sowjetstaates Ende der 20-er Jahre. In Schanghai betrieben sie eine Wirtschaft, lebten von Musik, vom Kleinhandel und vom Wahrsagen. Außer ihnen lebte dort noch eine Lovari-Kumpania, mit denen aber keine Mischehen eingegangen werden durften.

Die Sehnsucht der älteren Mitglieder nach der alten Heimat veranlasste den Aufbruch von Schanghai. Nach fünfjähriger Wanderung im Nachkriegschaos Ende der 40-er, bei der die gesamten Ersparnisse aufgebraucht wurden, kamen sie wieder zurück nach Odessa. Sie ließen sich in einem Vorort nieder und kehrten bald zu ihrem traditionellen Lebenserwerb zurück. Dort unterhalten sie bis heute mit den anderen Romagruppen minimalen Kontakt, obwohl sie sich enger generischer und Sprachverwandtschaft wohl bewusst sind, vor allem mit den dortigen Kalderaš. Die Gruppenidentität ging so von der „Kumpania“, der Wandergemeinschaft, auf die neue, eigene Identität als „Kitajcurja“ im Geflecht der Roma der Odesser Gegend über, und nun verfügen sie über ihre eigene Selbstverwaltung und Gerichtsbarkeit. Die Ursache für die Etablierung einer komplett neuen Romagruppe ist in der langjährigen Emigration zu sehen. Gemeinsam mit den Lovari, Kalderaš und Ruska Roma sehen sie sich als Träger der „Zigania“, des wahren Romatums, worin sie sich von den anderen Romagruppen in Odessa unterscheiden, und zwar unabhängig davon, inwieweit diese selbst einen ausgeprägten Sinn für ihr Romatum haben mögen.

Die Angehörigen der zweiten beschriebenen Gruppe laufen bei anderen Romagruppen unter der Bezeichnung „Lejaša“. Sie selbst nehmen sich meist nicht sehr als eigenständige Gruppe wahr und nennen sich verschieden. Ihre Heimat war lange Zeit Bessarabien und Moldawien, heute findet man sie in weiten Teilen des Südwestens der ehemaligen Sowjetunion, wo sie als Kišinjovcurja bekannt sind, nach der moldawischen Hauptstadt Chisinau. Dort hat sich bereits auch ein Bewusstsein eigenständiger Untergruppen herausgebildet, das sich in gegenseitiger ritueller Distanzierung untereinander (Verbot von Mischehen, kollektive Urteile, Ethnozentrismus) niederschlägt. Manche Untergruppen im Westen identifizieren sich aus Prestigegründen nun gern mit den Kalderaš.

Als mehrheitlich umherziehende Volksgruppe waren sie auch von den Ansiedlungsmaßnahmen in den kommunistischen Ländern betroffen. Bei der Wertung dieser Zwangsmaßnahmen ist jedoch Vorsicht geboten, da diese von den Betroffenen hinsichtlich der damals schon fortschreitenden Krise des Nomadentums rückwirkend überwiegend positiv wahrgenommen werden. Der Unwille seitens mancher dörflicher Genossenschaften (Kolchozen), Roma aufzunehmen, und die hohe Mobilität der wandernden Roma führte im Endeffekt zu ihrer Etablierung in größeren Städten und damit zu einem beachtenswerten, stellenweise auch überdurchschnittlichen Lebensstandard der Kišinjovcurja.

Beide Gruppen, die Kitajcurja und die Kišinjovcurja, demonstrieren die vermutlich eng mit dem Romatum verknüpfte Gruppendynamik, das stete Wechselspiel von Auseinanderdifferenzierung und Konsolidierung.

Peter Wagner

— Polekra taj vica katar e Rrom Chorachane ande Sud Amerika

— Původ a rody Romů Chorachane v Jižní Americe

Le Rrom Chorachane ande Sud Amerika, Čili aj Brazil, line pe te aresen ande kadala phuvja danda o gor katar o XIX-to veko, pašte maj but d'anda le phuvja andaj Božna aj Sirbija. Penge svakone d'eseske paramiča sikaven kodo izvoro aj but anda lende daži geton pe le divanosa: „*Kako si o antrego čaćimos, kako pecisajlo ande Sirbija.*“

Jekh anda kadala paramiča malavel:

„*Karing o borš 1900 sas ande Jugoslavija pašte sajkfjalo marimos sar kodo, kaj von činujin akana. Aj atunči jekh cinorro grupo Rromengo, kaj sas len love (pe kodola thana le Rrom maj but si kada de čorre, ke trobul te khelen pe vulica te šaj keren penge cirra love te trajin), line penge damšika te aven ande'l Američi. Le maj but anda lende ašile ande Brazilija aj kothar arese ando Čili aj ando resto andaj Sud Amerika. Kado kerdila pe pala o marimos, ke le Rrom mekle pengothem, e Jugoslavija. Uni Rom daži šinenas penge naja, te ampešin te žan ando marimos. Ašundem kako vi katar murro dad aj vi katar murro papo. Pala o marimos aj o čorrimos sas, ke le Rrom avile ande Amerika.*“

Jihoameričtí Romové Chorachane z Chile a Brazílie začali do těchto zemí přicházet koncem devatenáctého století, ponejvíce z Bosny a ze Srbska. O tomto původu svědčí jejich běžné příběhy, z nichž mnohé končí větou: „*To je svatá pravda a stalo se to v Srb-sku.*“

Jeden takový příběh zní:

„*Kolem roku 1900 byla v Jugoslávii skoro stejná válka, jakou tam vedou teď. A tehdy malá skupinka Romů, kteří měli peníze (v těch místech jsou Romové tak chudí, že musí tancovat na ulici, aby si vydělali pár korun na živobytí), sedli na parník a přijeli do Ameriky. Nejvíce jich zůstalo v Brazílii, odtamtud se dostali do Chile a do ostatních zemí Jižní Ameriky. A to se stalo kvůli válce, že Romové opustili svou zemi, Jugoslávii. Někteří Romové si dokonce uřezávali prsty, aby nemuseli jít do války. Tohle jsem slyšel jak od svého otce, tak od svého dědečka. Kvůli válce a bídě to bylo, že přišli Romové do Ameriky.*“

(Juan Nikolić)

| Romové – Chorachane
v Brazílii, Rio de Janeiro, 1989 |
Foto autor |

Uni ramotorija, daži kodola rromane – maj but ande Brazílija – malaven šubimasa: Rrom Chorachane – jekh andal vici andal Kalderaša, kaj si len turkicko polekra aj kaj si len pašte sa kodo modo trajosko sar kodo le Mačvanongo. Kaver autorurja, aj vi le maj but anda'l Rrom Kalderaša, daži kelčin le duj vici.

Le Rrom Chorachane andaj Sud Amerika si aj sas kristijanurja, de sar arese ande kadala thema, aj si le pašte sa kodola zakonurja, kaj si ka'l Kalderaša aj le Mačvaja, aj daži si len o divano la rromaja krisako, aj makar ke von ankerde e seremonija musulmanicko le kurbanoski¹

Někteří autoři, dokonce romští – ponejvíce z Brazílie – mylně tvrdí: Romové Chorachane jsou jedna z podskupin Kalderašů, jsou tureckého původu a mají téměř stejný způsob života jako Mačvajové. Jiní autoři, hlavně sami Kalderašové, tyto dvě romské skupiny dokonce směšují.

Jihoameričtí Romové Chorachane jsou a byli křesťané od chvíle, kdy přišli do této oblasti, a mají téměř stejné zákony jako Kalderašové a Mačvajové, dokonce i romský *kris* (tradiční soud), třebaže si uchovali muslimský rituál *kurbano*¹ (oběť) obvyklý na Balkáně.

1. *kurbano*: Le Rom Chorachane keren o *kurbano*, kana si varekon nasvalo. Murdaren jekhe bakres aj keren le nasvaleske ratesa trin semnurija trusuleske po čikat aj jekh pe svako buka le nasvaleski. O mas pekkel pe aj vulavel pe maškar sa e cigenija. O šero šudel pe ka o gunoj, či chal pe, von mothon, ke kothe si o ducho nasvalimasko.

kurbano: Romové Chorachane dělají obřad *kurbano* (oběť), je-li někdo nemocný. Zabije se beran a nemocnému se jeho krví udělají na čele tři křížky a jeden křížek na každé straně hrudi. Maso se upeče a rozdělí se mezi celé příbuzenstvo. Hlava se vyhodí na hnůj, nejí se, protože tam prý je ukryt duch nemoci.

| Romské dívky ze skupiny
Chorachane v Chile 2000 |
Foto autor |

sar ande'l Balkanurija. Le phure maškar le Rrom Chorachane Čileske (vica Baduničure) mothon, ke kana von bešenas ande'l Balkanurija, kodola phuvja sas porončime katar le Choracha (Turkurja). Aj kukola, kaj či priminas o glamno pačamos la amperacijako (islam), sas murdarde. Atunči kana le Rrom našle ando Čili, ambolde palpale ka pengo purano pačamos, kaj ande kado grupo sas ankerdo garado.

Penge tradicijake pačiva si: biáu (abijav), bávine (o d'ejš, kaj del pe o anav le cinorrenge), kristéne-bolimos, pomána-pačiu², aj sláve-prazniči³. Ankerdon maškar amende le

Staří lidé ze skupiny Romů Chorachane v Chile (z rodu Baduničurů) říkají, že když sídlili na Balkáně, bylo celé území Balkánů pod nadvládou Turků. Ti, kdož nepřijal hlavní náboženství impéria (islám), byli pobiti. Když Romové utekli do Chile, vrátili se zpátky ke své staré víře, kterou si potají udržovali.

Tradiční obřady Romů Chorachane jsou: *biáu, abijav* (svatba), *bávine* (obřad udělení jména dítěti), *kristéne-bolimos* (křest), *pomána-pačiu*² (zádušní slavnost po určité době od

2. pačiu: Kodo si, so sikavel jekh Rrom kavre Rromeske, anda koda organizil pe e pačiv. Naprimer avel kak Rrom varekatar andaj Rrusija vaj katar aj le Rrom sikaven leske pačiv. Peken but bale, thol pe sarmi pe skafidi, avel jekh orkesta gažengi aj vi d'ilaben le Rrom.

pačiu (v původním významu „úcta“): Úctu prokazuje Rom tomu Romovi, kvůli němuž se hostina „pačiv“ organizuje. Například přijede někdo z Ruska nebo odjinud a Romové pro něj uspořádají hostinu. Upeče se spousta selat, na stůl se dají *sarmi* (plněné zelové listy), přijde zahrát gádžovský orchestr a Romové zpívají.

| Romští hudebníci ze skupiny Chorechane. Mio Vasitch a jeho skupina, Brazílie 1989 | Foto autor |

Kalderaša, numa lengi šib si koda anda'l vici Rromane Chorachane la Italijake, Sirbijake, Rumunijake aj Bulgerijake. Von den duma jekh dijalekto vlachicko katar o grupo vlachicko I (tipo purano vlachicko, palatizime aj similar pe kodo le Gurbetsengo aj le Džambazengo la Sirbijake).

Ekzemplurja:

Chorachano: „Sar ikhardo, binonéa?“ „Čači-mája avela drágo te vačarav túja.“

úmrtí příbuzného, obvykle čtyřicet dní, půl roku, rok) a sláva-prazňiko³ (slavnost, svátek). Tím zapadají mezi nás Kalderaše, ale jejich jazyk je stejný jako řeč Romů Chorachane z Itálie, Srbska, Rumunska a Bulharska. Hovoří olašským dialektem typu I (stará olašština, palatalizovaná, podobná řeči Gurbetů a Džambázů ze Srbska.)

Příklady:

„Jak se jmenuješ, maličký?“ „Skutečně mi bylo milo s tebou hovořit.“

3. *slava-prazňiko*: kerel pe maškar amende le Kalderaša. Kerel pe pe pačiv le Svuntoski, kaj feril la familija. Maj anglal o Sindordij vaj aver. Numa akana aj de but borš pe pačiv la Svuntonja Marijaki. E seremonija kerel pe ando kher vaj and'ekh sala bari pe sorro d'ejš. Thon pe momelija pe skafidi aj o kipo le Devaj-kako la Marijako. Čal pe aj aven sa le Rrom, kaj prinžaren kukoles, kaj ankerel kako prazňiko.
- slava-prazňiko*: se slaví mezi námi Kalderaši. Slaví se k uctění svěřce, který ochraňuje rodinu. Dříve to byl sv. Jiří nebo někdo jiný. V současné době se už po mnoho let pořádá *slava* k uctění Panny Marie. Obřad se koná doma anebo v nějakém pronajatém sále a trvá celý den. Na stole jsou svíce a obraz Panny Marie. Hoduje se a přicházejí všichni Romové, kteří se znají s tím, kdo pořádá *prazňiko-slava*.

Kalderašicko: „Sar bušós cinorreja?“ „Čači-masa avélas mánge drágo te dav dúma túsa.“

Aj po gor ek ekzamplo katar o „Dad amaro“ pe pengo dijalekto.

A nakonec příklad z modlitby „Otče náš“ v jejich dialektu:

*Dévla, amaró dad,
kaj san sa po svéto,
čiró anáu si svéčo.*

Me molíu, kaj ka avé tu čáro sa pe aménde.

*Čer tu sa, so kamé tu améndar,
de amén kotór marnó sváko d'ivé,
prostisár aménge* amaró bilačipé,
gajá i amén prostisará golénge,
kaj čerdé bilačipé aménge,
taj pomožisár aménge te čerá o lačipé.
Amín.*

* *aménge* – ande Čili, *aménd'e* – ande Brazílija

Žuvlikane gada: Le Rromňa katar le Rrom Chorachane vuraðon sar amare Kalderašici ande Rumunija, Rrusija, Italija, Francuzo aj le Američi. Sa jekh: zakonoske lunži cochi vaj rroči aj diklo – kukola, kaj si moretime. Pe pengo dijalekto kodo vurja-mos bušol „sukňa“ vaj „suňa“.

Meřevurja: Le Rromňa drabaren aj bičinen le kakavja charkune, kaj keren penge Rrom, aj le Rrom lašaren kakavja aj keren buči le metalonca aj činen aj bičinen neve aj purane matori. Inke akana but familiji ankeren o nomadizmo.

Sostar le Rrom Chorachane line le zakonurja, le modurja trajoske aj e kris katar le kalderaša aj le Mačvaja ande'l Američi? Ma-

Ženský oděv: Ženy Romů Chorachane se oblékají stejně jako Kalderašky z Rumunska, Ruska, Itálie, Francie a z Ameriky. Podle starého zvyku nosí dlouhé sukně – *cochi* nebo *rroči* – a ty vdané šátek. V jejich dialektu se tento oděv nazývá *sukňa* nebo *suňa*.

Profese: Ženy věští a prodávají měděné kotle, výrobky svých mužů, muži opravují kotle, pracují s kovy a obchodují s novými nebo starými auty. Mnoho rodin dosud kočuje.

Proč převzali Roma Chorachane zákony, způsob života a dokonce i *kris* od amerických Kalderašů a Mačvajů? Člověk by rád znal důvody, které přiměly tuto skupinu, aby změnila své tradice. Možná, že předtím byli

| Svatba Romů – Chorachan,
Chile 1987 |
Foto autor |

nuš šaj avela šubime le prostone rasononca, kaj kerde, ke kado grupo te parruvel penge tradiciji. Kam sas dasikane (kristijancka) Rroma maj anglal – kon žanel? Numa sostar kurbano? Phares te na pačal, pe ke von nas muslimaja. Daži kana but anda penge phure si len kak žanglimos pa kođa. Aj makar ke von mothona e vorba „gaže“ te pomeňin le gažen, vi von prinžarena e vorba „das“ le značimasa katar „gazda“, „birevo“ (kaj vi mothol pe ande'l Balkanurja ando than katar e vorba „gažo“). Numa sostar parrude pengo phurikano pačamos? O rasono paša ma, ke našti la te avel kaver d'ela maj but de sar o spirito le trajimasko aj adaptitimasko, kaj si amen pašte sa le Rrom. Soste makar ke vi von sas le anglune, kaj aresle ande vuni thana la Amerikake, inke akana kontinujin te aven jekh čačo minoriteto maškar le

křesťané, kdo ví? Ale proč potom *kurbano* (*muslimský obřad*)? Těžko uvěřit tomu, že by dříve nebyli muslimové. Vždyť ještě mnoho jejich starých lidí o tom má povědomí. A třebaže užívají výraz *gádžo* pro pojmenování Neromů, znají také slovo *das* ve významu „gazda“ (*neromský sedlák*) a *birevo* (výrazy rovněž užívané pro Neromy na Balkáně). Proč ale změnili své původní náboženské vyznání? Podle mého názoru je důvodem „duch adaptace“ nutný k přežití, který je vlastní téměř všem nám Romům. Třebaže byli prvními, kdo přišli do různých oblastí Ameriky, stále ještě jsou menšinou mezi Kalderášskými Romy. Ti sem sice přišli později, ale ve větším množství a přinesli si s sebou autoritu nazývanou „kalderášský etnocentrismus“ neboli – slovy Kalderašů – *rromanija*. To je životní styl, světový názor a specifické

| Svatba Romů – Chorachanů,
Chile 2000 |
Foto autor |

Rrom Kalderaša , kaj butivar aresle kathe inke maj pozno, ando baro numero aj kaj anenas penca so but autorurija – akharde „etnocentrizmo le Kalderašnego“, aj kaj si akhardo katar le Kalderaša „rromanija“: o modo trajosko, le gindimasko aj le zakonurja le Rromenge. Kača si jekh d'ela, kaj šaj splikila pa peste korkorro kako parrudimos: o strejimos, kaj von činuisarde ando malajmos na ferdi le kalderačickone vicenca, numma vi o vurricimos paj parta le gažengi, kaj avile andaj Oropa aj kaj vi domininas kakala phuvja. Trobul te avel ame ande god'i o fakto, ke sa le thema ande'l Američi, si len aj sas len sar glamno pačamos svakone themesko o krisťanicko amde sa peske formi (katolicizmo, protestancizmo) aj ke vi von či priminas kaver pačamata pe kod'a vramja.

romské zákony. To je jediný důvod, který mohl vyvolat tuto změnu: vlastní cizorodost, kterou pocítovali při setkání nejen s kalderašskými rody, ale i s předsudky původně evropských gádžů vládoucích v těchto státech. Je třeba mít na paměti fakt, že ve všech státech Ameriky převládá křesťanství, ať už v jakékoli podobě (katolicismus, protestantismus), a že ony státy neuznávaly jinou náboženskou víru.

Te gatov kako divano me šaj agregivas ke ando Čili le Rrom Chorachane vuladon ande kakala vici (klanurja), kaj aven akana: Kávučura, Korijánura, Baduníčura, Invasórure, Čikarésti, Khaníja – numa ke von savorre akharen pe pen „Rroma Chorachane“. Le Kalderašen akharen Lease/Leasi aj vi Kalderas (na Kalderaš).

Na závěr této rozpravy chci dodat, že v Chile se Romové Chorachane dělí na následující rody: Kávučura, Korijánura, Baduníčura, Invasórure, Čikarésti, Khaníja. Společně se pak všichni nazývají „Romové Chorachane“. Kalderaše pak nazývají Lease/Leasi, ale také Kalderas (nikoli Kalderaš).

— Zusammenfassung

Lolja Bernal: Ursprung und Familiengeschlechter der Chorachane-Roma in Südamerika

Die Chorachane-Roma kamen seit Ende des 19. Jhdts. hauptsächlich aus Serbien und Bosnien nach Südamerika, was die häufige Beschwörungsformel „Dies ist die heilige Wahrheit, und es geschah in Serbien“ bestätigt. Sie sind heute Christen, erinnern sich aber teilweise daran, auf dem Balkan unter Druck Moslems gewesen zu sein, wofür auch ihr Festhalten an der islamischen ritualen Heilungsprozedur „Kurbano“ spricht. Sie zählen keinesfalls zu den gleichfalls in Südamerika lebenden Gruppen der Kalderaš und Mačvaj. Ihre Sprache ist identisch mit der der europäischen Chorachane, welche wiederum eine Verwandte der südlichen Vlach-Gruppen Gurbet und Džambazi ist.

Ihre Bräuche und Lebenserwerb (lange Röcke, Herstellung, Verkauf und Reparatur von Kupferkesseln, Eigengerichtsbarkeit „Kris“, Wahrsagerei, neuerdings Automobilhandel) decken sich stark mit denen der Kalderaš und Mačvaj, was jüngere Adaptation vermuten lässt. Dieser Lebensstil der Kalderaš, die „Romanija“, ist aufgrund der zahlenmäßigen Stärke und deren Ethnozentismus sehr progressiv. Die konfessionelle Anpassung an deren Christentum wurde verstärkt durch dessen Omnipräsenz in der Mehrheitsbevölkerung.

Ihre Familiengeschlechter heißen „Kávčura“, „Korijánura“, „Baduníčura“, „Invasórure“, „Čikarésti“ und „Khaníja“ (der Akzent drückt die Betonung aus, Anm. der Red.). Zu den Kalderaš sagen sie „Lease“ oder „Kalderas“ (nicht -aš).

Peter Wagner

— Phurikane giľa – kotva identity¹

Od roku 1997 jsme se pokoušely s Milenou Hübschmannovou za podpory Open Society Institut² stopovat mezi Romy žijícími v Čechách nejstarší písňovou vrstvu – *phurikane giľa*. Výsledky tohoto pátrání byly rozmanité: poměrně podrobné zpracování zvukové pramenné základny (protokoly mnoha desítek hodin již existujících nahrávek ze sbírek Mileny Hübschmannové, Evy Davidové a dalších), notové přepisy (těch jsou také řádově desítky; kromě jejich soupisu jsme pořídily i incipitový a nápěvový katalog, o nichž stále doufám, že je bude možné využít k sofistikovanému muzikologickému bádání), soupis relevantní literatury³ a také několik hodin nově vzniklých terénních nahrávek.

Pořizování nahrávek jsem v té době vnímala na jedné straně jako neobyčejně krásné: Velice se mi líbily písničky, líbili se mi ti, kdo je zpívali, a zvláště se mi líbilo to, jak zpívají – „jako o život“. Na druhé straně jsem často zažívala zklamání, skoro beznaděj: Ti (většinou ty), kteří před dvaceti lety nazpívali do mikrofonu přenosného magnetofonu písničku o pěti slokách, si nyní vybavili strofy dvě, anebo si na písničku, kterou jsme zmínily nebo pustily ze staré nahrávky, nevzpomněli vůbec. Navíc se zdálo neoddiskutovatelné zužování repertoáru: ať v Brně, na Kladně nebo v Kutné Hoře, všude zpívali(y) *Čhajori romaňi, Sar me, mamo, khe-re džava, Kaskre ola duj čhavore, Duj duj duj duj dešuduj, Phadžila phadžila* a několik dalších. Jen poměrně výjimečně se nám podařilo nahrát novou, tj. do té doby nenahranou písničku. Ostatně zpěvačky se obvykle shodovaly v tom, že hodně zapomínají, protože mizí tradiční zpěvní situace („Tady v Čechách zpívám málo, to víte, už se tak nescházíme“).

V té době mi nepřipadalo nijak zvláštní, že žádosti o zazpívání *phurikane giľa* zpěvák rozumí vcelku jednoznačně a reaguje často kupříkladu: „Jo vy myslíte, co zpívaly naše babičky ještě na Slovensku?“ anebo podobně. Stejně tomu rozuměli i mladí, dokonce teenageři, kteří si po-

1. Tento text je mírně přepracovanou verzí referátu, proneseného v červnu 2000 ve slovinské Lublani na konferenci skupiny „Music and Minorities“ ICTM.

2. Šlo o grant OSI 1047/97.

3. Stav pramenné základny jsem podrobněji popsala v článku „Prameny ke studiu romského hudebního folklóru“, *Bulletin Muzea romské kultury* 6/1997, s. 15–20.

| Rudňany 1999 | Foto autorka |

chopitelně jinak prozpěvovali docela jiné věci⁴. A nejen že dobře rozuměli pojmu, ale především přesně realizovali jeho obsah, víckrát již v literatuře popsany: Obvykle zpívali buď čardáše, nebo pomalé písně typu *halgató*, strofické s šesti- nebo osmislabičným veršovým řádkem, nejčastěji v mollové tónině, a zejména s typickým přednesem. (Přednesová věrnost mě – hlavně u mladých zpěváků – vždycky uváděla v nadšení a na chvíli zbavovala obavy o osud *phurikane gila*.)

A podobně jako mě překvapovalo, jak stylově naprosto věrohodně zpívají i mladí volný rytmus písní typu *halgató*, který je tak odlišný od jinak jistě pod kůži zadřených popových popěvků, byla jsem u vytržení i nad tím, jak procítěně vyzpívují osud čtyř osiřelých dětí nebo jiné věčné téma starodávných písní. V rozhovoru přitom potvrzovali, že smutná tematika *phurikane gila* je jim většinou cizí, že se „chtějí radovat“.

Během několika let tohoto terénního sběru jsem přemýšlela o komparativní práci na Slovensku, kde mezi blízkými i vzdálenějšími příbuznými českých zpěváků určitě najdu poklady v podobě nepřeborného množství textových i melodických variant již zapsaných, ale i stovky dosud nezapsaných písní.

V létě 1999 jsem se tedy plná nadějí vypravila na východní Slovensko, do Rudňan a Hermanovců.

Většina přátel Romů tyto dvě tak odlišné romské osady zná, proto jen malé připomenutí pro čtenáře, které je neznají: Romská část Rudňan leží asi dva kilometry od stejnojmenné havířské obce (vzdálené asi 15 km od Spišské Nové Vsi). Je to teprve po válce vzniklá, poměrně rozsáhlá osada s několika stovkami obyvatel. Protože rudný důl, v němž pracovali nejen gádžové, ale i většina Romů, je už po léta uzavřen, je v Rudňanech téměř stoprocentní

4. Třeba Jana Bikarová z Brna nebo Bartoloměj Girga z Rokycan.

nezaměstnanost a s ní spojená skutečně otřesná (potvrzují i velmi zkušené etnologové) materiální situace, kde alkoholismus a hlad jsou těmi nejmírnějšími průvodními jevy. Vyhrocené sociální situaci odpovídají také neutěšené vztahy s „mateřskou“ obcí.

Hermanovce jsou naproti tomu klasickou romskou osadou, těsně přimknutou k hlavní vsi, na jakémisi ostrohu vytvořeném dvěma rameny potoka⁵. Těžko lze sice mluvit o nějakém vyšším standardu (tím spíš, že rok před mou návštěvou romskou část Hermanovců postihla povodeň, která řadu domků poškodila). Přesto je tu zřetelná přátelská a veselá atmosféra. Ženy a děvčata háčkují provázkové kabelky a navlékají korálky, muži opravují domy, přistavují latríny, pan Červeňák vyřezává krásné betlémy.

Do Rudňan jsem jela proto, že tam bylo na koho se obrátit: Příbuzní našich romských přátel byli právě odtud. V Hermanovcích měla být moje studentka Klára, která ale stihla odjet dřív, než jsem dorazila já.

V obou obcích jsem chtěla nahrávat, na což jsem si vymezila dostatek času. V obou jsem našla – jak jsem se domnívala – ideální podmínky pro předávání a udržování tradičního písňového repertoáru: romštinu jako naprosto převládající jazyk, těsné vzájemné soužití Romů, zejména v Hermanovcích do značné míry tradiční životní styl, včetně tradičních hodnot. V obou obcích jsem se skutečně zúčastnila neformální zábavy se zpěvem, k němuž se účastníci navzájem spontánně vybízeli, a s vyprávěním: V Rudňanech jsem v domku Pokutových zažila obzvlášť emocionálně (i jinak) „hustou“ atmosféru (při nějakých patnácti lidech a několika lahvích alkoholu na sotva dvanácti metrech čtverečních není divu), ale vlastní písničku typu *phurikane gila* jsem nevyhloupila ani jednu.

V Hermanovcích se zpívalo a tančilo celé odpoledne. Hlavní roli při tom hrály tři generace rodiny Kalejových: kovář a harmonikář Bertý zvaný Vozar (který i podle Hany Šebkové hraje prim nejen v hudbě), jeho žena Vozaraňa, která sice velmi špatně slyší, ale zpívá i tancuje s chutí, jejich dcera Kristýna a její nejstarší dcera.

Vcelku jsem nahrála asi hodinu hudby. Množství jistě nijak zářející. Mnohem víc zářející je ale jeho obsah: mezinárodní popové písničky (arci s romským textem), hudební i textové žerty, mezinárodní romskou hymnu *Dželem dželem* (tu zpívala Kristýna Kalejová, a když jsem se zeptala, kde se tuhle píseň naučila, odpověděla, že ji složila sama!; to ovšem odpovídá mnohokrát potvrzenému odlišnému chápání autorství v orální tradici vůbec, a romské speciálně)... *Phurikaňi gili* se tam nevyskytla ani jedna, přestože jsem s tímhle pojmem žonglovala. Zkusmo jsem také připomínala melodické nebo textové začátky

5. Podrobněji se romskou osadou v Hermanovcích zabývá Hana Šebková ve „Strípcích romské tradice v osadě v Hermanovcích“, *Romano džaniben* 3-4/2001, s. 42–77.

| Rudňany 1999 | Foto autorka |

různých mně známých písní, nahraných u nás. Je možné, že *phurikane gila* tu je prázdný pojem?

Moje interpretace je tato: Romové v tradičním prostředí na Slovensku nepotřebují potvrzovat, „kdo jsou“. Žijí v romské osadě, mluví téměř výlučně romsky a téměř nechodí do gádžovských škol. O jejich identitě není pochyb.

Romové v Čechách naproti tomu většinou ztratili své tradiční vazby (i v Chánově nebo v Matič-

ní ulici), žijí roztroušeni mezi majoritou, i když často v horších podmínkách. Děti už obvykle neumějí romsky (přesto jim čeština ve škole dělá potíže). Nemají tradiční „vyhrazená“ zaměstnání, zato vykonávají ta, která jsou převážně špatně placena a jejichž společenský status není právě vysoký. Nestát se v takové situaci desperátem je skoro nadlidský výkon. Je potřeba se ujistit, že nejsem horší (Čech), že jsem někdo jiný. A tuhle funkci – funkci ujištění se ve vlastní identitě odlišné od identity „těch druhých“ – hraje často hudba. Všude na světě. Tady – jako jedna z klíčových znaků romské identity („co Rom, to muzikant“) – ujišťuje o romství a jeho hodnotách. Kromě toho jsou kupříkladu Věra Bílá se skupinou Kale nebo náchodská skupina Čilágos (vycházející z romské hudební tradice) velmi dobře přijímány širokou veřejností. *Phurikane gila* se mi jeví jako jedno z nejpodstatnějších, i když jistě ne jediných pout českých Romů k romství.

— Summary

Zuzana Jurková: Ancient songs – anchor of identity

Starting in 1997, Milena Hübschmannová and the author of this paper, Zuzana Jurková, tracked the oldest song repertoire – *phurikane gila* – among Roma living in the Czech lands. Then, in 1999, Jurková went to eastern Slovakia to do comparative work there.

In the Czech lands, they found that singers (mostly women) who, twenty years ago sang five verses of their traditional songs, now recalled only two. In addition, their repertoire was smaller. Only rarely were Hübschmannová and Jurková able to record a song they had never heard before. One singer explained, „Here in the Czech lands, I don't sing a lot; you know that we no longer get together much.“

Singers still understood requests for singing *phurikane gila* and often reacted, e.g. „You mean what our grandmothers still sang in Slovakia?“ Even young people understood what *phurikane gila* were. They sang either csardases or slow *balgató* although they also sang popular songs.

Jurková hoped to find many more treasures in Slovakia. In 1999, she visited Romani settlements in Rudňany and Hermanovce. In both communities, Jurková lived with the people and participated in their parties, which included singing and story telling. On the whole, she recorded about an hour of music. People sang international pop songs (with texts in Romani). One woman sang the international Romani anthem *Dželem dželem* (which the singer claimed to have composed herself!). Jurková was disappointed that she did not record even one song of the *phurikane gila* type, although she had hinted that she would like to hear some. She interprets this as follows: When Roma are in their traditional environment in Slovakia, they do not have to confirm „who they are.“ They live in a Romani settlement, speak almost exclusively Romani and rarely go to Gadžo schools. There is no doubt of their identity. In the Czech lands, on the other hand, Roma have mostly lost their traditional ties; they live scattered among the majority, although often in worse conditions; children no longer speak Romani; they do not have their traditional professions. They need to say to themselves, „I am not a worse (Czech); I am different.“ They establish their own identity through their music. Jurková feels that *phurikane gila* are one of the most basic ties to Romani identity.

Valerie Levy

Živě si pamatuju, jak jsem jako dítě ležel v trávě a pozoroval letní hvězdnou oblohu. Maminka a babička se vždycky bavily o tom, co na té nebeské klenbě viděly, a mně ta jejich řeč připadala jako schodiště ke hvězdám.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 12

— Současná romská literární tvorba

Romňi graješkere petalenca / Žena s koňskými podkovami

Leperav pe míro terňipen, po kaštune kheróra avrimakhle gurumňakere khulenca. Pe šakoračaškere jaga, po paramiša le Romen-gere. Najekbuter phirahaš ko phúro Péko. Rado leš šunahaš, te te hamišágo vakerlaš. Terňipnaštar pášinlaš gáveškere bálen. Šta ašó cikno, hoj i bakuja, šo phiravlaš peha, šta bareder šar jov. Dzanlaš avka mišto te vakerel, hoj šako leš pále phuterde mujeha šunelaš. Péko leš vicinahaš vaš odá, bo šoha na dzanahaš, ci odá, šo amenge vakerel, pe cáceš ác'hija, ci peške odá avrixuňa.

Vakerlaš amenge, hoj andro romano geto újija jekh c'haj duje dandenca te kalapicaha po séro. Sako pal late mindár dzanlaš, hoj hiňi štriga. Švát, kaj dzalaš, pe valešo ác'he-laš. Jekhvar opre labija le graštengero xjévo, mášovar o šengíši pekja andro kher, šavo andrekošča. Kaš pokerlaš, odá merlaš. Daranaš pumen laha te xudel.

Jekhvar la avrirodňa i našukár Marga: „Bibi, žutinen mange, ňiko man na kamel, ca te me kamav te dzal romešte, c'haven po világo te anel. Na kamav te ác'hel korkóri. Me dzanav, kaj tumen šaj žutinen.“

Vzpomínám na své mládí, na dřevěné chatrčky omazané kravinci. Na večerní ohně, na romské pohádky. Nejčastěji jsme chodili ke starému Pékovi (*Lišákovi*). Poslouchali jsme ho rádi, i když nám nakukal kde co. Už jako kluk chodil pást obecní prasata. Byl tak malý, že i hůl, kterou nosil, byla vyšší než on. Uměl vyprávět tak skvěle, že ho každý napjatě poslouchal s otevřenou pusou. Péko se mu říkalo proto, že jsme nikdy nevěděli, jestli se to, co nám vykládal, opravdu stalo, nebo jestli si to prostě vymýšlí.

Vyprávěl nám, že se u nás v osadě jednou narodila dívka, o které každý hned věděl, že je čarodějnice, protože se narodila se dvěma zuby a s čepičkou na hlavě. Všude, kam přišla, se něco zlého přihodilo. Jednou vyhořela maštal, jindy uhodilo do domu, který proklela. Koho očarovala, ten zemřel. Všichni se báli něco si s ní začínat.

Jednou za ní přišla ošklivá Marga: „Teto, prosím vás, pomozte mi, nikdo mě nechce, ale já bych se tak chtěla vdávat a mít děti! Nechci zůstat sama. Jenom vy mi můžete pomoci.“

„Šar me tuke šaj žutina?“ phucja bu-
dzandone i phúri Bengárka.

„Šem te pokerel, te prikerel kija mande
valešave šukár c'haš.“

„Šo man vaš odá deha?“

Na dzanlaš šig i c'haj šo te phenel, ta
phenda i phúri Bengárka:

„Dzaneš šo? Tíre dadeš hin šukár xulajšá-
go, graja, gurumňa. Vaš míri búči mange phi-
ravkereha tumara gurumňakero thud, mi na
merá. Áke maj dzaha romešte, ca mišto tuke
phenav, kaš pokerá, te našvajiben pe lešte dá.“

„Odá nič bibi, ca den má man romešte!“

Pal valekeci d'iveša ája ko vajda leškera
pheňakero c'ha andal o fóro leš te dikhel. La
dzungája Margake pe igen tecinda, má ca leš
kamlaš. Pokerďa le core c'haš i phúri Ben-
gárka, te mindár má šťa o vašť andri baj. Cá-
ce pe andri dzungáji Marga te jóv zakamja.
Ašó báro bijav lake o dad kerďa, mé ca šavó-
re Roma pijenaš jekh kurko.

I Marga labolaš andri bári baxť, córalúr le
dadeške le gurumňendar o thud córkerlaš, la
štrigake phiravlaš. Ca ňikaške ňi pi gód'i n'á-
ja, šavo báro našvajipen po coro c'haš perla.

„Ma daran, bibi, mi dzivna, tumenge
o thud phiravá, pajikerav tumenge vaš odá,
šo vaš ma kerďan.“

Prékogéle te o ávera d'iveša le ternenge,
ca š'odá, jekh bári vika ke lende pi údvara.
Denaškereň ke lende o Roma, pi cudája ále.
Te šako šar te andre mozi dikhenaš, pe la
Margakero rom pe cudájinen. Coro pi phuv

„Jampak bych ti já mohla pomoct?“ naoko
se divila mazaná Bengárka (*Darebnice*).

„Mohla byste přeci někoho očarovat, při-
čarovat mi nějakého pěkného muže.“

„A co mi za to dáš?“

Holka hned nevěděla, co má odpovědět,
a tak si řekla Bengárka sama:

„Víš ty co? Tvůj otec má pěkné hospodár-
ství, dobytek a koně. Za to, co pro tebe udě-
lám, mi budeš do smrti nosit mléko od vaší
krávy. Pomůžu ti se vdát, ale varuju tě, moje
čáry nosí i nemoci.“

„To nevadí, teto, jen když mě provdáte!“

Za několik dní přišel z města za naším
vajdou na návštěvu synovec. Ošklivé Margi
se moc líbil a hned se do něj zamilovala.
Bengárka toho chudáka očarovala a hned by-
la ruka v rukávu. I on se do ošklivé Margy
opravdu zamiloval. Otec jí vystrojil takovou
svatbu, že na ní všichni Romové pili celý tý-
den.

Margi štěstím jen zářila, potají kradla
otci mléko od krav a nosila ho čarodějní-
ci. Ale nikdo ani nepomyslel na to, jakou
těžkou nemoc přivolali na toho ubohého
chlapce.

„Jen se nebojte, tetičko, budu vám nosit
mlíčko, dokud budete živa, děkuju vám za to,
co jste pro mě udělala.“

Mladí spolu už něco prožili, a najednou je
u nich na dvoře velký křik. Všichni se k nim
sbíhají, všichni jsou zvědaví. Sledují je jako
v kině, zmateně zírají na Margina muže.

paščol, rúginkerel, o vašta khatar pešte rožrakinel, le šéreha bondarel, po muj leške peni maren.

C'i Marga má dzanlaš, šo pe ac'hel. Denášča šig ki phúri Bengárka. Má maškar o vudara lake i phuri phenel: „Ci tuke na phenđom, kaš pokerá, te našvajiben pe lešte aná?“

„Šo hin leške, bibi, phenen mange, šaščola?“

„Tíre romeš hájinel i dzungáji, šaščola avri, te dzala het khatar tute, míro pokeriben peštar lela. U šoške tuke ščom megin te zutinel, ko mange phiravla gurumňakero thud? Avkáke tuke kampuvá, furt phirkerehaš ke ma valešoške.“

Bára žjalaha pherd'ija la Margakero jílo, le romeha la šta má ca bári kíňa.

Prékogéja dugo idejo, pi phúri Bengárka má círla pobišterđa. Po píro thud joj má hijába užarlaš. Phenda peške i phúri Bengárka, kaj pi Marga má na užarla, kaj peške vaš o thud phirla korkóri.

Šako rat pe píre pokerišágocha doxudlaš ko gurumňa ko lakero dad, te cirdelaš le gurumňenge avri o thud. Hijába phirlaš o xulaj račaha thudeške, le gurumňen thud na šta. Avkake odá phirlaš šako d'iveš.

„Adá mange dzal má pi xoji,“ phenelaš la Margakero dad. „Kampav man te dodzanel, ko mange córkerel o thud!“

Megin ca géja i phúri Bengárka po thud, téle le círňa le gurumňendar, ca žbácindá la o xulaj, bo na géja te šovel, pi varta ác'hija.

„Má dzanav ko šal, šem me tutar o vódi avric'hinav,“ vicinkerel po celo gergáni.

Chudák leží na zemi, kope, rozhazuje rukama, trhá hlavou, u pusy pěnu.

A Marga hned věděla, co se děje. Rychle běžela za Bengárkou. A ta jí hned ve dveřích povídá: „Copak jsem ti neříkala, že moje čáry nosí i nemoci?“

„Tetičko, co je mu, řekněte mi, uzdraví se?“

„Tvého muže se chytla rakovina, uzdraví se, jen když od tebe odejde a pustí se ho moje kouzlo. Ale proč já ti mám zas pomáhat? Kdo mi pak bude nosit mlíko? Dobře ti tak, to ty jsi za mnou pořád s něčím chodila.“

Margi se srdce naplnilo žalem, s mužem měla teď jen velké starosti.

Čas utíkal a Marga na Bengárku úplně zapomněla. A stará marně čekala na mléko. Potom si řekla, že už na Margi čekat nebude, a pro mléko že si dojde sama.

Protože uměla kouzlit, každou noc se dostala až ke kravám a všechno mléko jim vypila. Margin otec chodil marně ráno dojit, krávy žádné mléko neměly. A tak to chodilo každý den.

„Tohle je mi ale k vzteku,“ říkal si hospodář. „Musím se dozvědět, kdo to mléko krade!“

Příští noc nešel spát, hlídal, a když si přišla Bengárka pro mléko ke kravám, tak ji uviděl.

„Tak teď už vím, kdo jsi, jen počkej, vytluču ti duši z těla,“ křičí zplna hrdla.

I Bengárka pe šig prékokerďa po graj, áć'hija peške maškar o butera graja.

O xulaj peške genel le grajen, jekh leš hin buter.

„Savo graj šal tu, o pindre bijo petala, o dzára šar phurikána romňakere bala? Me tuke po pindre petala kerá ca jav manca.“

C'hida po graj o sedlo, i Bengárka má šťa xuňi, akána pe má našti prékokerlaš pi romňi.

Šar le greške o petala le lécegenca márlaš, rovelaš šar manuš.

„O jákha má mange andre phandon, dzav me mange te šovel, maj me feder račaha dikhá pr'adá graj.“ Téle thodá o Rom pal o graj o sedlo, te géja te šovel.

Račaha má pal o graj našta ňi šága, na rakhja leš. Ca došundá pe, hoj i phúri Bengárka merkerel.

Šar múja, géle la o romňa opre te urel, po pokono drom šukáreš te kerel. Dikhje lake po pindre le graješkere petala, má te darand'ile. I Marga te lakero dad avrivakerde le Romenge, šo pe lenge áć'hija. Akoreštar pe adi paramiši vakerel muj muještar šavóre néve úle menušenge, te mange la vakerlaš o dad.

Bengárka se rychle proměnila v koně a schovala se mezi ostatní v maštali.

Hospodář si koně přepočítal, bylo jich o jednoho víc.

„A co ty jseš to za koně, bez podkov, hřívu jako stará baba? Jen pojď, dám si tě okovat.“

Hodil na koně sedlo a Bengárka byla v pasti, teď už se nemohla proměnit zpátky na ženu.

Když koni přibýjeli podkovy, plakal jako člověk.

„Oči se mi už klíží, půjdu se prospat a ráno si toho nového koně lépe prohlédnu.“ Rom odstrojil koně a šel spát.

Ráno už po koni nebylo ani památky, už ho nenašel. Ale dozvěděl se, že Bengárka umírá.

Když zemřela, šly jí ženské ustrojit na poslední cestu. Jak se zhrozily, když zjistily, že má na nohou podkovy. Marga a její otec pak všem lidem pověděli, co se jim přihodilo. Od té doby se ten příběh vypráví dál, všem dalším dětem, i mě ho vyprávěl můj otec.

Pukla / Puklo

Šaj avel, hoj pe adá ác'hija, šaj avel hoj na, na dzanav man te prefejtájinel. O Roma phenen, hoj hej. U te odá phenen jon, mé te košen pumen, akor lenge šaj pačaš. Kaj pe odá ác'hija? Šem tel o veš, maškar o Roma. Kana? Círla. Ca na avka igen círla, kaj bi má na dzivlaš ňiko, šo bi p'odá pobišterďahaš.

Janku – ca šako leš cúfinlaš Pukla – dzivelaš korkóro. O Delóro pe lešte mukja naj-jekhbareder kiňa. Phenel pe – kaš o Dél kamel, pal odá báre kereštoha phirel. Na šťa leš ňiko, ňišave fajti. O dad te i daj leške múle andro báro našvajipen. Mé ca ciknóro šťa, má štarinlaš pe pal pešte korkóro. Phirelaš andro gav le gádzenge te pášinel le kožen. Šťa ašó ciknóro, šar te dešbersengero, pobišterďahaš te bárol. Ca ašó šťa šar jekh burnik, ašó pukloci. O világo leštar hašalaš, ci peške rakinel štolko, kana dojinel le kožen. No šo, na šťa báro ňi žorálo.

O bura na xučerlaš préko, ňi o kašta na phagerlaš jekhe vašteha andal i phuv.

O c'have leš na ikrenaš ňišoške u o c'haja pumen leške cúšágoštar núkinenas romňenge. Šťa Pukla, bo po dumo leške bárija mé ca te hluža bári šar hátizáko.

Pal o dad leške ác'hija jekh phurikáni lavuta. Šar pre late bašavlaš, šunkernaš leš šavore c'have t'o c'haja. Šte pe lešte hamišne, hoj dzanel avka šukáreš te bašavel. Leškeri lavuta na bašavlaš, leškeri lavuta dzijavelaš. Leškera lavuta šťa jílo. Cákikano, manušíkano jílo. Na šte canga, šo bi paš lešte na खेल-

Možná, že se to stalo, a možná také, že ne, já u toho nebyla. Ale Romové tvrdí, že ano. A když to říkají oni a ještě se dušují, tak to jim můžeš věřit. Kde se to stalo? Přeci podlesem, u Romů. Kdy? Dávno. Ale zase ne tak dávno, aby už nežil nikdo, kdo by na to zapomněl.

Janek, kterému ale každý říkal Puklo (*Hrbáček*), žil sám. Pán Bůh mu nadělil těžký život. Říká se: „Koho má Bůh v lásce, za tím chodí s těžkým křížem.“ Neměl nikoho, žádné příbuzné. Oba rodiče mu zemřeli na těžkou nemoc. Byl ještě malý a už se musel starat sám o sebe. Chodil do vsi pást sedlákům kozy. Byl malinký, jako kdyby v deseti letech najednou zapomněl dál růst. Byl ho jenom ždibíček, toho hrbáčka. Celá vesnice se mu smála, jestli stojí na židli, když dojí kozy. No co, prostě nebyl ani velký, ani silný. Nepřeskakoval keře rovnýma nohama, ani nevyklámal stromy ze země jednou rukou. Chlapci si ho nevážili a holky se mu z legrace nabízely za nevěsty. Říkalo se mu Puklo, protože měl ještě navíc na zádech hrb velký jako pytel brambor.

Po tátovi zdědil staré housle. A když na ně začal hrát, poslouchali ho do jednoho chlapci i holky. Závíděli mu, že umí tak nádherně hrát. Jeho housle totiž nehrály, ale zpívaly. Měly srdce. Skutečné lidské srdce. Při jeho muzice nikdo nevydržel netancovat. Ale když měl srdce plné žalu, plakal s ním celý

dehaš. Ca kana leškero jílo andre garuvelaš i žjala, o világo rovelaš leha. Mek te o žveri andro veša téle mukenaš o šére, o cirikle urnišajonaš avri khatar o jándre. Mé ca te o zégo pe andre uc'harlaš kájibnaha, ženginkeralaš u le brišindeha rovelaš.

Najjekhšukareder dzanelaš le kamibnaškere dzija. O Dél leš kerda cúfoške, ca najjekhpačivaleder manušeske. O jílo leš šťa lác'ho, o lava gule. Na rušlaš pe nikašte po világo, mé aňi po gulo Dél – hoj ašó uja. Pášinlaš u ašavkernaš peške pal o kamiben. Šako jekh hura delaš aver šukareder hango. Kaj dorešlaš leškero bašaviben, odoj šťa mišto, o zakamle pumen buter andekamnaš, o c'haja bi kernaš akaršo. Kaške šťa andro jílo bibaxt, prékokerlaš pe pro lac'hipen.

„Te avkáke o Pukla bašavkerla,“ phenenaš o Roma, „mé te o bara opredzídona.“ O cerxeňa magába oprelábonaš, télelábonaš, bo najjekhradeder bašavkerlaš ráčakero koter pro hed'i tel o veš. Bešlaš peške pro báro bar u duminlaš pal píro dzivipen. Pal odá than šaj dikhlaš po daxo le khereške, kaj bešlaš leškero piraňi. Leškero báro garudo kamiben.

Dzanlaš, kaj i Žofka mé na šovel, šunel leškere dzija, šo bašavel ca prédal lake. O dad la hin igen lakomo, phocido – xartaš. Le žamut্রেš kamel ca barvaleš, kája paripaha. I Žofka šar te n'avlaš leškero c'haj. Hiňi šukar u mé šukareder lakero jílo. Na kamel joj barvalipen, rodel lác'ho vód'i. O Pukla hin coróro, le világoške pro hašaben, ca joj na bájinel. Zakamja pe andre leškere hangi, bo dzanel, kaj te leškero jílo hin ca jekh šukar

svět. To i zvířata chodila po lese se svěšenou hlavou a ptáci vylétávali z vajec. Celá obloha potemněla, zahřměla a rozplakala se deštěm.

Nejlépe uměl Puklo hrát písničky o lásce. Pánbůh z něho udělal mrzáka, ale byl to nejčistší člověk na světě. Měl dobré srdce a slovem uměl pohladit. Na nikoho se nehněval, ani na Pánaboha – že se narodil takový. Pásl kozy a samou láskou se usmíval. Každá struna zněla ještě lépe než ta první. Všude, kam se jeho písnička donesla, bylo dobře, zamilování se milovali ještě víc a holky by byly schopné všeho. Kdo měl v srdci špatnost, proměnila se v dobrotu.

„Když Puklo takhle hraje,“ říkali si lidi, „to i kameny ožívají.“ Hvězdy kolem něj poblikávaly, protože nejraději hrál k večeru na kopci u lesa. Posadil se na skalku a přemýšlel o životě. Z toho místa viděl na střechu domu, kde bydlela jeho milá. Jeho velká tajná láska.

Věděl, že Žofka ještě nespí, že poslouchá písničky, které hraje jenom pro ni. Její otec je vypočítavý lakomec, kovář. Za zetě chce mít jen boháče, na černém oři. Žofka jako by ani nebyla jeho dcera. Je krásná a srdce má ještě krásnější. Netouží po bohatství, hledá dobrotu v duši. Puklo je úplný chudák, celému světu pro smích, ale jí to nevadí. Zamilovala se do jeho melodií, protože ví, že má srdce jako tu nejkrásnější nejsladší písničku. Otec

šomnakuŋi dziji. O dad bi la mundarlaš te pe dodzanlaš, ko lake hin andro jilo. Avka šodú-dzene garuvkerel píro kamiben anglo manu-šikáne jákha. Duminlaš pal píri piraŋi u andal o jákha leške pernaš jášva báre šar jegešóvo.

O diveša dzanaš, khatar leške šavóre manuša šte rade po világo, ca jov korkóro na.

La Žofkakero dad rodelaš ke pešte varešave búčakere manušeš, andri vihňa leš šťa but búči, na bírinlaš korkóro ša te kerel. Gé-ja pe ke lešte te mangel o Pukla, duminlaš, kaj xoca avla pášeder paš píri pirani. O xartaš leš na hašindija avri, bo dzanja, hoj hino bučikáno. Lija leš u phenda leške: „Dzanav, kaj nišava búčatar na daraš, ca te na šuneha míre lava, te na kereha odá, šo me kamá, te buter bašavkereha šar šo pre tu rodeha, na ca trádá tut avri, aľe andre aší ladz tut aná, kaj nišave Roma pr'odá šoha na pobišterna. Šaj bašavkereš tuke pal i búči.“ Dine pumenge o vašt u o Pukla šťa rado, kaj peške la Žofka-ha šaj dikhla šako d'iveš.

Kerlaš iba graj, mé te oda, šo leške na phenlaš. Dukhanaš leš o múša, o burňika labonaš, ca šako ráči mé t'avka lelaš píri lavuta u bašavkerlaš la Žofkake tel i oblaka. Šunkerlaš leš, ca avka pe lake zajuminlaš o jilo. Kamlaš cúfoš pro világo, ca najjekhlac'heder manušeš pri phuv. Dzanlaš, hoj bi šoha pre late o vašt na thovlaš, hoj ca gule laveha ke late vakerlaš, delaš bi lake t'o vóďi, na ca o vašta.

Najikerde avri te garuvkerel píro kamiben, pal le dadeškro dumo pumen kamavkernaš. Lakere dadeš šte o jákha švát, bižo žbácinda jóv adá. Márkerďa píra c'ha, hoj aší

by ji zabil, kdyby věděl, koho má ráda. A tak oba svoji lásku schovávají před lidskýma očima. Myslel na svoji milou a z očí mu padaly slzy jako ledové kroupy.

Dni ubíhaly a všichni lidé kolem něho byli na světě rádi, jenom on ne.

Žofčin otec k sobě hledal nějakého pracovitěho pomocníka, měl v kovárně spoustu práce a sám na všechno nestačil. Puklo se mu šel také nabídnout, říkal si, že bude alespoň blízko u své milé. Kovář ho nevyhnal, protože věděl, že je pracovitý. Vzal ho k sobě a řekl mu: „Vím, že se žádné práce nebojíš, ale jestli mě nebudeš poslouchat a nebudeš dělat, co budu chtít, jestli budeš víc vyhrávat, než na sebe vydělávat, nejen že tě odsud pošenu, ale udělám ti takovou ostudu, že na to žádní Romové nikdy nezapomenou. Hrát si můžeš až po práci.“ Plácli si a Puklo byl rád, že se s Žofkou uvidí každý den.

Dřel se jako mezek, dělal i to, co mu nikdo neporučil. Ruce ho bolely, dlaně mu hořely, ale i přesto každý večer vzal housle a hrál Žofce pod oknem. Poslouchala ho a srdce jí bolelo. Zamilovala se do mrzáka, ale do největšího dobráka na světě. Věděla, že by jí nikdy neuhodil, mluvil by s ní jen hezky, dal by jí nejen svoje ruce, ale i duši.

Nevydrželi svou lásku schovávat a scházeli se kováři za zády. Žofčin otec měl ale oči všude a brzy všechno zjistil. Holce namlátil, že mu udělala takovou ostudu a Pukla vy-

ladz leške kerel u le Puklaš trádňa avri. Angutno leš báre kašteha polovinkerlaš pal i udvara, u šar leš doxudňa, avka leške o dumo dukhavkerďa mé ca. Kerlaš pe lešte vika, kaj šavóre Roma šunenaš: „Te kameš míra c'ha, me lel tutar o Dél téle o puklo, me bá-ravel tut šcebło opre, an šomnakaj barvajipen tuha, ca avka maj kereha o bijav.“ Míšto leš avri hašand'ija, kana mé odá ko dikhja, hoj bi o Dél téle dikhjahaš po coro manuš. Šo má jekhvar diňa, odá pále na lel, ba mé goreder kerel.

Rovindúr, bara ladzate o Pukla pe mukja andro világo. Phirlaš pal o manuša u phuckerlaš lendar:

„Phenen mange, kaj hin o Dél, šo man adí kiňa diňa, te našči avá ašó, šar o butera, mi lel peške te miro dzivipen.“

O kamašji téle žodrinda, o pindre téle phirda, nikaštar lác'ho lav na šunda, ca hašaviben peške avrixuňa. Dzanja, kaj e Žofka má šoha na dikhla, po meriben duminlaš, o dzivipen kamlaš pestar te lel.

Géja andro báro veš, tel o baro kašt peške bešča u aci pe avriovkerďa, kaj angle lešte pe cikni xaňigóri kerďa leskere jasvendar. Avri mordindo pe thoda te šovel, ca avka tel o kašt, mi xan leš opre o zveri dzi račaha.

Paščija peške téle, o puklo leš juminlaš.

Ája leške pri gód'i, šar leške la Žofkakero dad phenlaš cúsağoštar: „Mro c'ho, de tut te párunel andro páni, bo mé t'andri phuv po aver világo tut juminla o puklo.“ Nalác'ho manuš, šo hašal avre coripnaštar.

hnal. Nejdřív ho ale honil po dvoře s obrovským klackem v ruce a když ho dohonil, zvalchoval mu záda že až. Hulákal, že to slyšela celá osada: „Jestli chceš moji holku, tak to ať ti nejdřív Pánbůh narovná hrb a trochu tě povytáhne, přines zlato a peníze a teprve pak bude svatba!“ Pěkně ho zesměšnil, kde-pak by se Pánbůh staral o takového chudáka. Co jednou někomu nadělí, to už mu nevezme, jen mu ještě přidá.

Celý uplakaný a zostuzený se vydal Puklo do světa. Chodil po lidech a ptal se:

„Řekněte mi, kde najdu Pánaboha, co na mě seslal takové trápení, když nemůžu být takový jako ostatní, ať si můj život zase vezme.“

Boty si roztrhal, nohy si uchodil, od nikoho nic dobrého nezaslechl, jen se mu vysmáli. Myslel si, že už Žofku nikdy neuvidí, pomýšlel na smrt, chtěl se zabít.

Přišel do hlubokého lesa, sedl si pod strom a tak se rozplakal, že se mu ze slz u nohou vytvořila studánka. Celý utrmácený si lehl jen tak k tomu stromu, ať ho do rána klidně zvěř roztrhá.

Ještě si vzpomněl, jak se mu Žofčin otec vysmíval: „Ty se nech, kamaráde, pohřbít do vody, jinak tě bude ten tvůj hrb tlačit i na onom světě!“ Špatný člověk, který se směje cizímu neštěstí.

Ca o Pukla leške na kivaĵinlaš nič, na ruš-laš, aňi máčake bi o vódi na lelaš. I lavuta tho-da paš pešte, o jášva téle khošča u avka zašúča.

Prékal i jepaš rat phirnaš avri na ca o mú-le, te le vešeskere romňa. Khelkernaš pal o veš, kaš ráčakero koter doxudnaš, ole and-ro baro khelipen lenaš, hoj dzi račaha múlo téleperlaš.

Dokhelde pumen dzi ko Puklo, kamle leš opre te uščavel, andre píri karika te lel, ca šar pe pe lešte dikhle, o jile lenge kojájile. Aci világoškero nalac'hipen mé na dikhle. Žbá-cinde paš lešte i lavuta, polokóreš leš uštade opre te na prekodaral, te phende leške te bašavel. Bašaďa jov lenge, bizo bašaďa, lac'heš tel o pindre, kaj khelkernaš iba žbešnúte. Ca pandik ája leške pri góďi leškero pháripen u xudna te bašavel ase télemukja dzija, šave len šavóren rozrovjarde.

„Má ma bašav!“ vicinda pe pešte najjekh-šukareder vešeskeri romni. „Phen amenge pal tíro pháripen.“ Šo lenge avrivakerďa, mé te duj trin lava dothoďa. Phendá, kaj kamel te merel.

O Pukla šovlaš u na dzanav, ci akadá dzalaš les šúno, vaj cáceš le vešeskere rom-nenca vakerlaš, ca šar račaha phutarda o ja-kha, na pačalaš korkóro peške, šo dikhel. O puklo leš pro dumo má na šťa, úceder šťa šar o bura, šave na dzanelaš préko te xučke-rel, u šar pe dikhja andro páni, šo pe kerdija leškere jášvendar, dikhja, šavo hino šukár.

Avrixučija dzi ko najjekhúceder zégo an-dro loš, mé t' o pindro peške calaďa, kana ru-ginda andro blexuno cáro angle pešte. But

Ale on kovári nic zlého nepřál, nezlobil se, ani mouše by neublížil. Housle si položil vedle sebe, utřel si slzy a usnul.

Po půlnoci se v lese nezjevovali jen du-chové, ale i lesní žínky. Tančily po lese a ko-ho v něm v noci zastihly, toho vzali do kola a tancovali s ním, dokud ráno nepadl mrtvý k zemi.

Dotančily až k Puklovi, chtěly ho vzít do kola, ale když se na něj podívaly, srdce se jim ustrnulo. Takové lidské neštěstí ještě nevidě-ly. Všimly si, že má vedle sebe housle, jemně ho probudily, aby se nepolekal, a řekly mu, ať jim zahraje. Hrál jim a hrál, pěkně do skoku, že tancovaly jako posedlé. Ale potom se roz-pomněl na svoje neštěstí a začal hrát takové písničky, které je všechny rozplakaly.

„Už přestaň!“ vykřikla nejkrásnější lesní žínka. „Pověz nám, co tě tak trápí.“ Všechno jim vypověděl, a ještě něco přidal. Řekl, že chce zemřít.

Puklo spal, a nevím, jestli se mu to všechno zdálo, nebo jestli si opravdu poví-dal s lesními žínkami, ale ráno otevřel oči a nechtěl věřit tomu, co uviděl. Ze zad mu zmizel hrb, byl vyšší než keře, které jindy nemohl ani přeskočit, a pak se podíval do studánky, co se do ní slily jeho slzy, a zjistil, jak zkrásněl.

Radostí vyskočil až do nejvyššího nebe, a pak se uhodil do nohy o plechovou mísu, která před ním stála. V míse se najednou

šomnakaj avri prekerda pr'i cáro, švéčineláš feder šar o kham. Šig peške garuđa o jákha, te na korišajol ašá jagatar. Bešta peške pri cáro u na dzanenaš, šo hino te kerel. Šta pačivalo, na tromalaš o šomnakaj te lel. Ca jekhvar zašunda pal pešte valekaš te vakerel:

„Le tuke o šomnakaj, lác'ho manuš, odá tuke amen diňam vaš o bašaviben. Dza ko xartaš, le tuke romňake tíra Žofka u dziv pačivaleš, lác'he jíleha, mi na mereha. Ca jav amenge valekana te bašavel.“ Avka ke leške vakerda e vešeškeri romňi. Šar oprekedlaš o šomnakaj, má ca i balvaj kathar lešte polókore phúrdelaš, šar te mé joj leške kívajinlaš i bari baxt, ke šavi ája ca avka magába.

O xartaš mindár kerda báro bijav, le žamut্রেš má ca lašarkerlaš, andri píri o šomnakaj prekokedlaš. Le ternenge na kampija barvajipen, ca lengeró báro kamiben, šavo lenge ikerda, mi jekh te o áver na phandle o jákha.

Baxtalo Rom / Šťastný Rom

Jekh coro Rom phirlaš pal o világo. Šta leš ca odá, šo pe lešte. Vicinkerlaš po Dél, po hamišne manuša, u po phíko phiravlaš omažindi táška, šo rakhja avric'hidi valeká po šmeci.

Šta leš pháro jílo pe šavórende, te po dzukela, šave leš trádenaš het khatar o khera.

Na dzanlaš leške andro šéro: „Šar odá, hoj valešave manuša hine igen barvale u mé t'avka lenge náne došt u hine te ašé, šar štom me, hoj náne len aňi šo te xal. Barvalo ma-

objevila hromada zlatáků, zářily víc než slunce. Rychle si přikryl oči, aby z té záře neoslepl. Sedl si vedle misky a nevěděl, co má udělat. Byl poctivý, netroufal si na zlato ani šáhnout. A najednou za sebou zaslechl nějaký hlas:

„Vezmi si to zlato, dobrý člověče, daly jsme ti ho za muziku. Jdi za kovářem, vezmi si svou Žofku za ženu, a poctivě a dobře žij až do smrti. Jen nám přijď zase někdy zahrát.“ To k němu mluvila lesní žínka. Když si zlato bral, lehce se ho dotknul vánek, jakoby mu i on přál to obrovské štěstí, které ho tak najednou potkalo.

Kovář hned vystrojil velikou svatbu, zeté si nemohl vynachválit a zlatáky si přesypal do hrnce. Mladí žádné bohatství nepotřebovali, stačila jim láska, která jim vydržela, dokud oba navěky nezavřeli oči.

Jeden chudý Rom chodil po světě. Jeho jediný majetek bylo to, co měl na sobě. Přel se s Bohem, nadával na bohaté lidi a na rameni nosil ošoupanou tašku, kterou našel někde na smetišti.

Mrzel se na celý svět a na psy, kteří ho hnali pryč od domů.

Jedno mu nešlo do hlavy: „Jak to, že někteří lidé jsou tak bohatí a ještě jim to není dost a pak jsou takoví, jako já, co nemají ani co jíst. Bohatý člověk žije jako by neměl du-

nuš dzivel bi i vódi, nane leš jílo ke nikašte, dikhel ca peš. Na del ňikaš ňic, te na xudel duvar pále. Butvar dzan pal o barvajipen avka, hoj uštaren po šavóro, šo hin dzído, na pindzaren dadeš ňi phraleš, u pandik t'avka našaven, šo ša len šťa. Pre šošte hin o love, te tut náne vaš kaške te dzivel? Šoške kameš te avel barvalo te na dikheš coren? Kameš love, šomnakaj, ca ola tuha na vakerna, ňi pačiv tut na dena. Vašteštar tut na xudna, po štolko těle na bešavna, ca andri žeba tut tačarena. U te jov avla jekhvar xévardi u tu ac'heha korkóro. Po áver világo na lidzaha ňic, ca o manuša pre tute igen šig pobišterna, u ňic lác'ho na phenena.“

Avkáke peške vakerlaš o romóro u c'hinda andro muj i šúki cipa palo máro. Vakerlaš korkóro peha, phuckerlaš, te korkóro peške pále phenlaš: „Ko hin barvaleder, ola, šo hin len šo kamen, vaj ola, šo dziven bára vódaha, jíleha, u hin len jášva vaš šavoréngo? Palo lóve tuke šaj cineš šo kameš, te šakoneš, ca pačiv na! Má korkóro na dzanav, ada világo hin prékovišardo. Te šťal coro, ňiko tuha na vakerel. Pačivaleš kereš, t'avka tut ňic nane, t'o vašta šaj těle zodrineš. Córdi búči tut kerel raješke. Šar šoven ala manuša, avka šar me? Me man avří šovav akarká, dzav šúno pal o lác'he ábena u jón ceji rat na šoven, kaj daran, te len valeko na obcórel. Ca avkáke te našťi dzivav, žobrinav, khandav. Dav man pri córi! Mé odá!“

„Šo aci roveš, Romeja, pe šošte tuke lóve? Hin tut lác'ho jílo, tíri vódi rozdeš. Le tuke romňa, c'haven bárav, odá hin odí bárí loš,

ši, s nikým necítí, vidí jen sám sebe. Nikomu nic nedá, pokud nedostane dvakrát tolik nazpátek. Kolik lidí se žene za bohatstvím tak, že zadupou do země všechno, co je živé, neznají otce ani bratra, a nakonec stejně ztratí všechno, co měli. Na co jsou peníze, když nemáš pro koho žít? Proč chceš být bohatý, když nehledíš na chudé? Toužíš po penězích, po zlatu, ale ty s tebou nepromluví, ani si tě nebudou vážit. Nevezmou tě za ruku, židli ti nepodají, jen tě hřejí v kapse, která se ti jednou roztrhne, a ty zůstaneš sám. Na onen svět si s sebou nevezmeš nic, a lidé na tebe brzy zapomenou, nic dobrého o tobě nepovědí.“

Takhle ten dobráček mudroval, když strkal do pusy suchou kůrku od chleba. Sám sebe se ptal a sám si také odpovídal: „Kdo je bohatší, ti, co mají všechno, co chtějí, anebo ti, co mají velké srdce, s každým soucítí, pro každého mají slzy? Za peníze si můžeš koupit všechno a každého, jen úctu ne. Nevím, nevím, tenhle svět je celý naruby. Když jsi chudý, nikdo s tebou nepromluví. Poctivě pracuješ a nic nemáš, jen si můžeš ruce upracovat. Bohatne se teď jen nepoctivou prací. Ale cožpak se těmhle lidem spí jako mně! Já si lehnu, kde se mi zachce, a zdají se mi sny o dobrém jídle. A oni celou noc neusnou, klepou se, aby je někdo neokradl. Jenže co já mám jinak za život? Smrdím a chodím po žebrotě. Mám snad taky začít krást? To tak!“

„Proč si tak zoufáš, člověče, na co by ti byly peníze? Máš dobré srdce, můžeš se rozdat. Najdi si ženu, vychovávejte děti, to je přeci

vaš šoške šaj dziveš. Khetáne kerna po máro, te tumen kamna, te štépki grújendar tumen cájarna.“

Rom aňi na zbácinda, šar peš paš lešte ác'haďa i Baxt. Avkáke ke lešte vakerďa:

„Má círla kamaljom tuke te žutinel. Dikhav, hoj bokhájoš. Búci kereš rado, ca hin tut cáco, akána hin ašo világo, hoj pačivaja búčaha dúr na dorešeš. An ca tíri táška, šomnakajaha la pherdarav. Ca jekh tuke phenav, mi avel tuke odá pri gód'i. Šo perla andri táška, odá avla šomnakaj, ca odá, šo tuke avriperla pri phuv, mindar pe prékerla pri loji cik. Avka šar amen dovakerďam, avke pe ác'hela, píšin tuke pal o kana u gondojin p'odá. Tíri táška má hin xévardi te puraňi, na kede andre but, ca aci, keci reštol, te na c'hindol mé buter.“

Šar o čoro Rom šund'a akašé lava, andri bari loš maj na merla! Rozcírňa i táška u mindar andre c'hordolaš o šomnakuno páňi. I táška má šta igen phári.

„Štacinel tuke?“ dikhel pre lešte i Baxt.

„Ba ca káj,“ krucinel o Rom le šéreha.

„C'hindola!“

„Ma dara!“

„Šem má štal barvalo!“

„Andri táška mé reščol! Ca c'hor mé valekeci šomnakaj!“

Avkáke pumen prehaňinkernaš maškar pumende i Baxt te o Rom. Ca jekhvar – puk! U imár i táška na šta, c'hind'ija. O šomnakaj avri c'hordolaš. O Romóro pe c'hinda pri phuv, ca mišto šomnakaj má oprekedlaš ca lóji cik.

velká radost, pro to se dá žít. Na živobyťi budete vydělávat společně a však vás nasytí i slupky z brambor, jen když se budete mít rádi.“

Rom si ani nestačil všimnout, jak se k němu přitočilo Štěstí, které s ním dál promlouvalo.

„Už dávno jsem ti chtělo pomoci. Vidím, jak máš pořád hlad. Rád pracuješ, ale máš pravdu, teď už je svět takový, že s poctivou prací nikam nedojdeš. Jen si nastav tu svoji tašku, naplním ti ji zlatem. Ale varuju tě, jednu věc měj na paměti. Co ti spadne do tašky, to se promění ve zlato, a co vypadne ven, promění se v bláto. Jak ti říkám, tak se stane, zapiš si to za uši a nezapomeň na to. Ta tvoje taška už je stará, celá prodřená, nedávej do ní moc, jen tolik, kolik se do ní vejde, aby se ti neroztrhla úplně.“

Jak to ten Rom uslyšel, byl štěstím celý bez sebe! Otevřel tašku a už se mu tam řinul zlatý vodopád. Taška už byla pěkně plná.

„Nestačí ti to už?“ dívá se na něj Štěstí.

„Ale, kdepak,“ zavrtěl Rom hlavou.

„Roztrhne se ti!“

„Neměj strach.“

„Vždyť už teď jsi boháč!“

„Tam je ještě místa! Jen mi toho zlatíčka ještě trochu přisyp!“

Takhle se ten člověk se Štěstím dohadovali. Najednou – lup! – a bylo po tašce, praskla. Všechno zlato se z ní vysypalo. Rom se vrhl na zem, ale místo zlata už měl v ruce jen samé bláto.

I Baxt leštar géja. U šo ác'hija le core romeske po vašť? Ca i c'hingerd'i táška, šavaha dzala megin ca te žobrinel.

Šťestí ho opustilo. A co tomu chudákovi zůstalo? Jen ta roztržená taška, se kterou se znovu vydal po žebrotě.

Párno graj / Bílý kůň

Valešave Romenge vicinaš grajára, vašodá, kaj keren nalác'he búča. Márkeren pumen, córen, na dziven pumáre phurikáne dzivipnaha. Ca valekana šte o Roma „grajára“, te akor len šte graja. Butvar len našťa šo andri piri, ta te o grašta len šte ca ašé šúke, nišave.

Paš o jekh Rom, paš aší cikni kolibica šťa priphandlo ašó grajóro, šo dúralúr avridic'holaš našvajkerdo. Na bírinlaš aňi te ác'hel pro pindre, bidandvalo, na dzanelaš peške ňi la cá-ratar te c'hinel. O pašvara leške avridic'honaš, u mé feder avridic'honaš leškere báre kále graješkere jákha, šave kíňaha dikhenaš po világo. Odá Rom leš ňi páňori te pijel na delaš. O graj leške na šťa pi xasna, avka pal lešte na bájinlaš.

Šar jekhvar o šengíša préko c'hinenaš o žégo, o grajóro igen daralaš. Xučkerlaš avka, šar te leš valeko c'húrenca šúrinkerlaš andro dumo. Préko c'hinda i špárga, šavaha šťa prixudlo, u denašča het, khatar o nalác'ho xulaj.

Trádelaš jov céli rat, kana d'iveše dorešja ande valešavo gav. Zadikhja leš jekh phuri Romňi. Darand'ija leštar, kaj šťa bango, sú-

Některým Romům se říká *grajára*¹ – koňáci, protože se neživí poctivě. Perou se, kradou, nežijí tak, jak se žilo zastara. Dříve se říkalo Romům *grajára*, jenže tehdy opravdu chovali koně. Často neměli ani co dát do hrnce, takže i ty jejich koně byli takoví hubení, nanicovatí.

U jednoho Roma, u jeho malé chatrčky, stál přivázaný kůň, na kterém bylo už z dálky vidět, že je nemocný. Ten chudák se málem ani neudržel na nohou, zuby vypadané, ani kousek trávy si neuměl utrhnout. Lezla z něj žebra, ale nejnápadnější byly jeho obrovské černé koňské oči, kterými se žalostně díval na svět. Ten Rom mu nedal ani vody napít. Kůň už mu nebyl k ničemu, a tak se o něj nestaral.

Jednou blesky křižovaly oblohu, a kůň byl celý vyděšený. Vyhazoval a vzpínal se, jakoby ho někdo bodal nožem do hřbetu. Přetrhl provaz, na kterém byl přivázaný a utekl od špatného hospodáře pryč.

Celou noc prochodil a ráno se dostal do nějaké vesnice. Zahlédla ho jedna stará Romka. Celá se vyděsila, jak byl celý zkřivený

1. Pojmenování je odvozeno od koně (*graj*), jehož maso je pro „čisté Romy“ (*žuže Roma*) nedotknutelnou potravou. *Grajara* jsou považováni za rituálně nečisté, za nekulturní lidi. Častěji užívaným synonymem je *degeš* (pojídač zdechlin) anebo *dupkos* (špindíra). Ve svém druhém významu se *grajára* vztahuje ke skupině Romů, kteří se živili obchodem s koňmi.

ko, mé t'o kirme leštar húlinenaš, bo našča šoha thodo ňi xando.

Lija opre báro bar u uc'harda leš pal o graj. Ále buter manuša, te jón ande lešte hájinenáš ša, šo xudenaš tel o vašt. Trádňa joj le core greš le manušendar andal o gav dúr.

Te le žveren hin gódi, na ca le manušen. Džanja o graj, kaj o manuša leške ca namišto keren, le širimoha máren, o bara uc'haren, vaš i búci mé ňi te xal rádnone na den. Phen-da peške, kaj phirla má ca pal o veša. Dživla maškar píre, le žverenca.

Jekh rat šťa pherdo c'hon, švécinlaš paš i šukár cár, o graj te te má šťa cálo, xuňa me-ginca te xal zelene prajčendar, pe šave o c'honóro hašalaš. Xalaš, xalaš, o per má šťa pherdo.

„Akána kampil mange páni,“ phenda peške o graj, „má taščuvaha andro šúkípen.“

Ája dzi ko jekh paňóri, šavo maškar o trin kašta andal i phuv ca avka c'hordolaš. Buter pija, šar šo o Roma, kana jekh kurko mulatinen. Jekhvar pe zadikhja andro páni, dikhel odoj šukáre, žorále párne greš. Kor-kóro peške na pačalaš, avka šukarišajija.

Má ňi našvalo na šťa, bírinlaš o graj aci šar jekh graj. Ole páneštar xudňa aci zor, ca te bári troma, préko te phirel celo világo, dzi ko ágor te dorešel u megin pále te trádel.

Andr'odá veš ále Roma kaštenge, te ola, šo ále pencurákenge, zadikhje ole párne šukár greš. Phende le butere Romenge u šako kamja leš te doxudel, ki píri paripa te pri-phandel. Šar le greš rodkernaš paš o veš, trušale dódžinenaš ko páni, paš o trin kašta.

a hubený, všelijaká havěť z něj padla, protože ho nikdo nikdy neumyl ani nevyhřebelcoval.

Zvedla ze země kámen a hodila ho po něm. Venku se seběhlo víc lidí a i ti po něm házeli, co jim přišlo pod ruku. A tak ta stará ženská vyhnala toho chudáka koně daleko z vesnice, pryč od lidí.

I zvířata mají rozum, nejen lidé. Ten kůň věděl, že s ním lidé špatně zacházejí, umějí ho jen mlátit řemenem nebo po něm házejí kamení, a jídla mu nedopřejí ani za práci. Řekl si, že už zůstane v lesích. Bude žít mezi svými, mezi zvířaty.

Jednou za úplňku, když měsíc svítil na hebkou trávu, pustil se kůň, přestože už byl sytý, do zeleného listí, na které se měsíc tak usmíval. Jedl a jedl, dokud neměl břicho plné.

„A teď se musím napít,“ řekl si kůň, „nebo umřu žízní.“ Došel až k pramínku, kter vytéká ze země mezi třemi stromy. Vypil to ho víc, než Romové, když celý týden hodují. Najednou se zadíval na hladinu a uviděl tam krásného, silného bílého koně. Sám nemohl uvěřit tomu, jak zkrásněl.

Už nebyl ani nemocný, vydržel tolik co každý pořádný kůň. Ta voda mu dala takovou sílu a odvahu, že by prošel celý svět, došel na konec a ještě by se vrátil nazpátek.

Do stejného lesa jednou přišli Romové na dříví a toho krásného bílého koně zahlédli. Dozvěděli se o něm i další, každý ho chtěl chytit a přivázat ke svým ostatním koním. Jak ho tak hledali po lese, celí žízniví došli až k tomu pramínku mezi třemi stromy. Jen co

Šoca leštar pijenaš, mindár xudnaš opre, téle phirkerde o pindre. But Róma ále and-r'odá veš, k'odá páňi, roden ole šukar greš. Afe te leš dikhen, te doxudel leš našči. Butera ole páňestár šaščile, ca maj na šavóre, má ca phiren opre téle, pal o világo. Aňi jekh lendar na dzanel te rakhel piro than, i phuv. Šoha na rakhle ole párne greš. Phiren o Roma pal o világo u má aňi na dzanen, šo roden.

Lavutári / Muzikant

„Ej bižo, kaj paš amende, paš o Roma, bešlaš jekh lác'ho lavutári. Pri píri lavuta bašavlaš avka, šar te újahaš pokerd'i. Lošaha leš šunahaš,“ vakerel amenge phuro dad. „Vicinlaš pe Lajoš, ca amen leške phenenaš Ciriklo. Bešlaš po ágor le getoške, lija peške la Eržika, te má šte len šov c'have. Le Lajošiske pal i gód'i dzalaš ca o báro bárípen. Kamlaš te avel švát pindzarutno lavutári, báro šar aňi jekh. Kamlaš ca le barvale rajenge te bašavkerel. Kana amenge bašavkerlaš paš i jag, phenlaš, kaj dzal šúne, hoj najjekhbareder raj leš ke pešte vicinda te bašavel – o kiráji. Jów pes ác'hija leškero angutno lavutári.

„Šar avá igen barvalo, maškáre po udvari, kaj o Roma bešen, dá te ác'havel igen báro kher, šo bi odoj rešnaš šavóre Roma. Bašavkerna tumenge odoj lác'he romane lavutára, tumen khelkerna, pijena, xana, pobišterna pre šavóro pháripén, šavo hin amen, le Roman. Mire lóvendar dá te tumen, má na bokhajona. Má na márkerna tumen vaš

se z něj napili, hned zas vyskočili, a hledali dál, nohy si mohli uchodit. Do toho lesa, k tomu prameni, přišlo mnoho Romů, a toho koně hledají dosud. Ale i kdyby ho zahlédli, stejně ho nikdy nechytí. Hodně z nich se už z té čarodějně vody vyléčilo, ale ostatní dál chodí sem a tam po světě. Nikdo z nich nemůže najít svoje místo na zemi, svůj domov. Nikdy toho bílého koně nenašli. Romové chodí dál po světě a už ani nevědí, co hledají.

„Aj, jak nám bylo, když u nás v osadě žil ten skvělý muzikant. Na housle hrál tak, jako by byly očarovány. To byla radost ho poslouchat,“ vypráví nám náš děda. „Jmenoval se Lajoš, ale my mu říkali Ptáček. Bydlel na kraji osady, za ženu měl Eržiku a měli spolu šest dětí. V hlavě měl samé velkolepé plány. Chtěl se stát velkým houslistou, nejslavnějším na světě. Chtěl hrát jen těm nejbohatším pánům. Hrál nám u ohně a vyprávěl nám, jaký má sen, že si ho k sobě jednou pozve hrát nejbohatší pán na světě – sám král. A on se stane jeho nejpřednějším hudebníkem.

„Až budu mít spousty peněz, nechám tam, kde bydlí Romové, postavit obrovitánský dům, aby se tam všichni vešli. Budou vám tam vyhrávat výborní romští hudebníci, budete tam tancovat, popíjet a jíst, zapomenete na všechno to trápení, které my Romové máme. Dám vám svoje peníze, už nebudete hladovět. Už se nebudete muset hádat

o cúno córde grúji. Avla amenge mišto, avla amen šavóro, šo amenge kampel.“

Ca hašanaš leškere lavendar, u córalúr amenge kívajinahaš, te delaš o Délóro u avri šunlaš leškere lava.

Šako diveš račatar dzi ráči ca bašavkerlaš. Mé te le c'haven ca la lavutaha cájarnaš, bašavkerlaš lenge u t'avka šte bokhale. Cori Eržika pe mordinlaš korkóri. Lelaš akaršavi búči, šavi la denaš andro gav o gádze. Kerlaš khatar o khaš, o grúji hášinkerlaš, mé t'o kašta c'hingerlaš. Anelaš grúji, bobo, te koter balevaš.

Valekana avlaš pále cúce, nišavi búči na denaš. Rovindúr kerlaš vika po Lajoši: „Celo diveš ca bašavkereš, me man mušaj te phagerav, rode tu po xáben. An le c'havenge te xal! Hin tut c'have, romňi, na šunkeraha ca tíre diline lava pal o barvajipen.“

Lija peške o Lájoši i lavuta, bašavkerlaš gav pal gávešte. Odoj, kaj leš i rat ande xudlaš, zašovlaš. Pal jekh kurko mé coreder, avribokhajarkerdo ája pále khére bijo lóve, bijo máro. I Erža mé goreder bíno kerďa, andal o kher leš avri trádňa: „Andro khér pále n'ájav, mí valešave lóve n'aneha, mi amen te xal na deha!“

O Lajoši rušto po píro dzivipen, po világo, te po barvale manuša bašavkerlaš aše trušale dzija, kaj šavóre jíle rovkernaš. Ca šo oleštar, kana ca o core rovnaš, le barvalen vaš leške jášva našte ni lóve na denaš.

T'avka píro šúno andal i gódži avri na mukja. Kamlaš pe te doxudel le kirájiške te

o hromádku kradených brambor. Bude nám moc dobře, budeme mít všechno, co budeme potřebovat.“

My jsme se mu jen smáli, a potají jsme si přáli, aby Pánbůh dal a vyslyšel jeho slova.

Každý den od rána do večera jenom hrál. I ty svoje děti krmil písničkami, hrál jim a stejně byly hladové. Chudinka Eržika se se vším mořila sama. Brala jakoukoli práci, cokoli jí hospodáři ve vesnici nabídli. Děkala se senem, kopala brambory, dokonce řezala dříví. A domů nosila brambory, fazole a kus špeku.

Občas se vracívala domů s prázdnou, to když nesehnala žádnou práci. Plakala a hádala se s Lajošem: „Celý den jen hraješ a já se můžu přetrhnout, zkus si jídlo shánět sám! Dones dětem taky něco k snědku! Však má děti a ženu, nebudeme přeci pořád jen poslouchat ty tvoje báchorky o bohatství.“

A tak vzal Lajoš svoje housle a šel hrát od vesnice k vesnici. Kde ho zastihla noc, tam usnul. Za týden se vrátil domů ještě zuboženější, celý vyhladovělý, bez peněz, bez chleba. Jenže čeho se Eržika dopustila! Vyhnala ho z domu: „Nechod' mi domů, dokud nepřineseš peníze, dokud nám taky nedáš najíst!“

Lajoš měl vztek na svůj život, na celý svět, na bohaté pány, a hrál takové písničky, které všechny rozplakaly. Ale co na tom, když s ním plakali jen ti chudí, bohatí pro něj neuronili ani slzičku, nedali mu ani groš.

A přesto se svého snu nevzdal. Chtěl se stát královským hudebníkem. Prochodil celý

bašavel. Préko phirda but világo, pobišterda pre píre c'have. O lava pal leškero bašaviben dzanaš igen dúr. Bašavkerlaš po bijava, paš o bolipen, t'odoj, kaj valeko merlaš. Vicinkernaš leš švát. Xalaš, te te pijel denaš. Mišto leške šťa. Šovlaš pe avri akarká.

,O táte diveša má prékogéle, má náne mišto avri te šovkerel, dzav me mange khére ki miri romňi, te le c'haven má círla na dikhjom,' phenlaš peške o Lajoši, šar leš o jevend andre xuňa. ,Miri romňi tel o dand furt valešo anel. Te o kašta maj valeká córkerla, táto man avla.' Bižo ája jov khére, ca má odá našťa odi Erža, šava mukja khére. Ňi ko vudara leš na mukja, šar pe dodzanda, kaj leš Ňic náne.

,Ta tu tuke bašavkerehaš celo linaj, po bijava xahaš, pijehaš, pal amende duma na dehaš? Ta dzaneš šo akána, jevende, te avel tut táto, khelker.' C'hiđa píre romesh megin ca avri. Ňiko vašodá pre late na rušlaš, šako dzanelaš, šavi kiňa la šča le c'havenca, u jóv celo linaj na šťa.

Akor leš dikhjam napokon.

Má prékogéle valekeci berša. I Erža má círla bájinďa, šo kerďa, bo odá jekh mároro bi diňahaš te leš. Ca pandik šar paš amáro geto prékošúče valešave Roma, phende amenge, kaj le Lajoši pindzaren. Hoj odoj, kaj pumenge rožrakinde o štani lengere fajti, hin báro kirájiškero kher. O manuša odoj keren po kiráji, corikáne dziven, bo hino igen poc'hindo. O Lajoši odoj šako diveš dzi baro rat bašavkerlaš tel o kirájiškere oblaki. Duminlaš, kaj leš jekhvar zašunla u lela ke pešte lavutáriške. Avka leškero šúno má

svět, zapomněl i na svoje děti. Pověst o jeho umění se roznesla široko daleko. Hrál na svatbách a na křtinách, i tam, kde někdo zemřel. Zvali si ho všude. Najedl se, i napil. Bylo mu moc dobře. A spal, kde se dalo.

,Teplé dny jsou už pryč a venku se už nedá spát, půjdu domů za ženou, však i ty svoje děti jsem už dávno neviděl,' povídá si Lajoš, když ho zastihla zima. ,Však ona moje Eržika vždycky něco tak nebo tak sežene. Určitě nakradla i dříví, doma mi bude teplo.' A opravdu dorazil domů. Jenže tam už nenašel tu Eržiku, kterou tam zanechal. Nepustila ho ani ke dveřím, když zjistila, že nic nenese.

,Tak ty sis vyhrával celé léto, cpal ses na svatbách a na nás sis ani nevzpomněl? Tak víš co? Tak si teď v zimě tancuj, aby ti bylo teplo!' A vyhodila ho. Nikdo se na ni proto nezlobil, všichni věděli, co měla starostí s dětmi, a on tu celé léto nebyl.

Tehdy jsme ho viděli naposled.

Uteklo několik let. Erži už dávno litovala, co to udělala, protože nějaký ten krajíček by byla našla i pro něj. Potom u nás byli na noc nějací Romové a ti nám řekli, že Lajoše znají. Že prý tam, kde si jejich rodiny postavily stany, stojí velký královský palác. Lidé tam pracují u krále, ale žijí chudě, protože je strašně lakomý. Lajoš tam každý den hrál až do noci králi po okny. Doufal, že ho jednou zaslechne a pozve si ho k sobě jako hudebníka. Potom už by jeho sen nebyl jen pouhým snem a všechno, co Romům slíbil, by pro ně

n'avla šúno, u odá, šo phenlaš le Romenge, vaš lenge kerla. Leškero šúno šťa igen páše, ca namišto duminlaš. O kirájiškero jílo šťa šar bar, mé zoraleder, o hangi le Lajošiškera lavutatar ke lešte na dorešnaš.

Račaha, šar phutrade i bári kapura, rakhle le core Lajošiš avri mordindeš, andri bokh te andro šil. Leškere vašta šte fad'inde ki lavuta – má na dzivlaš.

Dobašada amáro Ciriklo, lija peha te píro báro kamipen te zutinel le Romenge andro geto, kaj úja. Šavóre pal lešte bájjinaš, na po-bišteraha pe lešte šoha. Igen kamelaš le Roman, ca o Dél, vaj o manuša, leš na kamenáš avri te šunel. Odá, šo kamlaš te kerel, na šťa báripen, odá šťa ca ašó cikno kamipen vaš o Roma, šo rado pumen bavinen, te te lenge o jíle roven andro báro pháripen.“

Míro phúro dad preác'hija te vakerel, kхоšča peške téle o jášva, te géja pal piri búči. Hino xartaš, leškere žorále lánci šako rodel.

Romipen / Romství

O Roma bešnaš tel o veša le žverenca, šovnaš ráči tel o žégo, t'avka daran šavóreštar, šo na pindzaren. Daran žverendar, daran múlendar. Andro pumáro phurikáno romipen pačan. Kaj šakojekh žveroš valešo peha phiravel – lác'ho vaj plano.

Te te daran netopjerištar, phenen leške baxtalo ciriklo. Vaš o Roma phiravel baxt. Lošajon, kana leš dikhen andro romano tábori, bo anel lenge baxt, te barvajipen. Vaš

udělal. Myslel si, že už má všechno na dosah ruky, ale mylil se. Král měl srdce z kamene, a snad ještě tvrdší, tóny Lajošových houslí k němu nepronikly. Když ráno otevřeli královskou bránu, našli tam ubohého Lajoše vysíleného hladu a zimou. Ruce měl přimrzlé k houslím – už nedýchal.

Tak náš Ptáček dohrál, a odnesl si s sebou i tu svou touhu pomoci Romům v osadě, kde se narodil. Všem moc chybí, nikdo na něj nezapomněl. Miloval Romy, jenže ho Bůh, nebo snad lidé, nechtěli vyslyšet. To, co chtěl dokázat, nebyla marnivost. Chtěl jen trochu potěšit Romy, kteří se rádi baví, i když jim srdce pláče nad vším tím trápením.“

Dědeček dovyprávěl, setřel si slzy a šel po práci. Je kovář, dělá pevné řetězy, po kterých se všichni shánějí.

Romové bydlívali u lesa se zvířaty, v noci spali pod širou oblohou, a přesto se bojí všeho, co neznají. Bojí se zvířat a bojí se i pří-zraků mrtvých. Jsou věrní své prastaré romské tradici. Věří, že každé zvíře něco přináší – ať dobrého nebo špatného.

Přestože se bojí netopýrů, říkají jim ptáčci štěstí, protože u Romů nosí netopýři štěstí. Mají radost, když se netopýr objeví v osadě, protože jim přináší zdraví a bohatství,

o Roma ša ca lác'ho. Te urnišajol khatar i jag, dzanen, hoj o than, kaj thode pumáro tábori, hin baxtalo, ňiko len odoj na bántinla.

Bári baxt hin, kana rakhen múle baxtale cirikleš, avrišučarde bijo kirme. Akor leš o Rom garuvel paš pešte vaj valeká andro kher, anela cela peškera familijake baxt, barvajipen. O pindre vaj akaršo le baxtale cirikleštar phanden le graješke ko šéro, vaj po vurdoni, te avel len baxtale, lác'he drama. Le baxtale cirikleš našči mundaren, šaj leš ca rakhen.

Te rakhen šukár lólo baróro, vicinen leš bajero. Phandkeren leš le cikne c'havenge po meňa, vaj po vaštóra. Adá bar len dela zor, šaščipen, avna igen zorále, te te o našvajipena dzana het khatar lende. Le c'havórenge phandkeren mé te cikno traštóro – sastri, vaj avrišučarde luludá – drabóra.

Daran mülendar, ca o khosno, šavo le múleške oprephandel i jála pumenge len. Adá khosno hin p'odá, kaj te n'avel šoha avri o cacipen, šavo garuven, te te na xuden len o pórune. Len ke pumende le mülengeri žor, te na len ňiko dikhel, te na len ňiko rakhel. Phiraven akaršo le žverendar, šavendar daran, te na ke pumende vicinen lengeri xoji, te na pe lende rušen, te na keren lenge ňic. Ca te vaš odá, kaj te n'aven ašé, šar jón.

I jašterica hin baxtaji, phenel lenge te merkinen pe pumende. Uščavel opre le zašuten, te dzal ke lenge valešavo šap.

O Roma našči mundaren ňišave cirikle, bo akor anen bari kiňa pe pumende – o c'ha-

všechno, co se pokládá za dobré. Létají-li jim netopýři okolo ohně, je to znamení, že si pro svůj tábor vybrali dobré místo, budou tam mít klid.

Velké štěstí je najít mrtvého, vysušeného netopýra, který není prolezlý červy. Když ho pak Rom nosí u sebe nebo ho schová někde v domě, přinese celé jeho rodině štěstí a bohatství. Netopýří drápky nebo jiné části ptáčka štěstí Romové přivazují koni u hlavy nebo na vůz, aby chodili jen po šťastných, rovných cestách. Ptáček štěstí se ale nesmí zabít, je možné ho jen najít.

Když se najde pěkný červený kamínek, říká se mu *bajero*. Váže se malým dětem na krk nebo na ručičku. Ten kamínek jim má dát sílu a zdraví, budou silné a všechny nemoci se jim budou vyhýbat. Podobně se dětem také někdy dává kousek železa nebo sušené bylinky.

Romové se sice bojí příznaků mrtvých, ale šátek, kterým se mrtvým podvazuje brada, si nechávají u sebe. To proto, aby nikdy nevyšla najevo jejich tajemství, a aby je nikdy nechytily policajti. Přenesou tak na sebe moc duchů a nikdo je nezahledne ani nechytí. Také u sebe nosí cokoli od zvířat, kterých se bojí, aby od sebe odvrátili jejich zlobu, aby se na ně nezlobila a nic jim neudělala. A také proto, aby se nestali takovými jako jsou ona.

Šťastné zvíře je také ještěrka, je pro ně znamením, že si na sebe mají dát pozor. Probudí člověka, když se k němu ve spánku připlazí had.

Romové nesmějí zabít žádného ptáka, to by na sebe přivolali veliké neštěstí – zemřely

ve lenge merna. O šapa hin nalac'he, ca t'av-
ka len našči mundaren.

Jekh Rom, šar šovlaš, žbácinda paš pešte
but šapen. Šte dešutrín. Lija o kašt, mun-
darda dešudujen, ca ole pokoneštar téle cin-
da i pór. Anda pe pešte bibaxt. Kerda nala-
c'hipen, xuňa dešuduj te jepaš berša diz.
Pont aci, keci šte o šapa.

Jekh Romňi avrirakinlaš o gada te šučol
andal o ránikuno košári u po špodko rakhja
šapen. Báren te igen ciknóren. Mundarker-
da len. Pandik te lake múle o cikne c'havóre.

O Roma pačan šavoreške, šo o žveri,
o c'hon, i jag phenel. Ráči šar dzan te šovel,
keren khatar pumende jag, te tráden het le
šapen. Švát pumenca phiravel xúrdžarde an-
garóra andal i jag. Te len o šap danderel, adá
angar avricirdel o našvajipen.

O Romňa vakeren, kaj o šap romňake,
šo paščija, valekana cirdel avri o thud an-
dal i cúci. Phenen, kaj te pe o šap doxudel
ki late, kampil leš te mukel te pijel, bo da-
ran leštar, te na danderel. Mé te o šúne pal
o šapa hine bibaxt, anen báro coripen, mor-
dišágo.

Te valeko anglo šoviben phenel valešavo
bibaxtalo lav, šap vaj valešavo áver, kampil
te phenel: „Mek dzal het la račaha.“

O Roma pačan, kaj šavóre zveri hin and-
rekošte valešave manuša. Pal o šapa vakeren
akadi paramiši:

Dzivlaš jekhvar jekh igen barvalo kiráji.
Bešlaš píra romňaha andro kirajšágo. Šta len
jekh šukár c'havóro, cikno kirájici. Leškeri

by jim děti. Nesmějí se zabíjet ani hadi, přes-
tože jsou špatní.

K jednomu Romovi se jednou, když spal,
připlazilo několik hadů. Bylo jich třináct.
Vzal klacek všechny je pozabíjel, jenom to-
mu poslednímu usekl ocas. A přivolal na se-
be neštěstí. Dopustil se nějakého zločinu
a dostal dvanáct a půl roku vězení. Přesně
tolik, kolik bylo těch hadů.

Jedna Romka zase našla několik hadů na
dně proutěného koše, když dávala sušit prá-
dlo. Malé i velké. Všechny je zabila. A pak jí
zemřely její malé děti.

Romové věří všemu, co jim povídají zví-
řata, měsíc a oheň. Navečer, když jdou spát,
kolem sebe zapálí ohně, aby od sebe odehna-
li hady. Všude s sebou nosí žhavé uhlíky
z ohniště. Když někoho uštkne had, vytáh-
nou tyhle uhlíky z rány všechen jed.

Romky si vyprávějí, že hadi dokonce ně-
kdy chodí pít mléko ženě, která právě poro-
dila. Říká se, že když se had ve spánku do-
stane k prsu, musí se nechat napít, protože
jinak by mohl uštknout. Dokonce i sen o ha-
dech je špatné znamení, hadi nosí velkou bí-
du a utrpení.

Když někdo ze spaní vysloví nějaké slovo,
které nosí neštěstí, jako třeba had, musí se
říct: „Ať se do rána ztratí.“

Romové věří, že všechna zvířata jsou
vlastně zakletí lidé. O hadech se vypráví
tenhle příběh:

Žil nežil jeden moc bohatý král. Bydlel se
svojí ženou v svém království. Měli jednoho
krásného syna, malého prince. Ale ta králova

romňi, i kirájkiňa, šťa igen našvaji, nišave draba lake na zutinde. Múja leške, le cikne c'havóreš mukhja pal late. Calo berš pal píri romňi bájinelaš, calo berš kále gada urelaš. O c'havóro bárolaš biji daj, ta phenda peške, kaj lela avra romňa.

Lija peške terňa, na valóvňa ke pešte. Šukár šťa, ca na lác'he jileha. O berša dzanaš, o kiráji phúrolaš. Múja te jóv, le c'haš la moštovňa daha mukhja.

Šoca o kiráji múja, leškeri terňi romňi kamja te lel peške leškere c'has.

Jóv na kamlaš palal ňi te šunel – k'odá mé dikhja, la moštovňa daha te bešel. Xujišajija pe lešte i planega, te košča leš:

„Košav tut šapeške, kaj po trin ňilaja, kaj po trin jevenda te phireš andri šapeškeri cípa. Kaj te xaš ca mišen, te na šoha cájareš tro per.“

O terno kiráji andre šapeškeri cípa géja avri andal kirajšágo andre báre veša, te leš ňiko na dikhel. Pal o trin berš avlaš o idejo, kaj manušeške pale pe šaj ác'helaš.

O koškeriben pal lešte téle péja, i cipa pal pešte téle c'hida, megín šukár c'ha pe leštar ác'hija. Na géja pále po píri kirajšágo, denašča šo najekhdureder la nalác'ha moštovňa datar, šavi leš kamlaš romeške. Préko phirda but világo, mi na dorešja andro áver kirajšágo.

Odoj pe igen zapácinda ole báre raješke, te diňa leške romňake píra c'ha. Dzivnaš igen šukáreš, šar bárekamle, c'havóre te c'hajóra báravnaš. Leškeri terňi romňi phuckerlaš leštar, mere hino:

královna byla těžce nemocná, nepomáhaly jí ani žádné byliny. Zemřela a nechala mu po sobě toho malého synka. Král držel za královnu celý rok smutek, celý rok nosil černé šaty. Ale chlapeček vyrůstal bez matky, a tak si král řekl, že se znovu ožení.

Vzal si mladou ženu, nehodila se k němu. Byla moc krásná, ale srdce měla zlé. Léta ubíhala a král stárnul. Zemřel a jeho syn zůstal sám s macechou.

Jen co král zemřel, mladá královna si zamanula, že se provdá za jeho syna.

Ten o tom nechtěl ani slyšet, kdo to kdy viděl, aby syn žil se svou macechou. A ta čarodějnice se na něj rozzlobila a proklela ho: „Zaklínám tě v hada, ať nosíš po tři zimy a po tři léta hadí kůži. Ať jíš jen myši, ať se nikdy nenasytíš.“

Mladý král v hadí kůži opustil svoje království a odešel do hlubokých lesů, aby ho nikdo nespatriil. Po třech letech nastal čas, aby se zase proměnil v člověka.

Prokletí z něho spadlo, shodil ze sebe i hadí kůži a byl ještě krásnější než před tím. Do svého království se ale nevrátil, utekl co nejdále od zlé macechy, která ho chtěla za muže. Prošel kus světa, než se dostal do jiného království.

Tam se moc zalíbil jednomu velkému pánovi, a ten tak za něj provdal svou dceru. Žili si spolu moc pěkně, měli se rádi a vychovávali několik synů a dcer. Princova mladá žena se ho pořád ptala, odkud je:

„Kamav tíra moštovňa da te dikhel, amá-re c'haven lake te šikhavel. Jav amenca khe-re, andro tíro kirajšágo.“

„Našti tumenca odoj dzav, nalác'hi xula-ňi odoj bešel,“ phenlaš lake o rom.

Ca p'aci leš xojarkernaš, mi lenge na phendà, kaj lenca dzal.

„C'andro kher tumenca našči dzav, darav ola nalac'ha romňatar, maj uzará tumen tel o veš. Ca ňikaške našči avriphenen, kaj štom.“

Dorešle andro kirajšágo, o terno andro veš garudo, i terňi le c'haven la moštovňa dake šikavkerel. La kirájkake hamišnone o muj hašalaš, te andro jílo bári xoji ikrelaš. Phuckerlaš córalúr le c'havendar, kaj hin lenge o dad. Na kamenaš te phenel. Ca šar la cikňa c'hajóra po muša rakinelaš, bábuki andro vašt delaš, gule lavenca bondarlaš, phen-da i c'hajóri, kaj lakero dad užarel andro veš.

Mindár mé te angle lende kéždinda lenge-re dadeš te koškerel: „Angl'odá tut ca po trin berš šapeške kerdòm, akána tut po celo dzivipen andre košav. Má šoha manuš te n'aveš, ca šapeškeri cipa te ureš, ňi baxt ňi šaščipen tut šoha te n'avel, o manuša tutar te daran.“

Mi na dokošča, má i bóri le c'havenca denašnaš andro veš. I terňi má píre romeš na rakhja, ca igen báro šap ke late manušíkáňaha c'hibaha vakerďa: „Me štom tíro rom, me štom o dad tíre c'havenge. Vaš tuke, préči tute, má ca šap avá! Te me tut andre košav – ác'h šapeške – zmijake. Te paščoha, an bute šapóren po világo, ca le mujeha mi tutar aven avri, ca ola o dzivipen mi dorešen, šaven na štacineha opre te xal.“

„Chtěla bych poznat tvou nevlastní matku, ukázat jí naše děti. Vezmi nás k sobě domů, do svého království.“

„Já tam s vámi nemohu jet, vládne tam zlá panovnice,“ říkal jí její muž.

Ale žena ho trápila tak dlouho, dokud jí neslíbil, že tam s nimi pojede.

„Ale do našeho domu s vámi nepůjdu, bojím se té zlé ženské, počkám na vás u lesa, jen nesmíte nikomu prozradit, kde jsem.“

Dojeli až na hranici království, mladý princ zůstal schovaný na kraji lesa a jeho žena už ukazuje maceše jejich děti. Královna se na ně falešně usmívala a srdce jí hořelo zlosti. Potají se vyptávala dětí, kde mají tatínka. Nechtěly jí to prozradit. Jenže potom vzala do náručí nejmladší děvčátko, zahrnula jí hračkami a přivaly sladkých slov, a malá jí vyzradila, že na ně tatínek čeká u lesa.

Macecha začala proklínat jejich otce přímo před nimi: „Naposledy jsem tě zaklela jen na tři roky, ale teď tě proklínám na celý život. Ať se už nikdy nestaneš člověkem, ať žiješ jen v hadí kůži, nedožiješ se nikdy zdraví ani štěstí a lidé ať se bojí.“

Macecha svou kletbu ještě ani nedořekla a mladá snacha už utíkala k lesu. Ale svého muže už tam nenašla, jen velikého hada, a ten k ní promluvil lidským hlasem: „To já jsem býval tvým mužem, otcem tvých dětí. Kvůli tobě, tvou vinou, budu už jen hadem. I já tě proklínám – proklínám tě ve zmiji. Jestli kdy budeš mít děti, ať to jsou jen hadi a vyjdou z tebe ústy, ať přežijí jen ty, které nestačíš sežrat.“

Pal ola lava mé košča píra c'ha, kaj avri-phenda la moštovňa dake, kaj hino. Košča la andre kukučkake, andre cirikleške, šaveš šoha náne šajátno kher, šaveš o Del diňa kiňa te na baravel korkóri píre c'haven. Le c'ha, šavo na šta binešno vaš nišošte, te kerda cirikleške:

„Tu mro c'ha aveha slávikoci, ciriklóro šukár hangoha. Le manušenge trin c'hona andro berš kereha bári kedva. Lošajona tutar, rado tut šunena.“

O phúre Roma phenen, kaj valekana dikhenaš te šapeš, kirájiškeri karikaha po šéro. Odá šte o šapóra, šo la andrekošča kiráji-kiňake úle.

Ko dikhel angutne šapeš odá berš, našči leš mundarel, bo ňi jów na dorešla le beršeškero ágor. Ňi zamba na kampil te mundarel, te na kamen te del báro brišind jégesóvoha.

E lasica anel bibaxt, našvajiben, meriben. Sova hin le mülengero ciriklo. La te labaren opre andri jag, akor ňiko na merel, ňikaške pe ňic n'ác'hela. Romane dzukela, bārade andro tábori, na roven. Te valešavo rovel, kampil leš te mundarel, odá šo pe hin te ác'hel, pe má n'ác'hela.

Ací but amen dodzandam le phúre Bélaštar, má ca ke lešte phirahaš, pal amáro romipen, leškere paramiša šunahaš. Labarda peške mé i pípa, te phenda amenge: „Te odá mé tumenge thoven pal o kana, hoj te avel o meriben, o dzuva dzan angutne khatar o manuš het.“

Na to proklel ještě dcerku, která maceše prozradila jeho úkryt. Zaklel jí do kukačky, do ptáka bez vlastního domova, kterého Bůh potrestal tak, že nikdy nevychová svoje vlastní děti. Do ptačí podoby zaklel i syna, který za nic z toho nemohl:

„Ty, synku budeš slavíkem, ptáčkem, který krásně zpívá. Tři měsíce v roce budeš těšit lidi. Budou z tebe mít radost, budou tě rádi poslouchat.“

Starí Romové vyprávějí, že kdysi občas zahlédli hada, který měl na hlavě královskou korunku. To byla hádada, která se narodila té zakleté královně.

Kdo poprvé v roce uvidí hada, nesmí ho zabít, jinak by se ani on sám nedožil konce roku. Nesmí se zabít ani žába, pokud člověk nechce přivolat krupobití. Lasička nosí neštěstí, nemoci a smrt. Sova je pták mrtvých. Když ji upálí v ohni, nikdo nezemře a nikomu se nestane nic zlého. Psi, kteří vyrostli v romské osadě, neštěkají. A pokud některý štěká, musí se zabít, a co se má stát nedobrého, se pak nestane.

Tohle všechno jsme se dozvěděli od starého Bély, když jsme za ním chodili poslouchat pohádky a vyprávění o starých Romech. Zapálil si fajfku a řekl nám: „A ještě tohle si zapište za uši, že když přijde válka, první od lidí utečou vši.“

Přeložila Helena Sadílková

— Dobrá zpráva o obchůdku Romen

Začátkem prosince 2002 byl v Nerudově ulici č. 32 v Praze 1 otevřen obchůdek s romským etnickým zbožím. Je to charitativní obchod a provozuje ho Občanské sdružení R-Mosty. Finančně ho podpořila EU, konkrétně Nadace rozvoje občanské společnosti z programu Phare. „Obchůdek Romen“ je prvním zřízením svého druhu u nás a svým rozsahem možná i na celém světě. Stanovil si dva hlavní cíle: představit naší i zahraniční veřejnosti tradiční a moderní výrobky Romů, jejich hudbu a literaturu a pomoci romským výrobcům, aby se svými výrobky uživil.

Od nápadu zřídit obchůdek k jeho uskutečnění uplynul necelý rok a od vypracování projektu k realizaci necelých šest měsíců. A tak se v poměrně krátké době zhmotnila myšlenka jedné z dobrovolných pracovnic, spoluzakladatelky R-Mostů Dr. Hanky Frištenské, o tom, že by v Praze mělo být místo, kde by romští umělci a výrobci tradičních artefaktů mohli najít odbyt pro svá díla. Bylo velmi důležité najít vhodné prostory v turisticky atraktivní části Prahy. Podle slov Hanky Frištenské „se přece romská kultura nebude krčit někde na

| Při slavnostním otevření obchůdku Romen | Foto Markéta Luskačová |

karlínském dvorečku!“ Měl-li Obchůdek Romen splnit svůj účel – totiž nenásilně seznamovat veřejnost s pozitivními hodnotami romské kultury a zároveň finančně podpořit romské výrobce, bylo třeba najít frekventované místo v Praze.

Takřka zázrakem se podařilo pronajmout prostory ve slavné Nerudově ulici, kudy kdysi vedla Zlatá královská cesta na Pražský hrad. V romantickém malostranském zákoutí jako by se

| Pan Kandrač – výrobce a dodavatel košíků
z Bystran | Foto Petra Dobruská |

na své pouti zastavil „cikánský vůz“, jehož motivy jsou použity ve výzdobě obchodu. Originální interiér obchodu byl navržen a částečně i realizován akademickým malířem Dinem Čečem ze Sarajeva. Ne náhodou se těm, kdo znají Kusturicovy filmy, mohou v obchůdku vybavit sekvence z jeho filmů. Ve stylizované útulné romské domácnosti se zákazník může začíst do časopisů *Romano gendalos*, *Romano vodi*, *Romano džaniben*, prolistovat spoustou knížek romské literatury, o níž patrně nemá ani ponětí. Anebo se může na chvíli natáhnout na gauč zaplněný vyšívánými polštářky a zahledět se na girlandy malovaných růží, zdobících křížovou klenbu stropu.

Vstupní místnost má spíše charakter obchodu. Je tu soustředěn prodej hudebních nosičů zatím převážně z domácí produkce, ale i těch je bohatý sortiment. Mezi nejzajímavější hudební tituly patří *Phurikane gila* – autentické nahrávky starodávných romských písní posbíraných na východním Slovensku.

Dalším nabízeným zbožím je osobitá keramika a drobné dřevěné užitkové předměty z Romského centra při oblastní Charitě v Jihlavě. Pozoruhodné jsou dětské malby, hlavně proslavené obrazy romských dětí z Jarovnic u Prešova. Mimořádným způsobem vede jarovnické děti pan učitel Ján Sajko. Malbami jarovnických dětí jsou rovněž potištěna trička, která jsou v obchůdku k dostání. Další trička přinášejí požeňování natištěnými nápisy: *Aven bachtale* (Buďte šťastni) a *Lačo d'ives* (Dobrý den).

U *kereky* – symbolického kola z romské vlajky – jsou v proutěných „romských“ koších umístěny výrobky dětí a výrobky Romů z osad na Slovensku. Ty mají charakter charitativního zboží.

Součástí romského starodávného kroje jsou doplněny bižuterií pana Davida Husára z Jablonce nad Nisou a bižuterií kompletovanou v pražském romském centru R-Mosty. Můžete si zde koupit také „zlaté“ penízky anebo tak oblíbené tradiční šátky všech rozměrů s motivy rudých růží. Některé z nich upravily romské ženy z centra R-Mosty po starodávném způsobu: totiž pošily je prýmký a penízky. Tyto ženy šijí také panenku Aranku oblečenou do kroje rumunských olašských Romů. Modelem je jim kraj, který Muzeum romské kultury v Brně koupilo od známé romské básnířky z Rumunska, princezny Luminiti Cioby.

Druhá místnost obchůdku má spíše charakter galerie. Jsou zde vystaveny obrazy nejznámějšího romského výtvarníka Rudy Dzurka. Užívá unikátní techniku lepené skleněné drtě – avšak nejen díky technice, nýbrž silou svého sdělení dávno překročil hranice etnického umění. Nádherné jsou i Dzurkovy dřevořezby. Méně majetný návštěvník si odnáší Dzurkovy drobné figurální dřevořezby, které slouží třeba jako přívěšek na krk.

Dále je insitní romské umění zastoupeno plastikami lidových řezbářů Ernesta Danča z Benátek nad Jizerou a Jána Bartoše-Biskupa ze Zvolena. Biskupovy drobné figurky představují romské kováře, košíkáře, korytáře.

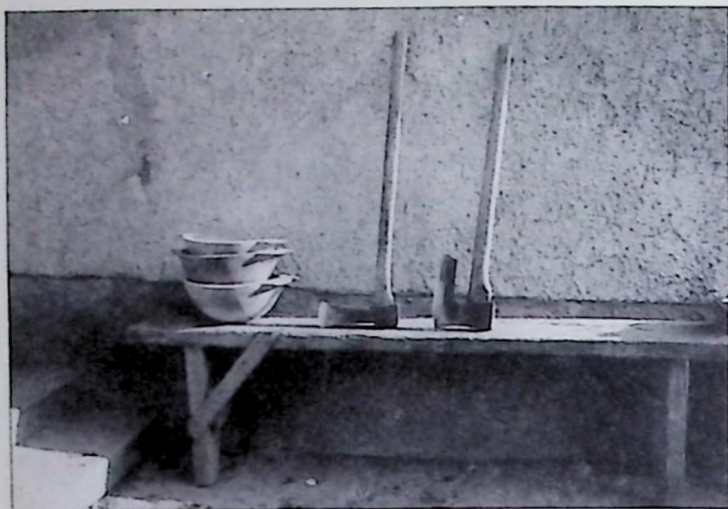
Korytářské řemeslo je v obchůdku zastoupeno výrobky pana Michala Kanaloše z Podčičvy na Slovensku. Pan Kanaloš pochází ze skupiny rumunských Rudarů a živí se výrobou dřevěných korytek, díží, lžic a naběraček. Je z dvaceti dětí. Řemeslo zdědil po otci – bohužel z jeho dětí v něm žádný nepokračuje.

Z otce na syna se po staletí dědí i řemeslo kovářů z Dunajské Lužné. Představitelé několika předchozích generací je postupně dovedly na uměleckou úroveň. Nejstarší z rodu Šarköziů, pan Viliam, vyrobil pro obchůdek Romen svícny v podobě ptáků. Od jeho syna jsme zakoupili vznešené čejky z tepaného plechu, které by se svými rozměry hodily pro výzdobu prostorného moderního interiéru. Kovové svícny nejrůznějších tvarů a velikostí nabízí firma Alojze Šarköziho rovněž z Dunajské Lužné. Bratři Šarköziovi pořádají prodejní výstavy v mnoha zemích světa. Mimo jiné vyrobili i šavle pro gardu slovenského prezidenta. Z Dunajské Lužné pochází i rodina Rigovců, od kterých kupujeme drobné ozdobné předměty – například malá kovová zvířátka anebo repliky křížifixu z papežské berly. Rigovci vyrábějí ovšem i kovový nábytek, který má velký odbyt v zahraničí, například v Itálii.

| Romská osada Bystrany | Foto Petra Dobruská

Na prodejním panelu uprostřed místnosti jsou umístěny nádherné barevné i bílé koberce, které tkají romské ženy z Dobré Vody u Karlových Varů. Původně izolované romské komunity z malé západočeské vesnice pomáhá v uplatnění občanské sdružení Český západ a mniši ze řádu Trapistů. (Trapisté založili klášter na Novém Dvoře). Zdejší romské ženy byly requalifikovány pod ve-

| Než se korýtka odvezou od výrobce do „romského obchůdku“.
Před domem pana Kalanoše | Foto Pavel Hroch |

dením paní Lazarkové ze Staré říše na Moravě. Vyšel jim přitom vstříc úřad práce v Karlových Varech.

Staré košíkářské řemeslo reprezentují výrobky pana Jána Bar-kóciho z vesnice Brodské na Slovensku při moravských hranicích.

Lubomíra Oláhová z Olomouce, autorka knihy *Nejen romská kuchařka* (na prodej v obchůdku Romen) vyrábí půvabné malované panenky z vařeček. Zabývá se také keramikou. Zejména osobité jsou její *mirikle* – korále z glazované hlíny. Vytvořila také pozoruhodný

mobilní dřevěný oltář snědé Marie a s romskou modlitbou.

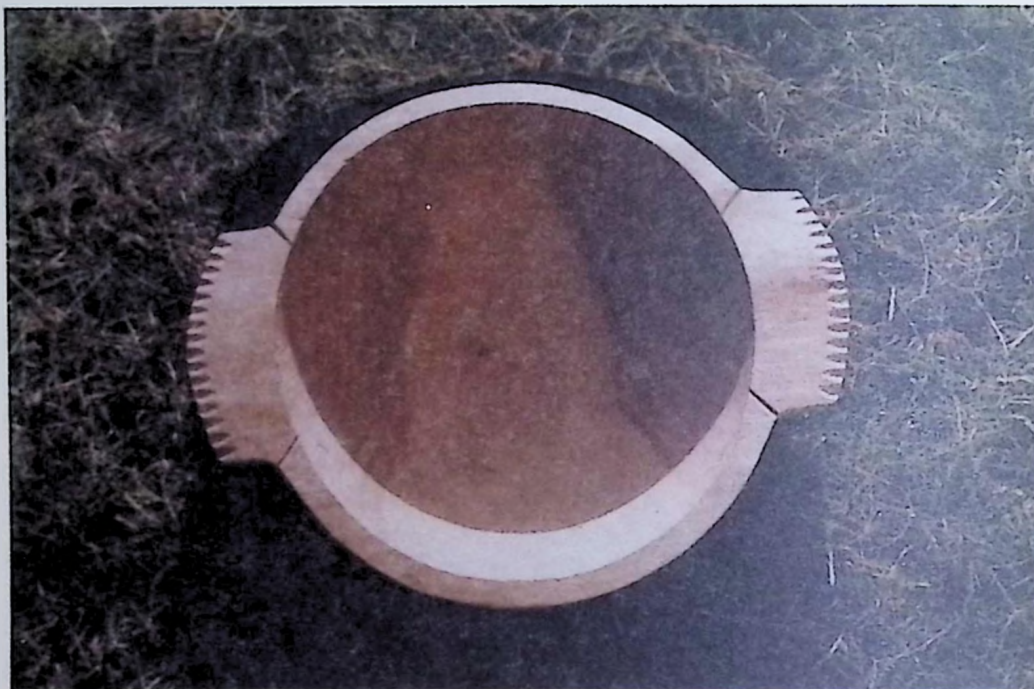
Nabídka zboží se stále doplňuje. Jedním z našich posledních objevů je lidový řezbář z Košic, pan Gadzor. Jeho dřevěné plastiky připomínají africké umění.

Snad nejrozsáhlejší nabídku představuje romská literatura. Zájemci zde mohou najít soustředěny skutečně téměř veškeré publikace, které vyšly po roce 1989 – pokud nebyly vyprodány. Kromě odborné literatury, učebnic, slovníků jsou tu i prozaická díla Ilony Lackové, Tery Fabiánové, Andreje Gini, Agnesy Horváthové, verše Vlada Oláha, Jána Horvátha, dále už zmíněná kuchařka paní Lubomíry Oláhové a další a další odborná i beletristická díla. Většina z nich se bohužel běžně na trhu nedostane, přitom zájemců o romskou literaturu je stále více a více.

Kromě romských autorů vystavuje v obchůdku Romen i několik Neromů, kteří se romskou kulturou inspirojí. Jsou to na prvním místě malířka Magdalena Konečná a fotograf Jaroslav Kučera. Své fotografie věnoval obchůdku jako sponzorský dar.

V některých „cikánských osadách“ na Slovensku je téměř stoprocentní nezaměstnanost. Ne proto, že by Romové nechtěli pracovat, ale prostě proto, že není práce. Konečně i český denní tisk se s podivem (soucitem? zděšením?) pozastavuje nad osadami, jako jsou Rudňany v okrese Spišská Nová Ves, Svinia u Prešova a podobně. A právě z těchto osad jsme za pomoci místních romských komunitních center získali pro obchůdek Romen překrásné výrobky. Tašky nejružnějších tvarů pletené z provázků patří k našim nejprodávanějším artiklům. Plete je paní Zuzana Červeňáková ze Svinie u Prešova a další tamější ženy. Obchůdek

jim umožňuje, aby si vydělaly (nebo alespoň přivydělaly) na živobytí prací, která je baví, která je krásná a užitečná. Podobně se nakupují výrobky z Rudňan – například pěkné vyřezávané židle. Romská aktivistka Mgr. Alena Horváthová z Rimavské Soboty pomáhá ženám z okolních nuzných osad tím, že je vede k výrobě panenek v tradičních romských krojích. Romské ženy ze Spišského Podhradí malují pestré romské květinové vzory na hedvábné šátky a šály.

A to je tedy druhý cíl, který si občůdek Romen klade: poskytnout odbytiště krásným a zajímavým výrobkům romských mužů a žen z Čech a ze Slovenska, lidem, které by jinak sociální situace nutila být „na podpoře“. Takto mohou uplatnit své tvůrčí síly a vydělat si vlastní práci.

Dobrá zpráva o občůdku Romen pomalu končí. Doufejme, že se udrží, že se jeho aktivity budou rozrůstat a že se jeho poselství dotkne kolemjdoucích. A také Romů samotných. A že zveřejnění jejich krásné kultury je potěší a povzbudí na jejich nelehké cestě.

Zuzana Wirthová

Fotografie pro barevnou přílohu pořídila Martina Fiščíková.

Pozorovali jsme zvířata, lidské obličej, předměty, splétali jsme je a rozplétali a začleňovali jsme je do svého života jako hnací sílu proměny. Myslím, že i dnes je to nádherné a konstruktivní cvičení pro děti všeho věku.

Během těchto her jsem se také dovídal, jaké obrazy se zjevovaly Jackovi Lee při podobných cvičeních a jak se ze všeho, co viděl, učil čist znamení. Než zemřel, řekl, že v tomhle civilizovaném světě trávíme příliš mnoho času při umělém světle a to že nám brání vytvářet si vize. Pouliční světla, světla automobilů zastíňují vnitřní plátno, na kterém si Romové – a dřívější lidé vůbec – promítali své vize. Tím přicházíme o přirozené hřiště pro své sny, a vlastně tím i vzrůstá náš strach před tmou.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 12-13

Zoltan D. Barany

The East European Gypsies: Regime, Change, Marginality and Ethnopolitics

Cambridge University Press 2002, 412 s.

Profesor University of Texas Zoltan Barany v rozsáhlé studii popisuje a analyzuje příčiny marginalizace Romů ve východoevropském regionu v průběhu posledních sedmi stoletích. Na příkladu Romů ukazuje souvislosti mezi jednotlivými formami státního zřízení (autoritativním, socialistickým a demokratickým) a státní politikou vůči národnostním menšinám.

Těžištěm knihy je třetí část, v níž se Zoltan Barany zabývá socioekonomickými změnami, které do života Romů přinesl pád komunismu v tzv. východním bloku. Za zvláštní pozornost tu stojí Baranyho erudovaný rozbor vývoje romského etnoemancipačního procesu (*romani mobilization, romani movement*), který je postavený nejen na faktografických informacích a sděleních romských představitelů z jednotlivých zemí, ale také na jeho teoretickém vymezení. V souvislosti se socioekonomickým postavením Romů v postkomunistických zemích, se autor zevrubně zabývá také otázkou novodobé romské migrace. Neotřelým způsobem přitom ukazuje, že politika vůči Romům přestává být vnitřní záležitostí jednotlivých evropských zemí, ale stává se tématem přinejmenším celoevropským.

Knihy Zoltana Baranyho je vpravdě průkopnická. Obsahuje řadu odpovědí na zásadní otázky, z nichž některé nebyly dříve ani položeny.

Jakub Krčák

Bareder Papežis (Šéf Papežů)

Dům kultury v Ústí nad Labem

Režie: Leoš Noha, scénář: Leoš Noha a Jan Lepšík

Dne 20. prosince 2002 proběhla v Domě kultury v Ústí nad Labem premiéra hry nazvané **Bareder Papežis** (Šéf Papežů) s podtitulem „Inspirováno četbou americké literatury a životem v Ústí nad Labem.“ Její reprízu jsme mohli shlédnout o tři měsíce později v pražském divadle Komedie.

Děj odehrávající se v Harlemu/Ústí nad Labem vypráví o černošském/romském ghettu. Zločinecké gangy dětí a mladistvých mezi sebou každodenně svádějí urputné boje na život a na smrt. Smrt je všudypřítomnou a jasnou odpovědí na cokoli. Lidský život se vyvažuje několika gramy drogy či pouhou pistolí. Jedinou autoritou zastupující „nefunkční“ či chybějící rodiče je vůdce party. Ať se jím stane kdokoli, na mravní bídě a úpadku to nic nezmění. Mužská i ženská prostituce a pedofilie existují jako naprosto adekvátní zdroje obživy. Lidská duše prolétá úzkou štěrbinou mezi světy Beznaděj a Prázdnota. Hra **Bareder Papežis** je o utrpení, které při tom letu duše prožívá.

Režie se ujal herec Činoherního studia Leoš Noha a ve spolupráci s kolegou Janem Lepšíkem rovněž napsal scénář. Strávili nad ním spolu dva roky, několikrát jej přepisovali tak, aby ho co nejvíce přizpůsobili charakteru mladých Romů. A přesto to je právě scénář, ke kterému si – ač divadelní laik – dovoluji mít nejvíce výhrad. Hra obsahuje pasáže, při kterých snad má divákům přeběhnout mráz po zádech, avšak v hledišti vyvolávaly nespoutané veselí. A naopak scény původně komické byly přijaty s vážnými tvářemi. Mohl to být skutečně záměr autora scénáře?

Důvodem k návštěvě této hry pro mne bylo přání nalézt paralelu mezi Harlemem konce šedesátých let a Ústím nad Labem současnosti. Rovněž mě upoutal název díla uvedený v romštině. Evokuje, že dílo se bude velmi úzce dotýkat romské tematiky. Bohužel se tato má očekávání příliš nenaplnila.

Hra nesoucí podtitul „Inspirováno četbou americké literatury a životem v Ústí nad Labem“ však jeden (domnívám se, že ten nejdůležitější) úkol splnila: Poprvé v historii českého divadla umožnila osmi romským teenagerům zkoušet a hrát divadlo s profesionály. A to navíc ve městě tak nechvalně proslaveném kontroverzní odpovědí na „romskou otázku“. Navzdory faktu, že mladí herci jsou amatéři a občas se snad u nich projeví technické nedostatky, rád bych jim vzkázal pouze jedno – byli jste skvělí!

Jan Škrdleta

Ján Cangár

Ludia z rodiny Rómov

Manuša andar e familia Roma

(Doplnková učebnica o dejinách a živote Rómov
pre základné a stredné školy)

Centre de recherches tsiganes, Vydavateľstvo CROCUS, Nové Zámky 2002, 237 s.

Na Slovensku vyšla v loňskom roce učebnice „Ludia z rodiny Rómov“. Kniha je súčasťou kolekcie INTERFACE, ktorá vzniká v rámci projektu Romského výskumného centra Univerzity René Descarta v Paříži. Vydání bylo podpořeno Radou Evropy i Ministerstvem školství SR, které také knihu oficiálně schválilo jako doplňkovou učebnici pro 7.–9. třídu základních škol a pro střední školy.

Publikace obsahuje tři tematické oddíly. První – „Z Indie do Evropy“ – se zabývá historií Romů od stěhování z Indie až po novodobé emancipační hnutí na Slovensku i ve světě. Oddíl „Kapitoly zo života Rómov“ obsahuje informace o romském jazyku, vztahu Romů k náboženství, romské rodině, řemeslech, umění, o výchově a vzdělávání Romů v historii i dnes. Třetí oddíl „Mýty a stereotypy“ popisuje vnímání Romů majoritou, rasové útoky v SR v minulých letech. V závěru je zdůrazňována potřeba řešení problémů Romů.

Slovenský text je doplněn romskými názvy kapitol a jednotlivých rubrik.

Výběr témat je obdobný jako v „Romském dějepise“ A. B. Manna nebo v „Kapitolách z dějin Romů“ J. Horváthové, kapitoly jsou však členěny didakticky na několik částí. Kromě vlastního výkladového textu obsahují rubriku „Učili sme sa v dejepise“, která téma kapitoly velmi užitečně uvádí žákům a studentům do souvislosti s již získanými znalostmi. Rubrika „Vybrali sme pre vás z archívu“ obsahuje historické i soudobé písemné prameny, tabulky a grafy, „Lexikón“ vysvětluje používané pojmy a termíny. Nejdůležitější letopočty z kapitoly shrnuje přehledné „Kalendárium“.

V závěru kapitol jsou i úkoly a náměty k zamyšlení a práci studentů.

Texty jsou doplněny množstvím ilustrací, tabulek a grafů.

Toto rozdělení kapitol je jistě užitečné, je však poměrně složité a orientaci v něm bohužel nenapomáhá velká hustota textu. Dá se říci, že text je náročnější než „Romský dějepis“ nebo „Kapitoly z dějin Romů“, autor informace častěji hodnotí a uvádí do vztahu s dnešní problematickou situací Romů na Slovensku (uvádí např. citáty o příčinách umístění dětí z romských rodin v dětských domovech).

Předností publikace je, že shromažďuje množství pramenů a dokumentů vztahujících se k soužití majority a Romů, ale i k problematice práv menšin a lidských práv obecně. Myslím, že může být velkou inspirací i pro české učitelky a učitele, zvláště při práci se staršími studenty.

Helena Plešingerová

Hübschmannová Milena
Hin man ajsi čhaj, so...
Romské hádanky

Fortuna, Praha 2003, 143 s.

Hádanky a krátké humorné historky jsou podstatnou součástí romského folklóru. Jakou mají tyto žánry roli ve společnosti, kdo je vypráví a jak se vývojem mění, je výstižně popsáno v úvodu knihy, který napsala M. Hübschmannová.

Podle zakotvení v tradiční kultuře se dají hádanky rozdělit na dva typy. První a velmi podstatné jsou ty, které každý zná, například: *Hin man ajso phral, so sa jekh staďi (kalapa) hordinel. – Mám bratra, který nosí pořád jen jeden klobouk. (o karfin – hřebík).* Druhým typem jsou hádanky, které ještě nikdo neslyšel. Vznikají spontánně, lidé si je na místě vymýšlí, jako například „*Kana hin gurumňi jekhphareder? – Kdy je kráva nejtěžší? (kana tuke ušfarel pro pindro – když ti stoupne na nohu).*“

V krátkých hádankových příbězích většinou Rom svým rozumem vítězí nad sedlákem, soudcem či králem. Příběhy jsou vtipné a napínavé. Často se do pohádkového nebo dávného prostředí vmísí postavy z dnešní doby, jako například rekreanti nebo sociální pracovníci: *Král svolal všechny ministry, všechny ředitele, četníky, soudce, sociální pracovníce, ať se jdou podívat jak se sejí diamanty.*

V úvodu se také dozvídáme, že knížka *Hin man ajsi čhaj, so... – Mám dceru, která...* je rozšířenou reedicí sbírky, která vyšla v roce 1987 pod názvem *So hin pro svetos jekhbuter? – Čeho je na světě nejvíce?* M. Hübschmannová též krátce připomíná komunistickou asimilační politiku, která se hluboce dotkla romské kultury a jazyka. Popisuje také rozdíly mezi slovenskými, maďarskými a olašskými Romy. Některé hádanky a příběhy obsažené v knize jsou v olašské romštině, ale většina z nich pochází od slovenských Romů.

Knihla je napsána dvojjazyčně (romsko-česky) a měla by sloužit především pedagogickým účelům. Obsahuje přes dvě stě hádanek a zajímavých humorných historek, které sesbírali M. Hübschmannová, H. Šebková, A. Žigová, E. Žlnayová, Z. Andrš. Velmi pěkně ji ilustrovali žáci základní umělecké školy v Olomouci.

Petra Dobruská

Birgit Igla, Thomas Stolz (ed.)

Was ich noch sagen wollte...

(A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday)

Akademie Verlag, studia typologica, vol. 2, Berlin 2001, 530 s.

Sborník sestavený k 65. narozeninám Norberta Boretzského, profesora bochumské univerzity, má velmi široký záběr, neboť zrcadlí oblasti bádání, ve kterých oslavenec v průběhu své vědecké dráhy zanechal stopy – a těch není málo: albanistika, historická lingvistika, jazykové kontakty, lingvistické jevy pidžinu a kreolských jazyků, romština a obecná lingvistika. Největší objem příspěvků – zhruba třetinu sborníku – zaujímá romština.

Anthony P. Grant konfrontuje metodiku tzv. Swadeshova seznamu s romskými a pararomskými jazyky na jedné straně a pidžinskými a kreolskými jazyky na straně druhé. Swadeshův seznam je jednotný výběr nejzákladnějších slov navržených tak, aby pouhý odpočet rozličných tvarů dovolil určit přibližný stupeň příbuznosti dvou jazyků, případně i dobu, kdy se od sebe odloučily. V seznamu se najdou např. slova *strom*, *kouř*, *slunce*, *tlustý*, *malý*, *jíst*, *téct*, *my*, *toto*, *tady*. Evropské romštiny mají tři čtvrtiny toho seznamu společné a polovina seznamu je shodná s indickými jazyky. Rozdíly vznikly přejetím nových slov (např. *ňebos* – *nebe*) anebo nových kulturních konceptů (např. *ješeňis* – *podzim*) z majoritních jazyků, ale možná i způsobem zápisu, který hledaný pojem v korpusu nezachytil. Je však třeba jisté skeptičnosti k výběru slov, protože aplikace Swadeshova seznamu na pidžinské a kreolské jazyky odhalila jistý evropocentrismus.

Victor A. Friedman analyzuje užívání slova *jekh* ve funkci neurčitého členu v různých dialektech romštiny (např. v arlijštině: *jek šelengoro baro alo paš leste* – *přišel k němu důstojník*) a srovnává realizaci tohoto jevu v kontaktních majoritních jazycích. Největší zastoupení nachází v turečtině, albánštině a rumunštině, slabší ve slovanských jazycích a balkánských dialektech romštiny, zatímco v ruštině a srbštině se ekvivalent slova *jekh* ve funkci neurčitého členu vůbec neužívá. Výskyt tohoto jevu v naprosto odlišných jazycích lze vysvětlit silným kontaktem jejich mluvčích. Jazykověda mluví o „jazykovém svazu“, a speciálně balkánské jazyky (včetně některých romských dialektů) mají řadu společných gramatických jevů.

Peter Bakker se věnuje vzájemným vlivům turečtiny a romštiny. Slang istambulských homosexuálů a hantýrka tureckých romských i neromských hudebníků jsou prokazatelně ovlivněny romštinou. Do různých dialektů romštiny byly zase přejaty turecké prvky, a to překvapivě jednotným způsobem. Výpůjčky se vyskytují ve formě přejatých slov

všech kategorií, ale jen málo ve formě koncovek a předpon. Zvláštní je přejímání celých slovesných tvarů. Znalost romštiny pomohla identifikovat záhadný jazyk s tureckou gramatikou jako tureckou pararomštinu a etnicky zařadit příslušníky itinerantních skupin „Abdalů“: Záznam z jedné lokality neobsahuje ani náznak romštiny, zatímco jiný záznam je neobvyklým, leč jednoznačným dialektem romštiny.

Christos Cicilis poukazuje na vlivy starší, hlavně tzv. střední řečtiny, konzervované v současné romštině. Hlávka [u] místo [i] ve slově *kurko* – týden, *neděle* prozrazuje dobu převzetí před 10. stoletím, zachované [n] v řeckých slovech středního rodu lze interpretovat buď jejich brzkým, anebo geograficky podmíněným pozdějším převzetím (např. pontská řecká nářečí ho zachovávají dodnes). Uvedený výčet slov, mezi nimiž jsou i taková, která v dnešní řečtině již neexistují, může pomoci určit detaily romské migrace na území tehdejší Byzance.

Petra Cechová podává společně s **Mozesem Heinschinkem** popis romského dialektu, jímž mluví „Dolenjší Romové“ ve Slovinsku. Ti pocházejí patrně z Chorvatska. Jejich jazyk se značně podobá jazyku jiných skupin žijících v Slovinsku a v severní Itálii, označovaných jako „Sinti Istriani“, „Gopti“ a „Lički Šijaci“. Oproti jiným dialektům má svérázné formy spony (např. *hinja* – *jsi*, *hinje* – *byl jsi*) a sloves obecně (např. *gelamo*, *gelate* – *šli jsme*, *šli jste*), infinitivní tvar je bez částice *te* a neužívá se členu.

V rámci klasifikace navazuje tento dialekt na jihocentrální větev, rozšířenou nejvíce v Maďarsku a přilehlých oblastech. Změna [s] > [h] na závěru slabiky zašla ovšem hodně daleko, což jej zase spojuje s balkánským arlijským dialektem. S ním sdílí i další společné rysy, jako např. tvar *phen-i* – *říká*. Palatalizace dala vzniknout tvarům, jako *phendža* – *řekl jsem*, *jačha* – *oči* nebo *resja* – *dosáhl*.

Evelina Grigorova analyzuje několik nahraných zdvořilostních, tzv. intonatorických formulí pomocí akustického rozboru podle fonologického modelu. Kalderaština obyvatel Sofie se vyznačuje formalizovanou rytmiizací, zatímco v erlijstině mluvené v Sofii se uplatňuje opakování lexikálních a intonačních celků.

Dieter Halwachs třídí na příkladu burgenlandské romštiny (roman) způsoby tvoření neologismů v oblastech školství, veřejné správy atd. Mechanismus tzv. sémanticko-lexikální expanze skládá nové významové jednotky z běžných prvků jazyka. Další, tzv. interlingvistická morfologicko-lexikální expanze upravuje prvky majoritního jazyka pomocí adaptačních sufixů (-is- ve *farajn-is-ke* – *spolku*, -un- v *histor-un-o* – *historický*, -in- v *miš-in-av* – *míchám*). Naproti tomu tzv. intralingvistická morfologicko-lexikální expanze vychází při sufixaci z domácí slovní zásoby (-ipe v *phur-ipe* – *stáří*, -aši v *gen-aši* – *čtenář*, -uno-, -ikano- ve *vešuno*, *vešikano* – *lesní*, -d- v *sikha-d-o* – *učitel*, -eskero v *gav-eskero* – *vesničan*, -in- v *sapal-in-av* – *vinu se apod.*).

Birgit Igla zkoumá ne-činné slovesné tvary bulharských Romů a jejich funkce. Dospěla k závěru, že romština disponuje třemi gramatickými formami, které si pod vlivem kontaktních jazyků přebírají mezi sebou funkce, přičemž syntetických pasiv se užívá stále méně. Tím se romština přesouvá z řecko-albánského typu jazyků k typu bulharsko-rumunskému, který tuto formu ani nezná, zatímco první typ zase nezná analytická pasiva. Představuje veškerá užití tří romských tvarů, které se ve východoslovenské romštině vyskytují v typech *čhindol* – *trhá se*, *vázne*, *klesá* (syntetické pasivum), *sikhfarel pes* – *učí se* (reflexivum) a *sas murdardo* – *byl zabit* (analytické pasivum). *Učí se* lze alternativně vyjádřit syntetickým pasivem *sikhfol*, takže i zde se funkce prolínají.

Elena Marušiakova a Vesselin Popov se zaměřili na jazyk ve funkci jednoho ze znaků identity dané podskupiny a na korelace s jinými znaky identity. Výpovědi Romů z různých oblastí Bulharska ukazují, že mluvčí téhož dialektu mohou cítit odlišnosti mezi jednotlivými podskupinami nebo rody (např. „muzikanti“, „košíkáři“ atd.) anebo vzhledem k odlišné sounáležitosti s některým majoritním etnikem či náboženskou orientací (např. „turski Cigani“, tj. muslimští Romové apod.). Shoda náboženské příslušnosti ovšem není sama o sobě zárukou společné identity. Jinakost je v takovém případě vnímána přes odlišnou mateřštinu.

Významnou roli zde hraje separace (a tudíž identifikace skrze separaci) mezi olašskými a balkánskými dialekty, přičemž převažuje pohrdavý postoj vůči dialektům olašským. Obecně lze však z existence smíšených dialektů usuzovat na značně tolerantní přístup a bohaté kontakty mezi mluvčími různých dialektů v minulosti, výjimečně i dialektů olašských.

Další faktor určující identitu je životní styl. Kočovné olašské skupiny například osočují některé usedlé skupiny z toho, že se nazývají „Vlaxoria“. Toto označení si totiž přivlastňují sami pro sebe.

Nové faktory identifikace pramení z mezinárodních kontaktů Romů, které vedou k většímu důrazu na státní příslušnost než na jazykové či subetnické rozdíly.

Alexander Rusakov ve svém příspěvku zdůrazňuje důsledné rozlišování mezi tzv. code switching (tzn. střídání jazyků) a tzv. code mixing (tzn. vkládání prvků jednoho jazyka do druhého). Už u šestiletých dětí jsou oba mechanismy součástí jazykové výbavy romštiny a mladí mluvčí již umějí oba mechanismy od sebe rozlišovat. Malý chlapeček tak opravuje řeč své starší sestry, když například převezme slovo z ruštiny, aniž by ho opatřila romským sufixem (řekne třeba *pirožok* a je opravena na *pirožko*). Zajímavý jev je také prodlužování cizojazyčné vsuvky v proudu vyprávění: přestože výrok pronesený v ruštině už skončil, mluvčí nepřepne okamžitě zpět do romštiny. Typické pro ruský kontaktní jazyk je též hojné užívání ruských přepon, a to jak spontánně, tak i v rámci ustáleného jazykového inventáře.

Lev Čerenkov se zmiňuje o dvou hlavních skupinách Romů na Krymu: o asimilovaných (tj. tatarsky mluvících) kovářích, sířích, hudebnících apod. (kteří tam žijí od 16.-17. století) a o „medvěďářích“ (kteří tam přišli z rumunsky osídleného území Budžaku a Besarábie po připojení těchto oblastí k Rusku v letech 1806-1812 a usazovali se postupně až do poloviny 20. století). Jazykově i profesně (a to včetně profesních výrazů) jsou příbuzní rumunským neolašským Ursárům (rum. též „medvěďáři“). Hladomor v roce 1921 a druhá světová válka vyhnaly krymské Romy na Kavkaz, v roce 1944 byli násilně přestěhováni mezi muslimské Romy do Kazachstánu. Autor předkládá okomentovaný textový materiál V. G. Toropova, který žil sedmnáct let mezi krymskými Romy.

Peter Wagner

Jak se Janči stal králem v Indii

loutkové divadlo DRAK (Hradec Králové)

režie: Josef Krofta, hudba: Jiří Vyšehradský, výprava: Marek Zákostelecký, scénář: Josef Krofta, Zora Vondráčková

Divadelní představení je inspirováno knihou *Romské pohádky* od Mileny Hübschmannové. Představení se hraje v divadle Drak v Hradci Králové a je určeno dětem od šesti let. V současné době ho navštěvují děti z hradeckých základních škol a ze školy zvláštní.

Děj:

Představení začíná na smetišti, kde je nalezena síťovka plná barevných lahví od piva. Popelář Janči, chudý Rom, se vydává do světa a snaží se lahve prodat, aby získal nějaké peníze na jídlo. Doma má těžce nemocnou matku, která ho poslala do světa hledat štěstí.

Narazí na výkup lahví, ale tam mu Cilka lahve odmítne vzít, protože jsou špinavé. Janči utíká do nejbližšího rybníka, lahve umyje a snaží se je znovu prodat. Nicméně si nevšimne cedule, na kterou ho vzápětí Cilka upozorní. Je na ní napsáno, že barevné lahve se nevykupují. Cilka by lahve sice ráda vzala, protože jsou podle ní lepší, ale nemůže. Janči smutně odchází, ale v srdci mu zůstávají Cilčina milá slova.

Utrmácen cestou odpočívá a usíná. Ve snu vidí starou truhlu. Když ji otevře, najde v ní velké množství peněz, které slibují lepší budoucnost. Barevné lahve vymění za peníze a rychle odchází pryč.

Děj se přenáší do Indie, kde Jančiho zastaví strážníci a chtějí ho prohledat. Janči jen o fous stihne schovat všechny peníze do narychlo vyrobené hadrové postavy Pána a strážníci ho bez obtíží propouštějí. Od této chvíle se Janči vydává za sluhu své loutky – Pána. Za nalezené peníze nakoupí pro sebe i pro Pána krásné oblečení, kterým vzbuzují velkou pozornost. Všimne si jich dokonce královna se svou dcerou Cilajdou a pozve je domů na slavnostní oběd. Královna chce, aby se bohatý Pán stal manželem její dcery, ale Cilajda se zamiluje do Jančiho. Zanedlouho se koná svatba a loutka – Pán, tedy spíše Janči, se stává králem v Indii. Janči však ze strachu o peníze a z odhalení vezme loutku Pána a utíká pryč. Když se celé dva měsíce nevrací, Cilajda se ho vydává na svém slonu hledat.

Janči se mezitím dostal domů a zjistil, že maminka zemřela. Ze smutku propije všechny peníze, a když už nemá čím zaplatit, hospodský ho vyhazuje.

Cestou znavená princezna uvidí domek s velkou postelí – lehne si do ní a usne. Domek patří Jančimu, který se vrací z hospody a také ulehá do postele. Ráno se Janči a Cilajda probudí vedle sebe a jsou šťastní, že se našli. Janči s Cilkou začnou foukat na barevné lahve a pomalu se začne ozývat romská melodie, s níž za čas vydělají spoustu peněz.

Co si člověk z představení odnese?

Celé představení podkresluje krásná melodie, která mu dává romský nádech. Představení začíná zobrazením současné situace Romů, která se odráží v Jančihovo bídě, chudobě i zaměstnání. V pohádce je východiskem z chudoby odchod Jančihovo do světa, kde hledá lepší budoucnost. Symbolem jeho marné snahy prodat barevné lahve a utržit za ně peníze vyjadřuje autor postoj společnosti k Romům: Jsou špinaví a tmaví a jako takové je odmítá.

Děj se pozvolna přenáší do Jančihovo snu, který může být snem i dnešních Romů. Štěstěna se k němu otáčí čelem a Janči nalézají velké množství peněz. Je bohatý a dostává se do Indie. Tam se dokonce stává králem – zaujímá nejvyšší možné společenské postavení. Ze strachu z odhalení však utíká a bohatý se vrací zpět domů. Svými penězi hostí všechny své „přátele“. Když mu však peníze dojdou, je z hospody vyhozen (či ze společnosti vyloučen?) a je opět sám v chudém a problematickém světě, ze kterého odešel. Optimistický, láskyplný konec je však pouze pohádkový, je vyjádřením naděje na lepší budoucnost.

Pohádkový příběh odráží skutečné společenské jevy, které však méně pozornému divákovi mohou uniknout. Děti si z pohádky odnesou něco jiného než dospělí – hezký příběh, poutavou melodii (většina dětí si ji po představení pobrukovala) a zapamatují si krásné kulisy dokreslující indické prostředí. Dospělý si z ní však může odnést mnohem více, záleží na tom, jak pozorným a přemýšlivým divákem je. Pozorný divák může v pohádce např. zaslechnout i několik krásných a moudrých romských přísloví.

Kde je slyšet mnoho slov, není slyšet srdce.

Slunce vyjde, i když kohout nekokrhá.

Kdo nemluví, přiznává vinu.

Bůh ti dá všechno, co potřebuješ, a co ti nedá, nepotřebuješ.

A co říká o představení spoluautorka scénáře a dramaturgyně divadla Zora Vondráčková?

V naší zemi není zatím příliš běžné zpracovávat romská témata. Co Vás tedy vedlo k vytvoření divadelního představení s romskou tematikou?

Myslím, že prvním stupněm, aby i národnostní menšiny byly přijaty do společnosti, je možnost seznamovat s jejich kulturou veřejnost. Jsou to tedy kulturní instituce, které by tuto cestu měly začít. Nakonec v současné době můžeme v české televizi vidět více dokumentů o Romech než dříve, i český rozhlas se tímto problémem zabývá, na řadě jsou divadla. Navíc seznámení se s jakoukoli jinou kulturou, než je ta naše, nebo alespoň přiblížení se k ní je inspirativní. Každá z národnostních menšin má co nabídnout, jen je potřeba najít cestu ke zveřejnění, a nikoli k izolaci.

Jak jste narazili na knihu, kterou je tato hra inspirována? Snažili jste se zpracovat jedno určité téma z knihy, nebo jste se nechali obsahem knihy volně motivovat?

Milena Hübschmannová je naše nejznámější romistka, a tak jsem pod jejím jménem v knihovně vyhledala vše, na čem se podílela a co bylo dostupné. Mezi jinými tam byla i kniha romských pohádek. Myslím, že paní Hübschmannová všim, co dosud vydala a nashromáždila o romské kultuře a o Romech, by si zasloužila samostatný pořad...

Spatřujete nějaký rozdíl mezi českou a romskou pohádkou? Má podle Vašeho názoru romská pohádka nějaké typické znaky?

V romských pohádkách většinou hrdinové vítězí lstí nebo zázrakem. Je to dáno mnohaletou zkušeností této menšiny, že v určitém typu majoritní společnosti většinou nelze jinak než lstí něco získat, nad něčím zvítězit.

Dalším zajímavým znakem je, že se v romských pohádkách, které mají základ až někde v mýtické době, prolínají prvky současného života. To svědčí o neobyčejné tvůrčí fantazii a radosti z obohacování příběhu svou osobní zkušeností.

Královnou, králem či princeznou a princem může být kdokoli, třeba i osoba chudá, která díky svým vlastnostem královnou je. Tyto pohádky dávají naději, že králem a královnou máme šanci být všichni.

V romských pohádkách je obsaženo mnohem víc krutosti než v českých, lze je tím přirovnat například k pohádkám italským, které převyprávěl Italo Calvino. Krutost je zde součástí denního života.

Značnou roli hraje sexuální přitažlivost, setká-li se muž se ženou, která se mu líbí: „Co se dá dělat jiného?“

Souhrnně řečeno, romské pohádky jsou velice otevřené, protože nemá smysl nasazovat si růžové brýle. A nasazovat je dětem je už vůbec hloupost.

Představení je určeno pro děti od šesti let. Bylo nutné romské pohádky pro dětské publikum nějakým způsobem upravit?

Text je inspirován romskou pohádkou *O chytré princezně a líném chlapci* a podrobnou četbou dalších pohádek. V realizační fázi je pak s námětem zacházeno autorským způsobem, což znamená, že na jevišti během realizace některé situace a dialogy vznikají, zatímco jiné se nepoužijí. Vzniká tak pohádka jevištní, která je tou původní volně inspirována. A i když je jiná, je romská. (Snad).

V představení se chudý Rom Janči ve svém snu dostává do Indie a zažívá lepší život. Myslíte si, že by i dnešní Romové mohli mít takové sny?

V představení jste situaci Romů symbolizovali barevnými lahvemi od piva, které se Janči snaží prodat, aby získal peníze. Nejprve mu je ve výkupu lahví nevezmou, protože jsou špinavé, a poté, co je umyje, protože jsou barevné. Jaká je podle Vašeho názoru současná situace Romů v České republice?

Nedávno jsem se zúčastnila setkání etnických menšin v západočeském Chebu. Účastno bylo asi šedesát učitelů základních škol, romští asistenti, zástupci vietnamské, romské a ukrajinské a mongolské menšiny a zástupci Romů ve vládních organizacích. Velká část diskuse se nesla ve velmi ostrém tónu ze strany většiny Čechů, kde bylo neustále poukazováno na nevzdělavatelnost romských dětí a na jejich přehnanou živost – na rozdíl od dětí vietnamských. Zástupci Romů museli po celou dobu věnovat hodně energie tomu, aby tuto rozhněvanou část účastníků uklidnili. Našlo se ovšem i několik Čechů, kteří se snažili diskusi vrátit k původnímu tématu, tj. jak hledat cestu, jak žít spolu.

Myslím, že v současné době se sny Romů pohybují v dosahu řešení každodenních problémů, které mají sami se sebou nebo se společností. Poměr společnosti se bude měnit, budou-li se Romové objevovat na obrazovkách, na jevištích, v rozhlase, budou-li Romové zastávat funkce policistů...

Lze říci že jsou města (např. právě Cheb), kde se Školský úřad snaží zavést do škol multikulturní výchovu, a to nejen proto, abychom byli připraveni na vstup do „velké evropské rodiny“, kde nebudou jen Češi. Nedůvěra zakořeněná ve většině Čechů k někomu, kdo vypadá jinak anebo kdo se jinak chová, bude ale trvat ještě dlouho. Češi

snesou ty menšiny, které na sebe neupozorňují, není je moc vidět a jejich děti způsobně sedí v lavicích. Ale myslím, že Češi nemají rádi ani Čechy, kteří nějak vybočují.

O Češích se někdy říká, že jsou trochu xenofobní. Narazili jste při realizaci tohoto představení na nějaké problémy spojené se zpracováváním romského tématu? Setkali jste se například s pochopením ze strany herců či jiných zaměstnanců divadla? Jakým způsobem na představení reagovala odborná veřejnost?

Divadlo DRAK tím, že mnoho let produkuje a provozuje inscenace vycházející z kultur jiných národností a mnoho času tráví za hranicemi republiky, je xenofobie prosto. Při hledání divadel, kde by se romská pohádka dala reprizovat, se pracovníci divadla setkala i s názorem, že v divadle konkrétního českého města to nepůjde, protože tam jsou všichni rádi, že se Romové z města vystěhovali. Nebyl to názor ojedinělý.

Martina Kubátová

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“

We borrow the earth

(An Intimate Portrait of the Gypsy Shamanic Tradition and Culture)

The Romani Life Foundation, Thorsons, London 2000, 320 str. Opatřeno rejstříkem romských výrazů

Kniha romského léčitele Patricka Jasperse Lee *We borrow the earth – Vypůjčujeme si zemi* – má poněkud reklamní podtitul: *Intimní portrét cikánské šamanské tradice a kultury*, který zřejmě apeluje na senzacechtivost publika, kterou pěstují rekvizity a celková atmosféra současného společenského prostředí. Podtitul má patrně učinit knihu prodejnější. Avšak čtenář, který se chce seriózně seznámit s romskou filozofií, by se jím neměl nechat odradit. Ve skutečnosti je kniha dosud snad nejucelenější a nejutříděnější prezentací toho, čemu autor říká *Rom lore (romipen)*: *romství, romská tradiční kultura, romský světový názor, romská filozofie*.

Dílo napsal anglický romský léčitel – „čovihano“ – po mnohaletých úspěšných léčitelských zkušenostech. Čtenář neobeznámený s romskou kulturou cítí z autorova sdělení a poselství ryzí autentičnost a čtenář, který kulturu Romů zná, může jen potvrdit pravdivost jeho výpovědi.

Chceme předeslat poznámku k pojmu „romská kultura“. Slovenští Romové užívají dvě protichůdná úsloví: *Roma nane jekh – Romové nejsou stejní*, a naproti tomu *Sem Roma sam – Jsme přece Romové*, to znamená, že na rozdíl od toho, kdo Rom není, sdílíme společnou identitu. Je pravda, že početné světové romské společenství (odhaduje se, že na světě žije 15 milionů Romů) se dělí na různé subetnické podskupiny, z nichž každá má dialekt více či méně odlišný od jiných „romštin“, každá má do jisté míry „svou“ kulturu. Avšak právě při četbě Leeovy studie si lze uvědomit, co je všem romským kulturám společné, co je základem a podstatou romské filozofie.

Na prvním místě je to představa „tří světů“. Tzv. „slovenští Romové“ ve Slovenské a České republice, kteří už tři čtyři staletí žijí usedle a jsou patrně otevřenější kulturním a ideovým (náboženským) vlivům prostředí, nedovedou většinou ideu tří světů popsat, verbalizovat či filozoficky vysvětlit. Výraz „tři světy“ se nicméně zachoval v romských pohádkách. Hrdinka je tak krásná, že *la nane para pro trin sveti – že ve třech světech nemá sobě rovné*. Hrdina pak mívá *trinesvetengeri zor – sílu tří světů*. Patrick Jasper Lee pojem tří světů vysvětluje a zasazuje do kontextu ostatních představ. Na prvním místě je představa „tří světů“ (*tripura, trilóka, tinn lók*) prastará, indická, objevuje se už v nejstarší indické literatuře a žije i v moderních jazycích jako běžný obrat. „*Tripura sundari*“ je překrásná žena, či spíše symbol věčné ženské síly. V ukázkách z textu knihy, které přinášíme na různých místech časopisu, jsou tři světy popsány. Jsou to různé roviny Jsoucna. Žijeme sice ve světě Středním – hmotném, viditelném a hmatatelném, avšak ten je pouhou součástí celkové a celistvé skutečnosti. Světy ostatní, Horní a Dolní, jsou osídleny různými duchy, bytostmi, jevy a představami, které jsou stejně reálné jako svět hmotný. Ačkoliv jsme se zatím nesetka-

li s žádným slovenským Romem, který by představu tří světů vyložil tak jako Patrick Lee, lze říci bez nadsázky, že romská kultura a její nositelé ve třech světech žijí a že jejich propojená realita je pro ně životní skutečností a zkušeností.

Důležité pojítka mezi světy jsou Předkové. Těm je věnovaná celá kapitola. Rovněž pojetí předků je velmi podobné u anglických Romů jako u Romů slovenských – a patrně je společné všem Romům vůbec. Předkové mohou být zlovolní *mulové* – *přízraky mrtvých*, ale předkové, pokud s nimi dovedeme komunikovat, pokud jim dáváme obětiny, nás mohou varovat, ochraňovat, pomáhají nám. (*V tomto čísle uveřejňujeme rozhovor s romským politikem Ivanem Veselým. Povšimněte si, prosím, jeho závěru.*)

S ideou tří světů je spojená i představa o „životnosti“ všeho ve vesmíru. Všechno, co existuje, ať jsou to lidé, zvířata i to, čemu říkáme „neživé“ předměty, vysílá nějakou zprávu, nějaké poselství, a naučí-li se člověk vnímat, může se vším kolem sebe komunikovat. Komunikaci s „duchy“ veškerých existujících entit pak tradiční romští léčitelé, čovihanové, užívali v léčebném procesu.

Při komunikaci s okolím – a to s okolím komplexním, okolím všech tří světů – poznává člověk lépe sám sebe. A ví-li člověk, kdo je, co je, co mu chybí, jaký by měl být, aby mu bylo lépe, v čem by se měl změnit, může skutečně účinně působit na vlastní ozdravný proces. Proto jako další léčebný prostředek užívali čovihanové vědomé a uvědomělé „cestování po jiných světech“. Popis a funkce těchto cest je nesmírně podobná tomu, jak například jógová filozofie popisuje „samádhi“ (prožitek jednoty individuálního já s univerzálním Já, anebo jinak řečeno prožitek návratu „kapky do moře“, návratu jednotlivé duše do duše Vesmírné, z níž jednotlivec vzešel a jejíž je součástí.)

Pro vnitřní vývoj člověka – to znamená pro jeho ozdravný proces – je tedy důležitá vnímavost, která mu umožňuje komunikovat s vesmírem. Patric Lee popisuje, jak byl od malička k této vnímavosti veden. *Dik ta šun* (v naší romštině by se řeklo *dikh the šun*) – *dívej se a poslouchej* – mu říkala babička, když ho brala na nákupy do supermarketu. Večer uléhal do trávy, vnímal zemi a zároveň se učil rozumět obloze. Jeho největší učitel, dědeček, čovihano Jack Lee, učil vnuka rozumět oblázkům na cestě, žaludu spadlému z dubu, zákrutu v cestě a znamení, které cesta svým zákrutem dává. *Dik ta šun!*

Další předpoklad pro komunikaci s vesmírem, jinými slovy pro cestování třemi světy, je imaginace, představitost, fantazie. Ve století techniky a vědy, které přichází po dlouhém údobí náboženských dogmat, se bohužel za reálné považuje pouze to, co lze změřit a zvážit. Lidé si přestali vážit fantazie. Tím omezují důležitou dimenzi poznání a konečkonců nepřímo i své psychofyzické zdraví.

Nejhorší ze všeho je ovšem kořistnický a majetnický přístup k životnímu prostředí, který v poslední době prostupuje svět. Zabraňuje tomu, aby člověk s přírodou a s věcmi komunikoval. Protože chce všechno mít, chamtí, chce vlastnit – nezáleží mu na tom, jak stromy, květiny, příroda, věci cítí. Nevnímá je, neslyší je – a tím přichází o důležitá poselství. Přístup romských léčitelů – a starých Romů vůbec – byl založen na účtě, na reciprocitě, vylučoval majetnictví. Proto dědeček Jack Lee nabádal svého vnuka, který měl po něm převzít léčitelské řemeslo: *Vypůjčuj si, Jaspere, vypůjčuj si!* Nechtěj mít, nechtěj vlastnit. Postoj účty a reciprocitě, postoj nevlastnění, je vyjádřen i v názvu knihy *Vypůjčujeme si zemi*. Vypůjčíme-li sílu od léčivé byliny, vzdejme jí účtu alespoň díkem anebo něčím, co prospěšného jí může poskytnout naše síla.

Když Romové putovali z místa na místo, ani toho mnoho „vlastnit“ nemohli. A tak onen majetnický přístup ke světu neformoval jejich psychiku. „Majetnický“ formovaná psychika není připravená na změnu. A přitom změna je manifestace života, faktor života, samotná inherentní povaha života. I v přístupu k vlastnění jsou cítit ozvuky indické jógové filozofie, která připoutanost k věcem (móha), majetnictví a chamtivost (lóbha) považuje za zdroj utrpení

a posléze i za zdroj psychických a fyzických nemocí. Strach o to, že o něco přijdu, je zdrojem strachu vůbec, zdrojem strachu před změnou. Přitom například uzdravení není nic jiného než změna ze stavu nemoci ke zdraví. Chce-li člověk uskutečnit svůj sen, jakékoli přání, podstupuje proces změny, přijímá změnu. Ale psychika, která je utvářena strachem ze změny, se neodvažuje uskutečnit ani změnu k lepšímu, změnu, která by člověku byla prospěšná.

Autor se dále obírá důležitým principem rituální čistoty a rituálního poskvmění, který je rovněž společný kultuře všech Romů, byť v některých skupinách je dodržován přísněji, někde méně přísně. Sem patří i kapitola o roli, statusu a magické síle ženy, v níž je opět patrné napojení na indické zázemí, z něhož Romové vzešli.

Není jednoduché převést všechno, co bylo dosud řečeno, na společného jmenovatele, a tak vyjádřit základní poselství knihy. Snad je tím poselstvím výzva k pokoře a úctě. Člověk je jen jednou malou součástí mnohotvárného, živého Jsoucna, Tří Světů. Potřebuje-li si cokoli „vypůjčit“ proto, aby zůstal živ a zdrav, musí onomu celku, od něhož si vypůjčil, opět vrátit „něco“, aby i onen celek zůstal živ a zdrav a mohl pokračovat v životodárném koloběhu vzájemného dávání. Postihne-li lidské bezohledné, neuctivé, majetnické kořistnictví stromy, lesy, zemi, vodu, hory, skály, zvířata, pak nemocný vesmír, posedlý zlými duchy, které člověk vyvolal, nebude schopen dát lidem to, co k životu potřebují.

Citujeme některé z myšlenek obsažených v knize:

Babička mě toho každý den mnoho naučila. Zdá se to být divné, ale velkou část své průpravy na budoucího čovihana (léčitele, „šamana“) jsem získal v místním supermarketu. Chodil jsem s babičkou a babička vždycky říkala: „Dik ta šun!“ (Dívej se a poslouvej!) Znamenalo to, abych si všímal „tělesného jazyka“ lidí. Když bedlivě pozorujeme, jak se lidé chovají, dozvíme se více o jejich vnitřním životě. (s. 12)

Příroda nikdy nechtěla, abychom ji vlastnili. V romštině ani neexistují slova jako „mít“, „majetek“, „vlastnictví“... (s. 67)

Princip vypůjčit si se (podle staré romské tradice) vztahuje ke všemu, co člověku přijde během života do ruky. Vědomí, že to, co potřebuji, si vypůjčuji, a nikoli že to musím mít, brání tomu, aby se v mentální a citové oblasti uhnízdila připoutanost k věcem. Člověk je pak připraven na neustálou změnu. Romové putovali z místa na místo, proto ani nemohli hromadit majetek a vláčet ho s sebou. A na změnu museli být připraveni neustále. Dovede-li člověk přijmout změnu, je lépe schopen poučit se ze všeho, co ho potká, a pokročí ve svém vnitřním vývoji. (s. 68)

Když některý „patrinengro“ (romský bylinkář) hledal nějakou bylinu, kterou by užil k magickým účelům, byl vždy natolik moudrý, že ji přinesl nějakou obět. Dělal to proto, aby si uchoval dobré vztahy s přírodou. Je to projev úcty, je to jako výměna služeb uvnitř rodiny, mezi přáteli nebo sousedy. Je to zdvořilé. Na tuhle zdvořilost bohužel v současné době zapomínáme. Rveme rostliny a vůbec přitom nemyslíme na to, co cítí. V minulosti bylo nepředstavitelné očekávat, že nám příroda prokáže nějaké dobro, aniž bychom se jí za to odvděčili. (s. 110)

Léčitelství má podle mého názoru mnoho společného s komunikací. Ať už komunikujeme s lidmi, zvířaty nebo s věcmi. (s. 167)

Při veškeré své léčitelské práci jsem se snažil, aby lidé pochopili význam změny, aby byli schopni přijmout změnu jako léčebný prostředek. Někdy může změna způsobit prudký otřes, ale většinou je zvratem, obratem, východiskem k lepšímu a zdravějšímu životu.

Jak se ale měníme? Jak odpovídáme na výzvu k metamorfóze? Jak projít obrodným procesem změny? Na to si musí najít odpověď každý sám uvnitř sebe. Obvykle ovšem změna spočívá v tom, že začneme uskutečňovat plány, které jsme v životě měli. Mnozí lidé říkají: „Já nemůžu, já bych neměl, já nesmím, já se k tomu neodvážím.“ Je to proto, že naši duši ukovali do takového tvaru lidé, kteří ji sami mají ukovanou podobným způsobem. (s. 170-171).

Další úvahy citujeme mezi příspěvky v časopise.

MH

Gunilla Lundgren (ed.)
ve spolupráci s Donaldem Kenrickem,
Fredem Taikonem a Adamem Parno Szoppem
Bi kheresko bi limoresko – Utan hus utan grav
(Bez domu bez hrobu)

Romska sanger och dikter (Romské písně a básně)

Wahlström and Widstrand, (?) Švédsko 2002, 129 s. (doprovázeno dokumentárními fotografiemi
a notovými záznamy uvedených písní)

Namísto tradiční anotace uvádíme slovo editorky:

V roce 1964 uveřejnila Katarina Taikon (jež patřila k nejznámějším romských spisovatelkám na světě, pozn. red.) antologii *Zigenardikter* (*Cikánské básně*). Byla to unikátní sbírka romské poezie ve švédském překladu. Katarina mi svou publikaci věnovala. Patří k mým nejvzácnějším památkám. Od té doby ve Švédsku žádná podobná publikace nevysla.

Když v roce 2000 získala romština ve Švédsku status minoritního jazyka, chtěla jsem uctít památku Katariny Taikonové novou podobnou antologií – a to je tato knížka.

Katarina Taikon byla obdivuhodná osobnost. Narodila se v roce 1932 ve stanu svého otce z rodu Kalderašů (kotlářů). Ke vzdělání se jí podařilo dostat teprve ve věku dvaceti šesti let.

Ještě počátkem šedesátých let žila většina Romů ve Švédsku ve stanech anebo v chatrčích. Katarina se svou sestrou Rosou (viz *Romano džaniben* 3-4/2001) začaly neohroženě chodit po nejvyšších vládních úřadech a upozorňovaly na nesnesitelné životní podmínky Romů. Katarina kromě toho psala články a pustila se i do knížek. Její *Katica*, hrdinka několika románů, patří k nejoblíbenějším postavám dětské literatury ve Švédsku.

Já jsem jako mladé děvče začala svou učitelskou kariéru právě v roce 1960. Dostala jsem do třídy skupinu romských dětí ze „španělského“ ghetta. Spolu se třemi staršími romskými děvčaty jsme začaly psát knížku o jejich životě. Za čtyři roky knížka vyšla pod názvem *Maritza, en zigenarflicka* (*Marica, cikánské děvče*). V té době jsem se také seznámila s Katarinou Taikonovou. Jedna ze spoluautorek knížky – Nina – byla její příbuzná. S Katarinou i se všemi třemi děvčaty jsme zůstaly přítelkyněmi na celý život. Po této naší kolektivní prvotině jsem napsala ve spolupráci s různými jinými Romy na třicetku dalších knížek. Bez romských spoluautorů bych žádnou z nich nevytvořila, ale myslím, že ani někteří moji spoluautoři by se nebyli k psaní odhodlali, kdybych je k tomu nepodnítila.

Koncem šedesátých let jsem se svými přáteli a studenty začala sbírat romské písně a verše. Moji romští studenti nikdy předtím neviděli psané ani tištěné romské slovo. Domnívali se, že romsky psát nelze. (Dlouho si to myslela i řada vzdělaných lidí!)

Dnes je situace Romů ve Švédsku úplně jiná. Máme spoustu romských politických, kulturních, osvětových a pedagogických aktivistů, pořádají se romské kulturní festivaly, existuje romské vysílání v rozhlase, vycházejí – byť poskrovnu, ale přeci – romské knihy.

Byla jsem velice ráda, když se ministerstvo školství rozhodlo podpořit sbírku *Bi kheresko bi limoresko*. Domnívám se, že je důležitá nejen pro Romy, ale pro celou švédskou veřejnost, která toho o Romech ví stále mnohem méně, než by vědět měla.

Kniha *Bi kheresko bi limoresko* je dílo kolektivní. Dva ze spolueditorů – Fred Taikon a Adam Parno Szoppe – jsou Romové. Titul knihy jsme převzali z básně významného básníka z bývalé Jugoslaviie Rajka Djuriče. Všechny texty, kromě mého úvodu, napsali Romové a Romky.

Do prvního oddílu sbírky jsme zařadili písně Romů z různých skupin, do druhého oddílu básně romských básníků. Někteří z nich jsou básníci renomovaní, jako například Rajko Djurić, jedna z prvních romských básnířek Papusza z Polska, Margita Reiznerová a Tera Fabiánová z České republiky, Dezider Banga ze Slovenska, atd. Dále jsou v knize zastoupeni začínající autoři svými prvotinami. Příspěvky uvádíme v tom dialektu a pravopise, jakým byly napsány. Většina příspěvků je uveřejněna romsky a švédsky.

Fotografie jsme vybírali rovněž kolektivně. Kromě fotografií světoznámých fotografů, jako např. Josefa Koudelky (fotografie na titulní straně knihy), jsou tu i dokumentární snímky ze soukromých archivů.

Ráda bych dodala, že knížku jsme všichni dělali s velkou láskou, a nikoli pro zisk. Proto část honoráře věnujeme Apoštolské církvi v Rumunsku, která si vzala za úkol pomáhat romským dětem žijícím na ulici.

Uvítáme veškeré komentáře, názory, kritiku a nápady, které nám zašlete. Budou nám sloužit pro případné další vydání knihy.

Gunilla Lundgren
Stockholm, Švédsko

Plameň lásky

původní romský muzikál divadla Romathan Košice

Námět a scénář: Ondrej Ferko, Soňa Samková, Hudba: Karol Adam, Ondrej Ferko
Choreografie: Róbert Bikár, Režie: Soňa Samková

Dne 11.11.2002 byl v Paláci Akropolis v Praze uveden původní romský muzikál Plameň lásky divadla Romathan Košice. Představení se konalo v rámci Festivalu integrace Slunce pořádaného Žižkovskou divadelní a hudební agenturou a občanským sdružením Společnost přátel divadla Palác Akropolis.

Děj muzikálu se odehrává na konci 19. století. Šukar, chlapec z komunity Rumungrů, se zamiluje do olašské dívky Mirikli a požádá o její ruku. Tato jeho smělost způsobí mezi komunitami neshody, které vyvrcholí vraždou Šukarova bratra. Přes trápení, které láska hlavním hrdinům i celým komunitám způsobuje, příběh dospěje k šťastnému konci. Mirikli se vrací ke svému od dětství určenému olašskému ženichovi a Šukar svou lásku věnuje jiné.

Muzikál je doprovázen živou hudbou. Autor Karol Adam, ředitel divadla a šéf orchestru, vychází z tradiční hudby slovenských Romů.

V Divadle Romathan působí většina profesionálních romských umělců, kteří plyně ovládají romský jazyk. Herecké výkony, zejména v hlavních rolích, byly dle mého názoru jednou ze silných stránek představení.

Dialogy i texty písní v romštině doplňoval překlad do slovenštiny na čtecím zařízení.

V programu avizovaný záměr ukázat přes příběh hlavních hrdinů zvyky kočovných olašských Romů a usedlých Rumungrů byl v inscenaci pouze naznačen. Příběh problematické lásky dvou lidí z odlišného prostředí je univerzální a dá se zasadit do mnoha různých sociálních a kulturních kontextů. Autoři využili specifika této situace u Olachů a Rumungrů hlavně na základní popisné úrovni: například olašský Rom obchází jeviště s koňským chomoutem a dává tak najevo, že Olaši mají koně. V rozporu s tímto záměrem ale po celou dobu představení zní pouze hudba typická pro slovenské Romy. Rovněž v jazyce inscenace je olašská romština pouze naznačena.

Poučený divák jistě ocení snahu a význam romského divadla pro Romy i majoritu, nevím ale, do jaké míry si věci neznalý divák pomocí použitých prostředků udělá realistickou představu o Rumungrech a Olaších.

Tyto dílčí otázky však nesnižují význam inscenace a divadla Romathan. To bylo zřízeno v roce 1992 Ministerstvem kultury SR a je jedním z prostředků oficiální slovenské politiky, kterými se realizuje rozvoj menšinových kultur a jazyků. Kromě toho, že oslovuje romské i neromské diváky v SR i dalších evropských státech, dává možnost uplatnění mnoha mladým romským umělcům a podílí se tak na rozvoji romské inteligence na Slovensku.

Helena Plešingerová

Romano vodi (romský měsíčník)

Vydavatel Vojtěch Lavička, Vychází za podpory Ministerstva kultury ČR

Od ledna tohoto roku vychází nové romské periodikum *Romano vodi* (*Romská duše*). Šéfredaktorka měsíčníku Jarmila Balážová se spolu s dalšími čtyřmi mladými redaktory (původně redaktory periodika *Amaro gendalos*) – V. Lavičkou, D. Peštou, S. Kalejovou a Z. Ryšavým – snaží o – jak sami tvrdí – prezentaci nezatíženého pohledu na svět a postavení Romů v něm.

Romano vodi nabízí pestrou škálu rubrik, všechny přirozeně zaměřené na problémy Romů. Můžeme zde najít aktuality z domova i ze světa, z kultury, politiky a sportu. Protože je časopis laděn v duchu „obrozeneckém“, jeho mladí redaktoři čtenářům nabízejí nejen minikurz romštiny, ale i některé komentáře a sumarizaci přímo v romském jazyce. Nesmí také chybět cyklus z romských dějin. Pro posílení hrdosti romství jsou vybírány slavné osobnosti z oblasti kultury, médií, ze sportu apod. Ty jsou pak představovány v různých reportážích, rozhovorech, vzpomínkách. Periodikum je však též otevřeno širokému čtenářskému okruhu – na jeho stránkách nacházíme osudy „obyčejných“ lidí, ankety reagující na aktuální události z domova i ze světa. Z oblasti kulturní čtenářům *Romano vodi* nabízí recenze nosičů s romskou hudbou, zdařilé černobílé fotografie a komiks (na zadní straně) reagující na aktuální romská témata. Duchovní rozměr přináší rubrika zaměřená na zamyšlení nad biblickými texty.

Vkusně zpracovaný obsah časopisu na křídovém papíře s barevnými fotografiemi a ilustracemi nás vyzývá k přečtení. Existuje také internetová podoba časopisu na adrese www.romea.cz.

Karin Morávková

Ina Zoon, Mark Norman Templeton (ed.)

On the Margins – Slovakia

Open Society Institute, New York 2002, 128 s.

V roce 2001 publikovala rumunská aktivistka Ina Zoon studii *On the Margins* (Na okrajích), která se zabývala situací Romů v Rumunsku, Bulharsku, Makedonii a České republice. Nyní svoji pozornost zaměřila na Slovensko, odkud přináší zprávu o životních podmínkách tamních Romů. Ve čtyřech hlavních oddílech se zabývá (1) právními normami ovlivňujícími postavení menšin a sociálně znevýhodněných skupin na Slovensku; (2) fungováním státní sociální sítě při pomoci Romům; (3) zdravotním stavem Romů na Slovensku a dosažitelností státní lékařské péče (4) bydlením Romů.

Signované mezinárodní úmluvy řadí Slovensko mezi země, které respektují rovnoprávnost všech občanů a odmítají všechny formy diskriminace. Zpráva nicméně ukazuje, že porušování lidských práv Romů je na Slovensku spíše pravidlem než výjimkou. Autorka se nespokojila s pouhým opisováním již existujících materiálů o celkově špatném postavení Romů na Slovensku, ale pracovala také s informacemi přímo z terénu. Zpráva je o to cennější, že po bezmála sto stranách věnovaných kritice Slovenska za porušování lidských práv přináší vlastní návrhy, jak zjednat nápravu.

Zpráva je volně ke stažení na adrese

<http://www.soros.org/romaandpublicservices.html>.

Jakub Krčík

Paní Soňa Pokutová, která poslala do redakce tři příspěvky, bydlí v jedné z nejhorších osad na Slovensku – v Rudňanech. Možné, že i v české veřejnosti vyvolá to jméno představu čehosi úděsného, protože se tu a tam objeví v denním tisku obaleno přídomy z metaforiky sociálního hororu.

Po roce 1945 se do Rudňan začali stěhovat Romové z dalekého okolí, protože se tu naplno rozbíhala těžba rudy. Romové si postavili vlastní chatrče, ale žili slušně, protože si vydělali. Koncem osmdesátých let těžba skončila, obec přestěhovala „Cikány“ do bytovek po slovenských hornících, kteří se odsud odstěhovali. Údajně si s sebou odnesli z bytů nejen vlastní nábytek, ale i domovní zařízení, které šlo odšroubovat. Fakt je, že začátkem devadesátých let – a to tu Romové byli čerstvě nastěhovaní – chyběla v bytech tělesa ústředního topení, umyvadla, vany a podobně.

Romové zůstali bez práce. V jednadevadesátém roce došlo k aféře. Romové začali rozebírat zeď, kterou byl obezděn nebezpečný rudný odpad. Pro cihly si tajně jezdili slovenští soukromníci s nákladními auty – za cihlu platili 1 korunu, tehdy ještě československou. Na trhu se cihla prodávala za 5 Kčs. Protože byly cihly kontaminované, stavěly se z nich garáže. A také obecní márnice. Na pytlích a hromadách jedovatého odpadu si hrály romské děti s kuličkami rtuti. Humanitární organizace tehdy ještě nefungovaly tak jako dnes, a tak se různí jednotlivci snažili, aby se situace změnila. Mezi nimi na prvním místě český romista Ruben Pellar. Podařilo se alespoň to, že nebezpečný odpad byl znovu obezděn, tentokrát betonovým krytem.

Během posledních dvanácti let se o Rudňany zajímaly nejrůznější organizace z domova – tentokrát už ne československého, nýbrž slovenského – i z ciziny: například tu fungovala nějakou dobu waldorfská mateřská školka.

| Paní Soňa Pokutová s manželem a nejmladším synem |

V současné době pracuje v Rudňanech komunitní centrum, ve kterém je velice aktivní jedna z místních Romek, paní Květa Berkiová. Vede kroužek šití a ručních prací. Některé výrobky vykupuje i Romský obchůdek v Praze (Nerudova 32).

Nezaměstnanost je v Rudňanech stále téměř sto procentní. Jako mnohde jinde je i zde průvodním jevem sociálního selhání společnosti a státu „cikánská lichva“.

Novináři, kteří navštěvují osady podobné Rudňanům, volají po nápravě. Neužívají už sice socialistickou asimilátorskou terminologii, jako je „primitivní způsob života“, „potřeba převýchovy cikánů“ a podobně, nicméně jejich dikce odpovídá neustále jen pohledu zvenčí a jen moderněji ukrývá etnocentrickou podstatu. Stále znovu a znovu se opakuje: „Měly by se zřídit kurzy, kde by se Romové naučili...“ A koho napadlo, že by bylo možné se učit něco i od těch „nejubožejších“, zdánlivě nejnevzdělanějších Romů?

Paní Soně Pokutové je 39 let. Má dvanáct dětí. Nejmladšímu je půl roku a leží v nemocnici těžce nemocný se srdcem. Soňa navíc pečuje o dceru zemřelé sestry svého manžela. Útočiště u ní dlouho hledali dva sirotci, holčičky, o které se jejich otec nestaral. Teď už jsou dospělé. Jeden ze starších Soniných synů šel na půl roku do vězení za to, že kradl dříví z lesa. Sonin muž je nezaměstnaný, jen občas se mu naskytne nějaká brigáda, rodina často nemá zač koupit jídlo, natož peníze na otop.

Soňa Pokutová vychodila čtyři třídy základní školy. Bavilo by ji psát. V psaní ji podporovala Margita Reiznerová, dokud ještě žila v České republice a pracovala jako předsedkyně Svazu romských autorů. Někdy Soňa vytrhne listy ze sešitu některého ze svých dětí, napíše, co zrovna nejvíc potřebuje dostat ven ze srdce, a protože Margita už v České republice nežije, pošle svá psaní nám.

Následující texty jsou nepatrně redakčně upravené.

Soňa Pokutová Miro pharipen

Ko miro pharipen prindžarel? Manuš? Na. Ča amaro gulo Del, bo jov hino amaro Devloro, jov džanel pro svetos savoro, ča o somnakuno Del džanel, soske o apsa čufan mire jakhendar, soske rovas, soča tosara ušřav, ča jov džanel, o gulo Del, soske rovel miro jilo, bo jov andre amare jile dichinel, jov miro pharipen sasřarla, bo me les rado dikhav. Vař kada, so amare řere nalařhes keren, so nalařho amare kana řunen, vař kada pre amende ruřel, pařis amare jakha roven, amare jile dukhan. Me leske na phenav řiř, bo les hin řařipen. Ča mangav tuř, mro gulo Devloro, amaro Dadoro, mangav tuř pindrendar dři andro řero, sasřar mange les, mre cikne řhavores, mro cikno řhavoro andre řpitala pařřol, nasavalo pro jiloro, cikno hino, jepařeberřeskersero, nevino, deřuřuj řhave man hin, savoren rado dikhav, jekhbuter kale ciknores, bo hino nasvaloro, kales mange sasřar, me džanav, hoj les sasřareha, bo sal lařho, pal leste o apsa čufan mire kale jakhendar, sasřar leskerso dukhado jiloro, koles mange sasřar, mro somnakuno Devloro.

Moje trápení

Kdo zná mé trápení? Člověk? Ne. Jenom náš sladký Bůh, protože to je náš Pánbíček a ten ví o všem na světě, jenom zlatý Bůh ví, proč tečou slzy z mých očí, proč pláču, sotva ráno vstanu, jenom on ví, on, sladký Bůh, proč pláče moje srdce, protože on v našich srdcích dýchá, on mé trápení vyléčí, prot ře ho mám ráda. Za to, co naše hlavy dělaji řpatného a co naše uři zlého poslouchaji, za to se pak na nás zlobí, proto pak naše oři pláčou a naše srdce bolí. Já mu to nevyřítám, protože má pravdu. Jenom ře prosím, můj sladký Bože, náš Tařičku, prosím ře od hlavy až k pařě, uzdrav mi ho, chlapečka můho, můj chlapeček leži v nemocnici, stůně se srdíčkem, je maličký, půlroční, nevinný, mám dvanáct dětí, všechny je mám ráda, ale nejvíc toho maličkého, protože je moc nemocný, toho mi uzdrav, já vím, ře ho uzdravíš, protože jři dobrý, pro toho tečou slzy z mých černých oři, uzdrav jeho bolavé srdičko, toho mi uzdrav, můj zlatý Pánbíčku.

Čore čhaja!

Has kaj na has gav. Čorikano gav. Andre kada gav bešelas jekh romňori peskere romeha, has la duj čhaja. Ola romňa na has daj, muľa lake e dajori. O rom la romňa marlas, the le čhajen, dživenas džives pre dživeseste, džives pre dživeseste. Jov la romňa rado dikhelas, aľi sas les ajsi natura, košelass la, a joj les fest kamlas, aľi o rom ča pal peskero fajtos džalass a la romňora na sas pal kaste te džal, bo lake e dajori muľa, ňiko la na sas. Joy sas nasvaľi čhajoratar, aľi jov lake na uznajinlas. No aľi e romňi mušindas leha te bešel, bo len hin duj čhaja. E romňi peľfa andro baro nasvaľipen the pharipen, muľa. A o čhaja paš leste na bešen, bo jov nane lačo dad, o Del les vaš lenge marla trestinela, bo jon hine korkore, nane len kaj te džal, denašen ke mande a mange len hin phares, ta ačhen ke mande. A oda hin čačipen, so pisinav, oda hin *skutočný príbeh*.

O čore the o barvale.

Has kaj na jekh gav. Bešenass odoj čore Roma, so e bokh len marlas, o nasvaľipen pre lende perlas. Has odoj the barvale Roma, ola barvale Roma le čore Romendar kidne savoro. Aľi o Del avri arakheľa kajse manušes, so krivda kerel! O Del pale dela savoro, sar majinel manuš te merel. Le čoreske odmukela, hoj o čoro cerpinel. A o barvalo hino barvalo ča akor, sar dživel, aľi sar merel, o barvaľipen peha andre phuv na lel. O bibachtalo chal bari dukh, sar merel, bo o Del les del pale leskero nalačhipen. Savore manuša hine le Devlestar, soske na savore manuša dživen le Devleha? Mro gulo Devloro, sal amaro dadoro, thov le manušenge o jilo pro than. De, kaj te dživas jekhe avreha sar odi kaľi phuv le kale mareha.

Ubohý holky!

Byla nebyla jedna vesnice. Bědná vesnice. V té vesnici bydlela jedna ženuška se svým mužem, měli dvě dcery. Ta žena neměla matku, maminka jí umřela. Muž tu ženu bil a ty holky taky bil, žili ze dne na den, ze dne na den. Měl ženu rád, ale už to byla taková povaha, že jí nadával, a ona ho moc milovala, jenomže on táhl pořád za svými příbuznými a ta žena neměla za kým jít, protože jí maminka umřela a ona nikoho neměla. Byla od dětství nemocná, ale on jí to neuznal. No ale ta žena s ním musela žít, protože měli dvě dcery. Ta žena upadla do těžké nemoci a ze zoufalství umřela. Dcery u něho nebydlí, protože to není dobrý otec, Bůh ho kvůli nim potrestá, protože jsou opuštěné, nemají kam jít, utíkají ke mně a mně je jich líto, tak zůstávají u mně. A to je pravda, co píšu, to je skutečný příběh.

Chudí a bohatí

Byla jedna vesnice. Bydleli tam chudí Romové, které trápil hlad a nemoce. Byli tam taky bohatí Romové a ti bohatí Romové těm chudým Romům všechno sebrali. Ale Bůh si najde takového člověka, který páchá křivdy! Bůh člověku všechno vrátí, když má člověk umřít. Chudému odpustí, protože chudý trpí. A bohatý je bohatý jenom po tu dobu, co žije, ale když umírá, tak si s sebou bohatství do země nevezme. Když bohatý umírá, zalyká se bolestí, protože Bůh mu vrací jeho špatnost. Všichni lidé jsou od Boha, proč všichni lidé podle Boha nežijí? Můj sladký Pánbíčku, jsi náš tatíček, vrať lidem srdce na (správné) místo. Dej, ať spolu žijeme jako ta černá zem s černým chlebem.

Romano džaniben – říj 2003
Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Cimburkova 23, 130 00 Praha 3
tel.: 222 782 203, e-mail: dzaniben@email.cz, www.volny.cz/dzaniben
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci a distribuci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Biskupcova 78, 130 00 Praha 3
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

